

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN OKUL SÖZLÜĞÜ
KULLANMA KONUSUNDAKİ TUTUM ve
DAVRANIŞLARI

Hazırlayan
Ayşe ASLAN DEMİRTAŞ

Danışman
Prof. Dr. Erdoğan BOZ

AFYONKARAHİSAR 2010

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/10/2010

Ayşe ASLAN DEMİRTAŞ

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

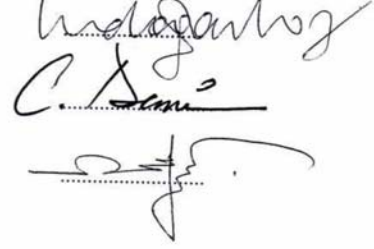
JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı :Prof.Dr. Erdoğan BOZ

Jüri Üyeleri :Doç.Dr. Celal DEMİR

:Doç.Dr. M.Hilmi UÇAN

İmza

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Ayşe ASLAN DEMİRTAŞ'ın "**Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Kullanma Konusundaki Tutum ve Davranışları**" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 28.10.2010 tarihinde, saat 14:30'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN OKUL SÖZLÜĞÜ KULLANMA KONUSUNDAKİ TUTUM ve DAVRANIŞLARI

Ayşe ASLAN DEMİRTAŞ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Ekim 2010

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Bu tezin amacı Türkçe öğretmenlerinin okul sözlüğü kullanma konusundaki tutum ve davranışlarını incelemektir. Tezin birinci bölümü, sözlüklerin tanımı ve sınıflandırılmasını ve Türk sözlükçülük tarihini içermektedir. İkinci bölüm ise okul sözlüklerinin sınıflandırma içindeki yerini ve başlıca özelliklerini açıklamaktadır. Tezin amacına ulaşmak için veri toplama aracı olarak anket formları kullanılmıştır. Veriler Afyonkarahisar il merkezindeki ilköğretim okullarında çalışan Türkçe öğretmenlerinin tamamına (80) uygulanmıştır. Veriler analiz edilirken frekanslar, t-testi ve çapraz tablolama kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Türkçe öğretmenleri sözlük kullanma konusunda olumlu görüşlere sahip olmasına rağmen örnek davranışlara sahip değildir. Çalışma, okul sözlükleri konusunda önerilerle son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Eğitimi, Okul Sözlüğü, Türkçe Öğretmeni

ABSTRACT

ATTITUDES AND BEHAVIOURS OF TURKISH LANGUAGE TEACHERS TOWARDS SCHOOL DICTIONARY USAGE

Ayşe ASLAN DEMİRTAŞ

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH EDUCATION**

October 2010

ADVISOR: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

The aim of this dissertation is to investigate the attitudes and behaviours of Turkish language teachers towards school dictionary usage. First part of the study includes definition and classification of dictionaries and history of Turkish lexicography. Also, second part explains the essential features of school dictionaries and where they stand within the classification. In accordance with the purpose of this dissertation, questionnaires have been designed to gather data. The data has been obtained from all Turkish language teachers (80) working in primary schools within the urban location in Afyonkarahisar. Frequencies, t-test and crosstabs have been applied analysing the data. It has been found out that Turkish language teachers do not exhibit model behaviors in utilizing school dictionary even though they develop positive attitudes about its using on the cognitive base. This study has ended the suggestion about school dictionaries.

Key words: Turkish Language Education, School Dictionary, Turkish Language Teachers

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	iii
TEZ JÜRİSİ KARARI ve ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM SÖZLÜK KAVRAMI ve TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİ

1. SÖZLÜK NEDİR?	5
2. DİL, KÜLTÜR ve SÖZLÜK İLİŞKİSİ.....	7
3. SÖZLÜK BİLİMİ ve SÖZLÜKÇÜLÜK	9
4. TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİ	11
4.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM	11
4.2. CUMHURİYET SONRASI DÖNEM.....	14
5. SÖZLÜKLERİN HAZIRLANIŞI	18
5.1. SÖZLÜKLERİN İÇERİĞİ ve İŞLEVLERİ.....	19
5.2. SÖZLÜK HAZIRLAMA İLKELERİ	21
5.2.1. Amaç ve Hedef Kitleye Uygunluk.....	22
5.2.2. Yöntemin Belirlenmesi.....	23
5.2.3. Madde Başlarının Belirlenmesi	23
5.2.4. Tanımların Verilmesi.....	25
5.2.5. Dil ve Gramere Uygunluk	26
5.2.6. Tarihi Kaynaklara Bağlılık	26
6. SÖZLÜKLERİN SINIFLANDIRILMASI	27
6.1. SÖZ VARLIĞININ SAYISI BAKIMINDAN SÖZLÜKLER	29
6.2. DÜZENLENİŞİ BAKIMINDAN SÖZLÜKLER	30
6.3. SÖZ VARLIĞININ NİTELİĞİNE GÖRE SÖZLÜKLER	30
6.4. KAYDEDİLDİĞİ ORTAMA GÖRE SÖZLÜKLER	33

İKİNCİ BÖLÜM OKUL SÖZLÜKLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. OKUL SÖZLÜKLERİ	35
1.1. BİÇİM ÖZELLİKLERİ.....	36
1.2. İÇERİK ÖZELLİKLERİ.....	37
1.2.1. Hedef Kitlenin Belirlenmesi	37
1.2.2. Söz Varlığının Sınırları.....	38
1.2.3. Tanımların Yapılması	39
1.2.4. Yazım ve Sesletim Özellikleri.....	40
1.2.5. Örnek Tümcelerinin Verilmesi.....	40
1.2.6. Resimleme	42

1.2.7. Sözcük Türü ve Kökeninin Belirtilmesi	42
2. OKUL SÖZLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	43
2.1. TDK OKUL SÖZLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	43
2.2. DİĞER OKUL SÖZLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	47
3. ANA DİLİ EĞİTİMİ ve SÖZLÜKLER.....	52
3.1. SÖZ VARLIĞININ ÖNEMİ.....	52
3.2. ANA DİLİ EĞİTİMİNDE SÖZ VARLIĞI ve SÖZLÜKLER.....	54
3.3. TÜRKÇE DERSİ PROGRAMINDA SÖZ VARLIĞI ve SÖZLÜK KULLANIMI	59
3.3.1. İlköğretim I. Kademe (1-5. Sınıflar).....	59
3.3.2. İlköğretim II. Kademe (6-8. Sınıflar)	61
3.3.3. Programın Sözlük Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi.....	63
3.4. SÖZCÜK ÖĞRETİMİ İÇİN YAPILABİLECEKLER	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM UYGULAMA

1. GÜVENİRLİK TESTİ ve FREKANS DAĞILIMLARI	69
2. HİPOTEZLERİN TEST EDİLMESİ.....	75
2.1. BİRİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ.....	75
2.2. İKİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	76
2.3. ÜÇÜNCÜ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ.....	77
2.4. DÖRDÜNCÜ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	78
2.5. BEŞİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	79
2.6. ALTINCI HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ.....	80
2.7. YEDİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ	81
3. SÖZLÜK KULLANMA TUTUMUNA İLİŞKİN SORULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	82
3.1. SÖZLÜK KULLANMANIN FAYDALARI	82
3.2. SÖZLÜK KULLANMAMA NEDENLERİ	83
3.3. DERS ve ÇALIŞMA KİTAPLARININ SÖZLÜK KULLANIMINA ETKİSİ	84
3.4. ÖĞRETMENLERİN SÖZLÜK KULLANMA KONUSUNDAKİ GENEL DÜŞÜNCELERİ	85
3.5. SÖZLÜKLERDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER	87
4. SÖZLÜK KULLANMA TUTUMUNA İLİŞKİN ÇAPRAZ TABLOLAR.....	88
5. DEĞERLENDİRME	94
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	105
EKLER.....	113

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Sözlüklerin Sınıflandırılması.....	28
Tablo 2. İlköğretim Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi.....	48
Tablo 3. Güvenilirlik Analizi.....	69
Tablo 4. Yaş Gruplarına Göre Frekans Dağılımı.....	70
Tablo 5. Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı.....	70
Tablo 6. Hizmet Yılına Göre Frekans Dağılımı.....	71
Tablo 7. Öğrenci Sayısına Göre Frekans Dağılımı.....	71
Tablo 8. Bilinmeyen Kelimelerle Karşılaşan Türkçe Öğretmenlerin En Çok Başvurduğu Kaynak.....	72
Tablo 9. Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Sahipliği.....	72
Tablo 10. Türkçe Öğretmenlerinin Okuldaki Dolabında veya Sınıf Kitaplıklarında Okul Sözlüğü Bulundurma Durumu.....	72
Tablo 11. Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Tercihi.....	73
Tablo 12. Türkçe Öğretmenlerinin Öğrencilere Sözlük Aldırma Durumu.....	73
Tablo 13. Sözlük Aldırmak Yerine Sınıf Dolabındaki Sözlükleri Kullandıran Öğretmenlerin Dağılımı.....	74
Tablo 14. Türkçe Öğretmenlerinin Derse Hazırlık Aşamasında Sözlük Kullanma Sıklığı.....	74
Tablo 15. Türkçe Öğretmenlerinin Derse Giderken Yanında Sözlük Bulundurma Durumu.....	75
Tablo 16. Türkçe Öğretmenlerinin Bir Hafta Boyunca Derslerde Sözlüğe Bakma Sıklığı.....	75
Tablo 17. Tecrübe Durumuna Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları.....	76
Tablo 18. Cinsiyete Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları.....	77
Tablo 19. Derse Girilen Sınıflardaki Ortalama Öğrenci Sayısına Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları.....	77
Tablo 20. İlk Olarak Başvurulan Kaynağa Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları.....	78
Tablo 21. Öğretmenlerin Derse Hazırlık Çalışmaları Açısından Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları.....	79
Tablo 22. Öğretmenlerin Derse Sözlük Götürme Durumuna Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları.....	80
Tablo 23. Öğretmenlerin Derslerde Bir Hafta Boyunca Sözlük Kullanma Sayısına Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları..	81
Tablo 24. Sözlük Kullanmanın Faydaları.....	82
Tablo 25. Sözlük Kullanmama Nedenleri.....	83
Tablo 26. Ders ve Çalışma Kitaplarının Sözlük Kullanma Alışkanlığına Etkisi.....	84
Tablo 27. Öğretmenlerin Sözlük Kullanma Konusundaki Düşünceleri.....	86
Tablo 28. Sözlüklerde Bulunması Gereken Özellikler.....	87
Tablo 29. Mesleki Tecrübe Durumu ve 1. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	89
Tablo 30. Mesleki Tecrübe Durumu ve 7. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	90
Tablo 31. Mesleki Tecrübe Durumu ve 8. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	90

Tablo 32. Mesleki Tecrübe Durumu ve 9. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	91
Tablo 33. Mesleki Tecrübe Durumu ve 10. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	91
Tablo 34. Mesleki Tecrübe Durumu ve 29. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	92
Tablo 35. Mesleki Tecrübe Durumu ve 30. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	92
Tablo 36. Mesleki Tecrübe Durumu ve 32. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	93
Tablo 37. Ortalama Öğrenci Sayısı ve 18. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	93
Tablo 38. Derste Sözlük Kullanma Durumu ve 36. Soruya Ait Çapraz Tablo.....	94

GİRİŞ

Dil, bir milletin kültürel değerlerinin en başında gelmektedir. Dil, toplulukları bir yığın veya kitle olmaktan çıkararak bir millet hâline getirir. Bir toplumun kurumları, inanç ve öğretileri, davranış biçimleri dil aracılığıyla aktarılmaktadır. Özetle dil, bireyin içinde bulunduğu toplumun kültürünü ve değerlerini kavrayıp kazanmasında en etkin araçtır. Sözlükler ise bir dilin söz varlığını oluşturan sözcük, deyim, terim, atasözlerini barındırdığından o dilin duygu ve düşünce zenginliğini yansıtmaktadır. Ayrıca sözlükler, ait oldukları toplumun kültürel değerlerinin geleceğe aktarılmasında ve diller arasındaki etkileşimlerin saptanmasında da önemli roller üstlenmektedir. Bu nedenle sözlük kullanımı her yaş ve eğitim düzeyindeki bireyler için önemli olduğu gibi bir ülke yazını açısından da önemlidir.¹

Bu çalışma, Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma konusundaki tutum ve davranışlarını ölçmeye yönelik bir uygulamayı içermektedir. Sözlük kullanımı, bireylerin kelime hazinesi geliştirdiği gibi anlama becerisini de güçlendirmektedir. Bu nedenle ilköğretim öğrencilerinin sözlük kullanma alışkanlığını kazanması oldukça önemlidir. Öğretmenlerin öğrencilere model olması gerektiğinden hareketle bu çalışmada, ilköğretim Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma konusundaki tutum ve davranışları ele alınmaktadır. Sözlükler üzerine özgün bir araştırmaya sahip olan bu çalışma, sözlüklerle ilgili literatüre genel bir bakışı içermektedir. Sözlükler üzerine yapılan çalışmalardan hareketle bu çalışmada, sözlükçülük ve okul sözlükleri üzerine teorik bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölüm, sözlük tanımlarıyla başlamakta ve ardından sözlük bilimi ile sözlükçülük arasındaki farkın ortaya konmasıyla devam etmektedir. Bu bölümde ayrıca Türk sözlükçülük tarihi Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönem olarak genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Bu kısmın ardından sözlük hazırlanışında uyulması gereken ilkeler yer almaktadır. Literatürde sözlük türleriyle ilgili birçok açıklama yer almaktadır. Çalışmada, literatürdeki sözlük sınıflandırmaları tablo hâline getirilmiş ve belli başlı sözlük türleri açıklanmıştır.

¹ Ülkemizde, ana dili eğitimi ve çeşitli meslek alanları için temel kaynaklardan olan bilimsel yayınların hazırlanmasında bile sözlük kullanımının önemsenmediği görülmektedir. 2009 yılında yapılan bir araştırmaya göre incelenen 298 yayından sadece bir tanesinde sözlük kullanıldığı görülmüştür. Oysa sözcüklerin yapı ve işlevlerinin kavranması, dilin inceliklerinin yansıtılması bakımından bilimsel yayınlarda sözlüklerden yararlanılması oldukça önemlidir. (Kolaç, 2009b:758)

İkinci bölüm, okul sözlüklerinin sınıflandırma içerisindeki yerinin tespit edilmesiyle başlamakta; okul sözlüklerinde bulunması gereken biçim ve içerik özellikleriyle devam etmektedir. Bu bölümde okul sözlükleri, Türk Dil Kurumu (TDK) ve özel yayınevleri tarafından hazırlananlar olmak üzere sahip oldukları özellikler bakımından iki ayrı başlıkta incelenmekte ve karşılaştırmalar yapılmaktadır. Çalışma ayrıca ana dili eğitiminde sözlüklerin yerine dair bir kısmı da içermektedir. Bu bölüm, yürürlükte olan Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın (2005) sözlük kullanımı açısından incelenmesiyle son bulmaktadır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü uygulamayı içermektedir. Bu bölümde araştırmanın amacı, kapsamı, temel kavramlar, araştırmanın sınırlılıkları ve yöntemi hakkında bilgi verilmektedir.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI ve KAPSAMI

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim Türkçe öğretmenlerinin okul sözlüğü kullanma konusundaki tutum ve davranışlarını tespit etmektir..

Afyonkarahisar ili merkez ilköğretim okullarında görev yapan Türkçe öğretmenlerinin derslerinde okul sözlüğünden yararlanma konusundaki görüşleri, bu araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan Türkçe öğretmenlerine uygulanan anketten elde sonuçlar yorumlanarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Tecrübe durumuna göre Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık var mıdır?
2. Cinsiyete göre Türkçe öğretmenleri arasında sözlük kullanma tutumları açısından farklılık var mıdır?
3. Derse girdiği sınıflardaki öğrenci sayısına göre Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık var mıdır?
4. Bilinmeyen kelimelerle karşılaştığında ilk kaynak olarak basılı sözlükleri kullanan öğretmenler ile diğer kaynakları kullanan öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık var mıdır?

5. Derse hazırlık çalışmalarında okul sözlüğü kullanan öğretmenler ile kullanmayan öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık var mıdır?
6. Derse giderken yanında okul sözlüğü götüreren öğretmenler ile götürmeyen öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık var mıdır?
7. Ders içinde daha sık sözlüğe bakan öğretmenler ile bakmayan öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumları açısından farklılık var mıdır?

Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma üzerine görüşlerini belirten aşağıdaki sorulara da cevap aranmaktadır.

1. Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma üzerine görüşleri nelerdir?
2. Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanmama üzerine görüşleri nelerdir?
3. Türkçe öğretmenlerine göre ders ve çalışma kitaplarının sözlük kullanımına etkisi nedir?
4. Türkçe öğretmenlerinin genel olarak sözlük kullanma üzerine düşünceleri nelerdir?
5. Türkçe öğretmenlerinin sözlüklerde bulunması gereken özellikler üzerine görüşleri nelerdir?

Bu soruların yanında çapraz tablolama yöntemiyle sözlük kullanımı üzerine birçok soruya ayrıntılı bir şekilde yanıt aranmıştır.

Araştırma, ankete katılan ilköğretim Türkçe öğretmenlerinin sorulara samimi ve güvenilir cevaplar verdiği varsayımını kabul etmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, Afyonkarahisar ili merkez ilköğretim okullarında görev yapan ilköğretim Türkçe öğretmenlerini kapsamaktadır. Anakitleyi oluşturulan tüm öğretmenlere ulaşılarak (doğum ve askerlik izninde olan 2 öğretmen dışında) anket çalışması yapılmıştır.

3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. ANAKİTLE

Araştırmanın evrenini Afyonkarahisar ili merkez ilköğretim okullarında görev yapan Türkçe öğretmenleri oluşturmaktadır. Anket formu, anakitleyi oluşturan 80 Türkçe öğretmenine uygulanmıştır.

3.2. VERİ TOPLAMA VE ÖLÇEK

AraŐtırmada veri toplama aracı olarak anket formları kullanılmıştır. Anket hazırlanırken sözlük bilim literatürünün yanı sıra uygulanan ilköğretim Türkçe programındaki amaçlar da göz önüne alınmıştır. Anket soruları, öğretmenlerin sözlük kullanımı konusundaki tutum ve davranışlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu sorular, öğretmenlerin öğrenciye sözlük kullandırma konusundaki tutum ve düşüncelerini de belirleyecek şekilde hazırlanmıştır. Anket 4 demografik soruyla başlamaktadır; ardından sözlük kullanma davranışını belirleyen 9 ve sözlük kullanma tutumuna ilişkin 30 soru yer almaktadır. Son olarak, ankette görüş ve önerilerin belirtildiği bir açık uçlu soru bulunmaktadır. Tutumu belirlemeye yönelik soruların cevapları, “Tamamen katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerinden oluşmaktadır.

Anket formlarıyla elde edilen verilerin analizinde SPSS 18.0 for Windows istatistik paket programı kullanılmıştır. Anketin güvenilirliği için Cronbach’s alfa testi yapılmıştır.

3.3. VERİ ÇÖZÜMLEME TEKNİKLERİ

AraŐtırmada, istatistiksel yöntemlerden bağımsız gruplar için frekanslar, t-testi ve çapraz tablolama kullanılmıştır. AraŐtırmada elde edilen sonuçlar 0.05 anlamlılık düzeyinde deđerlendirilmiŐtır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜK KAVRAMI ve TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİ

1. SÖZLÜK NEDİR?

Sözlük kelimesi yerine geçmişten günümüze *kāmūs*, *lûgat*, *mucem*, *tuhfe*, *ferheng* gibi birçok isim kullanılmıştır. Bu isimlendirmeler arasında en çok itibar görenleri *kāmūs* ve *lûgat* sözcükleridir. *Kāmūs* sözcüğünün asıl anlamı “büyük deniz, okyanus; denizin ortası” iken mecazî olarak “sözlük” anlamında da kullanılmıştır. *Lûgat* ise “kelime, söz” anlamına gelmektedir. Yine sözlük kelimesi yerine kullanılan ifadelerden biri olan *mucem* sözcüğünün “alfabetik sırayla dizilmiş” anlamı bulunmaktadır. Arapça “armağan, hediye; yeni çıkma, hoşça gider, güzel şey” anlamlarına gelen *tuhfe* kelimesi de sözlük karşılığında kullanılan ifadelerdendir. Farsça “bilgi, sözlük” anlamına gelen *ferheng* kelimesi de özellikle Farsça-Türkçe sözlüklerin adlandırılmasında kullanılmış fakat lûgat ve kamus kelimeleri gibi yaygınlık kazanamamıştır. (Akalin, 2010:166-167)²

Sözlük tanımları genel olarak ikiye ayrılabilir: Bunlardan ilki Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından, ikincisi ise akademisyenler tarafından yapılan tanımlardır. TDK'nin hazırladığı 1998 yılına ait *Türkçe Sözlük*'ün sunuş bölümünde “sözlük, bir dilin kelime, deyim ve terimlerini tanımlayan; sözlerin dil bilgisindeki yerlerini bütün incelikleriyle veren; kullanım özelliklerini sunan; kısaca dilin söz varlığını derli toplu bir araya getiren kaynak niteliğinde bir eser” olarak tanımlanmıştır. 2005 yılında yayınlanan *Türkçe Sözlük*'te ise sözlük, “bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügattir.” Akademisyenler tarafından yapılan tanımlar ise aşağıda maddeler hâlinde verilmiştir:

² Sözdik, laflık, tılcıt gibi kelimeler de Türk dünyasında sözlük karşılığında kullanılmaktadır. (İlhan, 2007:13)

- Sözlük, “Bir veya birden fazla dilin kelimelerinin bütünü veya bir bölümünü, genel amaçlı veya özel amaçlı olarak içeren, anlam, açıklama ve örnekleriyle ortaya koyan ve daha çok alfabetik olarak düzenlenmiş eserlerin genel adıdır.” (İlhan, 2009:535)
- Alman dilcisi Jacob GRIIM tarafından sözlük, “Bir dilin sözcüklerinin abecesel dizelgesi” olarak tanımlamıştır. (Uzun, 1999a:53)
- Ahmet Kocaman “Sözlük, bir dilin sözcüklerini, deyişlerini abece düzenine göre sıralayan, anlamlarını açıklayan ya da başka dillerdeki karşılıklarını veren yapıttır.” olarak tanımlamaktadır. (Kocaman, 1998:111)
- “Sözcükçe ya da sözlük, bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünün ya da bir bölümünün tanımlarını, söylenişlerini, kullanımlarını ve dilbilgisel ulamlarını verir. Bir dilsel topluluğun üyelerinin kendi aralarında kullandıkları sözcüklerin tümüne sözcükçe denir.” (Günay, 2007:28)
- “Sözlükler, sözcükler hakkında bilgi veren koleksiyonlardır.” (Uzun, 2003:281)
- “Sözlükler milletlerin belleğini güçlü ve zinde kılan eserlerdir.” (Karadüz, 2009:643) Bir dilin söz varlığını yansıtması, edebî eserlerinden, önemli yazarlarından örnekler sunması, ait olduğu toplumun kültürel, sosyal değerlerini içermesi bakımından sözlükler, unutmayı en aza indirgeyen önemli kaynaklardır.
- Sözlük “Bir dilin (ya da birden çok dilin) söz varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz ögeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı.” olarak tanımlanmaktadır. Aksan (1998a:75)
- “Sözlük, bir dilin söz varlığını veya söz varlığının belli bir bölümünü bir amaç doğrultusunda derleyerek tanımlayan, yazılı metinlere dayanarak örneklendiren, kimi zaman da dil bilgisi açıklamalarına yer veren farklı nitelik ve genişlikte olabilen yapıttır.” (Kaya, 2007:27)

Yukarıda yer alan sözlük tanımları yanında sözlüklerin işlevlerini ön plana çıkaran tanımlamalar da yapılmıştır. Örneğin Levend (1971:4) yaptığı tanımda sözlüklerin, bir dilin kelime hazinesini toplamasının yanında dili koruma ve yozlaşmaktan kurtarma işlevlerinin de bulunduğunu belirtmektedir. Sözlüklerin bu özellikleri dil bilgisiyle birlikte ele alındığında dilin anayasasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte dil sürekli değişen, gelişen ve kendi içinde yenilenen bir sistemdir. Yaşanan değişim içinde bazı sözcükler yok olduğu gibi bazı yeni sözcükler de dile eklenmektedir. Bu sebepten bir dilin söz varlığının tamamını tespit etmenin zorluğu da göz ardı edilmemelidir. (TDK, 1998: IV)

Sözlüklerin işlevine vurgu yapan Kolaç'a göre "Geçmişten günümüze dilin söz varlığını taşıyarak dil bilimcilerin ve araştırmacıların en önemli başvuru kaynaklarından biri olma özelliğini koruyan sözlükler, aynı zamanda bir dilin dünya üzerindeki varlığının en somut göstergeleri olarak da nitelendirilebilir." (2009b:744) Bingöl (2006:198) de sözlükleri temel başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirmektedir. Yazar, dili doğru ve yanlışsız konuşup yazmak, sözcüklerin anlam ayrımlarını ve tümce bağlamında hangi anlamda kullanıldıklarını öğrenmek amacıyla özellikle öğretim kurumlarında sözlüklere başvurulduğunu ifade etmektedir.

Başlangıçta, kullanılan sözcüklerin anlamının yüzyıllar boyunca ve dilden dile nasıl değiştiğini açıklamak amacıyla hazırlanan sözlükler (İlhan, 2007:18), günümüzde, kelime öğretiminde ve ana dilin söz varlığının en geniş biçimiyle yansıtılmasında önemli yardımcı kaynaklar hâline gelmiştir. Sözlükler, yardımcı materyal olarak hedef kitlenin kültürel gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle sözlükler dilin, kültürü yansıtma görevine de aracılık etmektedir. (Boz, 2006: 31) Benzer biçimde Uzun (1999a: 53) da sözlüklerin, dil ve kültür açısından çok boyutlu değerlendirmelere olanak sağladığını belirtmektedir.

2. DİL, KÜLTÜR ve SÖZLÜK İLİŞKİSİ

Dil, dünyayla alışverişimizi sağlayan, sürekli değişen karmaşık bir yapıdır. Erkman-Akerson (2000:16) içinde yaşadığımız dünyayı dil dünyası olarak nitelendirmektedir. Yazara göre "Yaşamımızın uyanık geçen her dakikasında söz vardır, hatta rüyalarımızda bile konuşuruz." Benzer bir biçimde Heidegger'e göre ise "Dil,

insanın evidir”. (Kaplan, 1998:133) Nasıl ki bir ev, içinde yaşayan ailenin duygu ve düşüncelerine çatı oluyorsa dil de bir milletin duygu ve düşünce birikiminin çatısıdır. (Çeliktaş, 2000:134) Her millet kendi dilini ihtiyaçlarına, zevklerine, kültür ve medeniyet seviyesine göre yarattığında dil, tıpkı bir ev gibi milletin duygu, düşünce ve hayatının barınağı, korunağı hâline gelmektedir. (Kaplan, 1998:133)

Dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Aynı dili konuşan insanlar, millet denilen sosyal varlığın temelini teşkil eder. Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak aralarında duygu ve düşünce birliği olan bir millet hâline getirir. (Kaplan, 1998: 35) Bir başka deyişle dil, bireyi millet sınıfına dâhil ederek ortak bir kültür ve tarih bilinciyle var olmasını sağlayan en önemli değerdir.

Banarlı (2007:266) ise bir milletin hayatında dilin önemine dair düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir: “Lisan, her ilmin, her fennin, her tefekkürün kapısını açan altın anahtardır. Ancak bu anahtara sahip olan milletlerdir ki, medeniyette hızlı ve hayırlı adımlar atabilirler. Türk milletinin çağdaş medeniyetlere yetişmesi hayatı, saadeti, refahı ve yukarılık duygusunun devamı için hayati bir zarurettir.”

İnsan, tüm yaşamı boyunca içinde yaşadığı toplumun kurumlarını, inanç ve öğretisi gibi bilgi birikimlerini ve davranış biçimlerini dil aracılığıyla öğrenmektedir. Ayrıca tüm bu unsurlar dilin gelişimini de etkilemekte ve ancak dil vasıtasıyla geleceğe taşınmaktadır. Özetle dil, insanın yetiştiği toplumun kültürünü ve değerlerini kavrayıp kazanmasına aracılık etmektedir. (Kolaç, 2009a:50)

Sözlükler ise milletlerin yaşam tarzı, duygu ve düşünceleri, diğer milletlerle olan etkileşimleri hakkında ipuçları veren kelime hazinesini içermesi sebebiyle bir milletin aynası mahiyetindedir. (Erbay, 2002:130) Sözlükler, bir dilin söz varlığını oluşturan sözcük, deyim, terim, atasözü, kalıplaşmış söz, mecaz ve yan anlamları barındırdığından dilin duygu ve düşünce zenginliğinin göstergesidir. (Karadüz, 2009:638) Bir dilin söz varlığını büyük ölçüde ortaya koymasının yanında sözlükler, kültürün belirleyici özelliklerinin ve kaynağının sergilenmesinde, diller arasındaki etkileşimlerin saptanmasında önemli roller üstlenmektedir. (Uzun, 1999a:53)

Bir dil hakkında fikir edinebilmek için sözlüklere ve gramer kitaplarına bakmak gerekir. Sözlükler dilin malzemesi olan sözcükleri bir araya toplarken gramer kitapları

da bu sözcüklerin kullanımıyla ilgili bilgileri vermektedir. (İlaydın, 1953:128) Nitekim bu gerçeği iyi değerlendiren dil bilimciler, bir dilin olgunluğu, iyi işlenmişliği ve zenginliğini görmek için bu iki kaynağa başvurarak değerlendirme yapmaya çalışmıştır. (Parlatır, 1995b:3) Sözlükler, aslında dillerin ve dolayısıyla da insanlığın belleğidir. (Akalın, 2010:163) Sözlükler, dilin sözcük hazinesini bir araya getirmekle birlikte dili koruyarak kaybolmasını ve bozulup yok olmasını önlemektedir. (Sayan, 2005:27) Bir başka deyişle sözlükler, dünü bugüne, bugünü ise yarına aktaran önemli kültür taşıyıcılarıdır.

Cemil Meriç sözlükler için *Bu Ülke* adlı eserinde “Kamus, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanı, hassasiyetiyle, şuuruyla.” demektedir. (2004:86) Bu bağlamdan hareketle Meriç’in milletlerin varlığı ile dilleri arasında sıkı bir ilişki kurduğunu söylemek mümkündür. Bir milletin dilinin konuşuluyor olması, o milletin varlığının devam ettiği anlamına gelmektedir. Bugün dünya üzerinde, dilleri yok olan dolayısıyla kendileri de yok olan birçok topluluk bulunmaktadır.

3. SÖZLÜK BİLİMİ ve SÖZLÜKÇÜLÜK

Dil bilim literatürüne 19. yüzyılda giren *lexicology* ve *lexicography* terimlerinin birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Sözlük alanında karıştırılan bu iki terimin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bir dilin söz varlığını oluşturan birimleri ve bu birimlerin anlamlarını, birbirleriyle ilişkilerini, zaman içinde yaşadığı değişim ve gelişmeleri araştıran dil bilimi dalına *sözlük bilimi* veya *sözcük bilimi (lexicology)* denir. Doğrudan doğruya söz varlığı araştırmalarını kapsayan sözlük biliminin, sözlük hazırlama, yazma bilimini ve sanatını ifade eden uygulamalı alt dalına ise *sözlükçülük* veya *sözlük bilgisi (lexicography)* denir. (Akalın, 2010:164) Sözcük bilim kuramsal, sözlük bilgisi ise uygulamalı bir alandır. Her iki alan da birbiriyle yakından ilgilidir ancak aynı değildir. Genellikle sözcük bilim alanındaki araştırmalar sözlük bilgisinde kullanılmaktadır. Sözlük bilgisi, sözlüklerin betimleme tekniğini inceleyip değerlendirirken sözcük bilim, söz varlığının bilimsel incelemesini yapar. (Günay, 2007:35)

Sözlük bilimi, bir dilin söz varlığını oluşturan sözcükleri yapıları ve anlamları bakımından inceleyen, sözcüklerin köken yapılarını araştıran, biçim ve anlamlarında

yaşanan gelişimi, değişimi konu edinen bilim dalıdır. Göçer (2001:388) bu durumu daha basit bir şekilde şöyle açıklamaktadır: “Bir dilin söz varlığını inceleyen dil bilgisi dalına leksikoloji; sözlük hazırlanması ile ilgili ilke ve yöntemlerle uğraşan kola ise leksikografi adı verilir.”

Bir dile ait sözcüklerin öğrenilmesi, zaman içindeki değişme ve yenilenmelerden haberdar olunması bakımından sözlükler, etkili kaynaklardır. Bir dili zenginleştirmek için yeni sözcüklere ihtiyaç vardır. Bu sözcükler “türetme, tarama, derleme, ödünçleme, birleştirme, kalıplaşma” gibi sözcük kazandırma çalışmalarıyla elde edilir. Elde edilen yeni sözcükler ise sözlükler aracılığıyla tanıtılabilmektedir. (Göçer, 2001:389)

Konuşmayı yani dilin kullanımını sağlayan asıl unsurlar seslerdir. Seslerin art arda dizilmeleriyle sözcükler oluşur ve oluşan bu sözcüklerin incelenmesi işi, sözlük bilim ve anlam bilimin kapsamına girer. (Erkman-Akerson, 2000:50) Sözlük bilim çerçevesinde anlamlı birimler, birim birleşmeleri ve kelimeler, ait olduğu kültürün bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle sözlük bilimi, anlam ve biçim bilimi konularını içine almaktadır. (Karadüz, 2009:640) Sözlüklerin hazırlanma teknikleri, sözlük türleri, sözlüklere veri toplamadaki ölçütler, veri toplanacak metinlerin türünü saptama gibi çeşitli konular (Boz, 2006:11) bir başka deyişle sözlük yapımının kuramsal yanları (Kıran, 2006:242) sözlükçülük veya sözlük bilgisi kapsamında ele alınmaktadır.

Dillerin sahip olduğu söz varlığını tespit etmek, söz varlığını oluşturan kelimelerin tarihî gelişimlerini göstermek, bazı uzmanlık alanlarıyla ilgili terimleri açıklamak, ana diline ait söz varlığının zaman içinde kaybolmasını önlemek amacıyla sözlükler hazırlanmaktadır. (İlhan, 2007:22) Tarihteki ilk sözlüğün hangi dilde, ne zaman hazırlandığı bilinmemektedir. Bugün kullanılan sözlüklere benzer olarak hazırlanmış ilk sözlük, İskenderiye Müzesi kütüphanecisi Bizanslı Aristophanes tarafından (MÖ. 257–180) hazırlanmıştır. İskenderiyeli Pamphilus’un 95 kitaptan oluşan Yunanca sözlüğü ile Latinlerde, Marcus Verrius Flaccus tarafından hazırlanan sözlük de ilk örnekler arasında sayılmaktadır. Sözlük terimi ilk defa 1225’te John Garland tarafından kullanılmıştır. (Boz, 2006:11) Bizde ise sözlük terimi ilk olarak Celal Sahir Erozan’ın teklifiyle Arapça lügat ve kamus kelimelerine karşılık kullanılmaya başlanmıştır. (İlhan, 2007:13) Sözlük alanındaki en önemli çalışmaların

19. yüzyılda yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde sözlük bilimin kurucuları sayılabilecek Jacob ve Wilhelm GRIIM, Almanya'da İlk cildi 1854'te yayımlanan *Alman Sözlüğü*'nü hazırlamaya başlamıştır. (Aksan, 1998a:71) Son dönemlerde leksikografi alanında yapılan çalışmalar, yaşanan çağın sosyo-kültürel, siyasî, ekonomik bağlamına uygun ölçütlere göre hazırlanmaktadır. (Yavuz, 2002:121)

4. TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK TARİHİ

Genel olarak değerlendirmek gerekirse Türk sözlükçülük tarihi Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönem olarak ikiye ayrılabilir. Cumhuriyet öncesi dönem Türk sözlükçülük tarihinde, iki dilli sözlük örnekleri çoğunluktadır. Bunun altında yatan neden olarak Türklerin geniş bir coğrafyada, farklı milletlerle ilişki içerisinde olmasıyla birlikte farklı dinlerle karşılaşması gösterilebilir. Cumhuriyet sonrası dönemde Türkçeyi esas alan sözlük çalışmaları ön plana çıkmıştır. Bu dönemdeki çalışmaların derleme ve tarama faaliyetlerinin yanında sadeleştirme üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak gelinen noktaya bakıldığında hazırlanan Türkçe sözlüklerde sorunların devam ettiği görülmektedir.

4.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

Türk sözlükçülük geleneği oldukça eski devirlere kadar uzanmaktadır. 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan *Divanü Lügati't-Türk*, Türk sözlükçülük tarihinin ilk eseridir. Kaşgarlı Mahmut, yaşadığı dönemdeki Türk lehçelerinin söz varlığını, ağız/lehçe ve anlam bilim özelliklerini geçtikleri bağlamı gösteren cümlelerle ve şiir parçalarıyla ortaya koymuştur. (Ölmez, 1994: 88) Kaşgarlı Mahmud eserini, Türk milletinin yüceliğini, Türk dilinin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu ortaya koymak ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla kaleme almıştır. (Kültürel, 2009b:807)

Yalnızca Türk lehçelerinin bir sözlüğü olmakla kalmayan *Divanü Lügati't-Türk*, aynı zamanda o dönemin dil ve folklor malzemesini de içermektedir. Divan'da sözcükler alfabe usulüyle değil Arap gramerinin sözcük kalıplarına göre sınıflandırılarak verilmiştir. (Özer, 1998:125) Eser, Karahanlı söz varlığının yanında beş

yüzün üzerinde lehçenin söz varlığını ve gramer özetlerini yansıtması bakımından önemli bir Türk lehçeleri sözlüğü ve el kitabıdır. (Karahan, 2009:651)

Divan'da Türkçe ve Arapça mukayeseli olarak gösterilmiş ve seslerin doğru telaffuzu üzerinde durulmuştur. Dil öğretimi metinlere dayandırılarak yapılmış, kelimelerin birden fazla anlamı varsa bu anlamlar da metinlerle örneklendirilmiştir. Eserde yer verilen kelimelerin, sık kullanılan ve yaşayan kelimeler olmasına dikkat edilmiştir. Türkçenin mecazlı ve benzetmeli kullanımları için örneklerle somutlaştırma yapılmış; seçilen metinlerin edebî, estetik, Türk kültürünü yansıtan özellikler taşımasına dikkat edilmiştir. (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008b:57) Yazıldığı dönemin dil, tarih, coğrafya, folklor gibi birçok alanından bilgiler barındıran *Divanü Lügati't-Türk*'ün içeriği, günümüzde hazırlanan sınırlı söz varlığına sahip sözlüklerle kıyaslandığında ne denli önemli bir eser olduğu bir kere daha anlaşılmaktadır. Eser, gerçeğe en yakın hâliyle Türk kültür dilinin ve halk diyalektiklerinin (ağız) kelime servetini birleştirerek Türk kültürünün gerçek unsurlarını günümüze taşınması bakımından da oldukça önemlidir. (Çatıkkaş, 1986:210)

19. yüzyılda hız kazanarak günümüze kadar devam eden sözlükçülük, daha çok iki dilli sözlükler temelinde gelişmiştir. Türk dünyasında sözlükçülük tarihi Karahanlı, Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı olmak üzere dört dönemde değerlendirilmektedir. (Boz, 2006:12) Anadolu'da gelişmiş olan Batı Türkçesi, çok sayıda yabancı kaynaklı sözler içermesinden dolayı "Osmanlıca" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde hazırlanan sözlüklerde çoğunlukla Arapça, Farsça ve diğer dillerden alıntılanan sözlere yer verilmiş; Türkçe sözcükler sözlüklere alınmamıştır. (Usta, 2006: 224-225) Tanzimat'tan önceki sözlüklerin tamamına yakını başka dillerden Osmanlıcadır. Bu sözlüklerde Türkçe kelimelerin ana unsur olmadığı ve azınlıkta kaldığı görülmektedir. (İlaydın, 1953:128)

Özellikle ikinci yarısından sonra olmak üzere 19. yüzyılda, Türk dünyasında ve Batı ülkelerinde Osmanlıca ve Tatarca başta olmak üzere Türk dilleri üzerine müstakil sözlükler hazırlanmıştır. Bu dönemde yayımlanan karşılaştırmalı sözlükler de bulunmaktadır. (Ölmez, 1998:109) Bununla birlikte bu dönemde Doğu ve Batı dillerinden dilimize dâhil olan sözcükler özellikle belirtilmiş ve bazı sözlüklerde bu sözcüklerin özgün yazılışları da gösterilmiştir. Türkler için hazırlanan bu sözlüklerde

Batı kaynaklı söz varlığının sosyal ve ticari ilişkiler doğrultusunda giderek arttığı görülmektedir. (Vural ve Böler, 2008:52) Bu iki dilli sözlükler yabancı dil öğretimini kolaylaştırmış; ticarî ve siyasî ilişkilerde önemli birer araç olarak kullanılmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmekte; sosyal ve kültürel ilişkilerde bulunan milletlere ait sözlükler daha çok yayınlanmakta ve geliştirilmektedir. (Yavuzarslan, 2004:187)

18. yüzyıla kadar Türkçenin söz dağarcığını temel alan bir sözlüğe pek rastlanmamaktadır. Osmanlı'da Türkçenin “keşfedilmeye” başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek yönlü ve açıklamalı Türkçe sözlükler yazılmaya başlamıştır. (Ölmez, 1994:91) Bu yüzyılda Mehmet Esat Efendi'nin 1844 yılında hazırladığı *Lehçet-ül Lügat* adlı eserde, Türkçe sözcükler temel alınmış ve bu sözcüklerin Arapça-Farsça karşılıkları verilmiştir. İlk defa Türkçe kelimeleri esas alarak eserini hazırlayan Mehmet Esat Efendi, birçok kişiden farklı olarak dilimizin Türkçe olduğunu görmüş ve *lisan-ı Türki* deyimini kullanmıştır. Sözlüğünde, yaşayan dili açıklamayı amaç edinen Esat Efendi, imlada da halkın söyleyişini öncelikli tutmuştur. (Öztelli, 1960:198) *Kitab-ı Müntehabat-ı Lügat-i Osmaniye* ismiyle Halil adlı kişi tarafından 1852'de yayımlanan eser, Türkçe kelime karşılıklarını veren sözlüklerden ilk tutunabileni olmuştur. (İlaydın, 1953:128)

Ahmet Vefik Paşa'nın 1876'da hazırladığı *Lehçe-i Osmanî* adlı sözlükte de Türkçe sözler madde başı olarak değerlendirilmiştir. Ahmet Vefik Paşa, kitabının birinci cildinde Arapça-Farsça olmayan kelimelerle Türkçe köklerden türetilmiş kelimeleri; ikinci cildinde ise aslı Arapça ve Farsça olan Osmanlı söyleyişlerini ele almaktadır. Ahmet Vefik Paşa'nın bu sözlüğü Türkçenin sadeleşmesine hizmet ettiği gibi Türkçeye mal olmuş kelimelerin tespitini de sağlamıştır. (Yetiş, 1991:209-210) *Lehçe-i Osmanî* ile Türk sözlükçülüğü yeni bir boyut kazanırken Osmanlı aydınının dil politikası da millîleşme sürecine girmiş ve Osmanlı Devleti'nde resmî dilin esasını oluşturan Türkçe ön plana çıkmıştır. (Yavuzarslan, 2004:191) Bu eser, Türkçe kelimelere yer vermesiyle daha sonra hazırlanacak sözlükler için öncü olma özelliğine de sahiptir. (Aksu, 2002:171)

Muallim Naci'nin 1891'de hazırlamaya başladığı ve Müstecabizade İsmet'in tamamladığı *Lügat-i Naci* adlı eser de tanınmış sözlüklerdendir. Sözlükte, erbâb-ı kalem arasında kullanılan veya kullanılmaya değer Arapça, Farsça ve yabancı dillerden

alınmış kelimelerin en çok kullanılanlarına yer verilmesi, bu eseri diğer sözlüklerden ayırmaktadır. Alıntı kelimelerde de Türkçedeki söyleyiş ve yazım özellikleri esas alınmıştır. (Yavuzarslan, 2004:193)

Şemsettin Sami, eserlerine Türkçe isimler vermekten çekinen birçok yazara karşın, konuşma ve yazı dilimizde geçen sözcükleri toplamış; Türkçe sözcüklere ağırlık vererek 1901’de tamamlayıp yayınladığı sözlüğüne, *Kamus-ı Türkî* ismini koymuştur. (Levend, 1971:4) Eser, adında Türkçe ifadesinin yer aldığı ilk sözlüktür. Batı modeli sözlükçülüğü yansıtan *Kamus-ı Türkî*’ye kadar kaleme alınan sözlüklerin çoğu iki dilli sözlük özelliğindedir. Bu sözlükte madde başları alfabetik olarak sıralanmış, harflere okumayı kolaylaştırıcı çeşitli işaretler eklenmiş, sözcüğün türüne ait kısaltmalar gösterilmiş ve bütün Türkçe sözcüklere yer vermeye çalışılmıştır. (Usta, 2006:225)

Şemseddin Sami sözlük konusundaki düşüncelerini dile getirirken “*Lügat kitabı bir lisanın hizânesi hükmündedir. Lisan kelimelerden mürekkeptir ki bu kelimeler dahi her lisanın kendine mahsus birtakım kavâ’ide tevfiikan, tasrif ve terkip edilerek, insanın ifâde-i merâm etmesine yararlar. İmdi lisanın sermayesi kelimelerle kavâ'id-i sarfiyye ve nahviyyesinden ibarettir.*” demektedir.

Cumhuriyet dönemine kadar yayımlanan sözlükler içerisinde ayrıca Ali Nazima ve Reşat tarafından hazırlanarak 1902’de yayımlanan *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Ali Seydi’nin 1909’da hazırladığı *Resimli Kamus-i Osmanî* ve İbrahim Cudi tarafından hazırlanarak 1916’da yayımlanan *Lügat-i Cudi* gibi önemli kaynaklar da yer almaktadır. Türkçenin sadeleştirilmesi yolunda, Türkçe kelimelerin kullanılış sahasını; atasözü, mecaz, deyim vb. unsurlar aracılığıyla yansıtan bu eserler, asıl Türkçe sözlüklerin temeli ve başlangıcı sayılmaktadır. (Çatıkkaş, 1986:213) Ancak Levend (1957: 366), harf devriminden önce ve sonra yayınlanan birçok sözlüğün derleme ve tarama çalışmalarından ziyade *Kamus-ı Türkî*’ye dayanmak gibi bir yol izlediklerinden Türk sözlükçülüğüne önemli katkıda bulunmadığını belirtmektedir.

4.2. CUMHURİYET SONRASI DÖNEM

Cumhuriyetin ilanının ardından gerçekleştirilen harf ve dil devrimleriyle birlikte Türkçenin iyi bir sözlüğe ihtiyaç duyduğu da açıkça ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetten sonra Hüseyin Kazım Kadri tarafından 1927’de hazırlanan *Büyük Türk Lügati* adlı eser

oldukça önemli bir çalışmadır. Hazırlanan eserde sözcük açıklamalarına uygun olarak, farklı dönemlerin şair ve yazarlarından seçilen örneklere yer verilmesi oldukça önemlidir. Yerli ve yabancı sözcükler yanında Türk lehçelerinden sözcükleri de içeren eserin 1. Cildi 1927’de, 2. Cildi 1928 yılında Arapça harflerle basılmış; 3. ve 4. Ciltleri ise 1943 ve 1945 yıllarında yazarın ölümünden sonra yayımlanmıştır. (Aksan, 1998b:116) 1928 yılında yapılan Harf Devrimi’nden sonra yayımlanan ilk sözlük *Yeni Türk Lügati*’dir. Bu sözlük, İbrahim Alaettin’in başkanlığında 1930 yılında hazırlanmıştır. Latin harfleri alfabesine göre hazırlanan bu sözlükte 30.000 sözcük tanımlarıyla birlikte yer almaktadır. (Bingöl, 2006:204)

Anayasada belirlenen maddeler doğrultusunda Türk dilini zenginleştirmek, korumak adına sözlük hazırlama görevi TDK’ye verilmiştir. Anayasanın 134. maddesine dayalı olarak çıkarılan 2876 sayılı yasanın 37. maddesinin b fıkrası, “Türk kültüründeki gelişmeye bağlı olarak, Türk dilinin özleşmesine, zenginleşmesine ve köken bilimi çalışmalarına yarayacak inceleme ve araştırmalar yaparak sözlükler hazırlamak, bunları yazmak ve yayımlamak görevini TDK’ye vermektedir.” şeklindedir. (TDK, 2009:I) 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasıyla birlikte Türkçenin söz varlığını ortaya çıkaracak bir sözlük hazırlanması gerekliliği de konuşulmaya başlanmıştır.

TDK, hazırlanacak sözlük için öncelikle amaç belirlemiştir. Ardından sözlüğe alınacak kelimelerin niteliği, izlenecek yol ve sözlüğün sahip olması gereken özellikler üzerinde durulmuştur. Yapılan bu çalışmalardan sonra, kelime kadrosunun hazırlanması, kelimelerin işlenip denetlenmesi gibi işler bir programa bağlanmıştır. Terim nitelikli kelimelerin tarifleri uzmanlara yaptırılmış, yakın anlamlı kelimeler gruplanarak anlam ayrılıkları belirlenmiştir. (Levend, 1957:367) Yapılan çalışmaların ve araştırmaların ardından, *Türkçe Sözlük*’ün ilk baskısı 1945’te tamamlanmıştır. Bu baskıya alınması gereken sözler üç başlıkta sınıflandırılmıştır: (TDK, 2005, VIII)

- Dilimizde kullanılmakta olan veya kullanılacağı umulan Türkçe sözler
- Hangi dilden olursa olsun terim olarak alınmış ve kullanılmakta bulunmuş olan kelimeler
- Bugünün canlı konuşma veya yazı dilinde kullanılan yabancı asıldan gelme sözler

1945 yılında yayımlanan ilk baskısından 2005 yılında yayımlanan 10. ve son baskısına kadar *Türkçe Sözlük*'ün içerik ve söz varlığındaki gelişimi ele almak Türk sözlükçülüğü açısından önemlidir.³ Hazırlanan bu ilk *Türkçe Sözlük*'te 25.574 madde başı, 6.530 madde içi olmak üzere 32.104 söz bulunmaktaydı. *Türkçe Sözlük*'ün ikinci baskısı ise 1955 yılında yapılmıştır. Hem ilk baskıdaki eksikleri tamamlamak hem de söz varlığındaki gelişmeleri yansıtmak amacıyla hazırlanan bu baskıda söz varlığı 35.738'e çıkarılmıştır. Üçüncü baskısı 1959 yılında yapılan *Türkçe Sözlük*'te, söz varlığına yaklaşık iki bin kelime ve deyim eklenerek söz varlığı 37.921'e yükseltilmiştir. 1966 yılında, bir önceki baskısı da gözden geçirilerek hazırlanan *Türkçe Sözlük*'ün dördüncü baskısı yapılmıştır. Bu baskıdaki söz varlığı ise 37.669'dur.

Yapılan bu ilk dört baskı daha sonra hazırlanacak beş, altı ve yedinci baskılar için de esas kaynağı teşkil etmektedir. *Türkçe Sözlük*'ün beşinci baskısı 1969 yılında tamamlanmış; bu baskıda daha önce önerilen fakat o güne kadar tutunamayan sözler çıkarılmış ve yaygın olarak kullanılan yabancı kökenli sözler, sözlüğe dâhil edilmiştir. Sözlüğün bu baskısında *Türkçe Sözlük*'ün söz varlığınının 38.470 olduğu görülmektedir. Altıncı baskısı 1974'te tamamlanan *Türkçe Sözlük*'e eski baskılarda bulunmayan sözler eklenmiş ve dil bilgisi terimlerinde, TDK'nin belirlediği ilkeler doğrultusunda düzeltmeler yapılmıştır. Altıncı baskı *Türkçe Sözlük*'te yer alan söz varlığı 45.178'dir. 1983'te TDK'nin kurucusu Atatürk'e adanan yedinci baskı ilk defa önceki baskılardan farklı olarak iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. 59.727 sözden oluşan bu baskıya, metin taraması yoluyla katkılarda bulunduğu ve bölge ağızlarından da yararlandığı belirtilmektedir. Bingöl (2006:204), 1983 yılında hazırlanan *Türkçe Sözlük*'ün, dil devrimi doğrultusunda önerilip yaygınlaştırılan sözlükleri kaynak alan ve tanımları örnek tümcelerle pekiştirilmiş olan en önemli sözlüklerden biri olduğunu belirtmektedir. İlerleyen yıllarda TDK'nin hazırladığı bu sözlüğü örnek alan birçok sözlük çalışmasının yapıldığı görülmektedir.

Türkçe Sözlük'ün sekizinci baskısı “*Yeni Baskı*” adıyla 1988 yılında yine iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Bu baskıda yazarların ve şairlerin belli başlı eserlerinin taranması ve halk ağızlarında yaşayan sözlerin de belirlenmesiyle sözlüğün kapsamı genişletilmiştir. Bu baskı için bilimsel yayınlar gözden geçirilmiş, bilim çevrelerince

³ *Türkçe Sözlük*'ün gelişimini gösteren özet bilgi, TDK tarafından 2005 yılında yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün sunuş bölümünden derlenmiştir.

kabul edilen ve bilimsel yazılarda kullanılan terimler de sözlüğe eklenmiştir. *Türkçe Sözlük*'ün bu baskısındaki söz varlığı 63.321 olarak belirlenmiştir. *Türkçe Sözlük*'ün dokuzuncu baskısı ise 1998 yılında yapılmıştır. İki cilt olarak yayımlanan bu baskıda edebî ürünlerin, ortaöğretim kitaplarının, gazete ve dergilerin taranması ve bilimsel terimlerin de eklenmesiyle söz varlığı 98.107'ye yükseltilmiştir. Bu baskıda, TDK Yabancı Kelimelere Karşılık Bulma Komisyonu tarafından önerilen karşılıklar da yerini almıştır. Bu sözlükte tanımlayıcı ve tamamlayıcı teknik bilgilerin verilmesine özen gösterilmiştir.

Türkçe Sözlük'ün dokuzuncu baskısını diğer sözlüklerden ayıran bir özellik de bilgisayar ortamına alınarak internete aktarılmış olmasıdır. Bilgisayar ortamına alınmasının iki önemli getirisinden biri CD olarak hazırlanarak piyasaya sunulmasına fırsat vermesi; diğeri ise her an zenginleşerek düzeltme ve geliştirmeye uygun bir ortama taşınmış olmasıdır. (Parlatır, 1999:278) *Türkçe Sözlük*'ün bilgisayar ortamına taşınması, Türkçenin uluslararası bilgisayar ortamında kullanılmasına ve çağdaş diller arasındaki yerini almasına bir hizmet olarak değerlendirilir. (Parlatır, 1998:5) Sözlüklerin bilgisayar ortamına geçirilmesinin önemli bir getirisi de kullanıcıların ilgileri ve kullanım sıklığına göre, yenilenecek kaynaklar için hangi sözcüklerin seçilmesi gerektiği konusunda doğrudan bilgi alınabilecek olmasıdır. (Cowie, 2004:586)

Türkçe Sözlük'ün onuncu ve günümüzdeki son baskısı 2005 yılında tamamlanmıştır. Tüm bu çalışmalar yanında teknolojin hayatımızın her alanına dâhil olması, insanların bilgiye en kısa yoldan ve en kısa sürede ulaşma istekleri sebebiyle 2002 yılında, *Türkçe Sözlük*'ün sanal ortama aktarılması çalışmalarına da başlanmıştır.⁴ *Güncel Türkçe Sözlük* adı verilen bu uygulama, TDK'nin 70. yılı dolayısıyla 11 Temmuz 2002 günü kamuoyuna sunulmuştur. *Türkçe Sözlük*'ün son baskısı *Güncel Türkçe Sözlük* veri tabanına dayanmaktadır. Bu baskı, kullanımı güçleştirdiği düşünülen iki ayrı cilt uygulamasından vazgeçilerek tek cilt olarak yayımlanmıştır. *Türkçe Sözlük*'ün onuncu baskısında söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan söz varlığı 104.481, sözlük metni ise 1.236.484 sözden oluşmaktadır.

⁴ TDK ayrıca *Büyük Türkçe Sözlük*, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, *Sesli Türkçe Sözlük* gibi yayımları da internet ortamında sunmaktadır. Bu uygulamalar ile Türkçenin söz varlığı daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşmaktadır. *TDK SÖZBUL (Türk Dil Kurumu Sözcük - Bulmaca Bilgilendirme Uygulaması)* hizmeti ile *Türkçe Sözlük*'ten günün sözü, günlük hayatta kullanılan yabancı sözlere TDK'nin önerdiği karşılıklar, dilimize ait bir yazım kuralı, günün atasözü ve deyimini ve bunlara ek olarak günün bulmacası e-posta olarak ücretsiz bir şekilde gönderilmektedir.

İnternet üzerinden hizmet veren *Güncel Türkçe Sözlük*, ayrıntılı arama özelliğine sahiptir. Bütün söz türleri, yabancı sözler ve terimler bakımından kullanıcılara bağlantılı listeler sunabilen, yapılan sorguya ait bütün sonuçları birkaç saniye içinde ekrana getirebilen sözlük, en çok ziyaret edilen çevrim içi sözlüklerdendir. (Yıldırım ve Tahiroğlu, 2006:302) İnternet sözlükleri, kelimelerin seslendirilmesi ve farklı kullanım özellikleri, güncel konulara dair kavram ve terimlerin tanımı, en çok sorgulanan kelime ve terimleri kayıt altında tutabilmesi gibi özellikleriyle de sözlükçülük alanına önemli katkılar sağlamaktadır. İnternet üzerinden yapılan sözcük aramalarıyla ilgili istatistikler, sözlüklerin güncellenmesini kolaylaştırmaktadır. Tüm bu sebeplerden dolayı internet sözlükleri, Türkçenin öğretimi ve yaygınlaştırılması konusunda önemli bir hizmet sağlamaktadır.

Cumhuriyetten bugüne kadar geçen uzun dönemde TDK tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük*, hâlen birçok eleştiriye maruz kalmaktadır. “Türkiye Türkçesi söz varlığını yetkin bir biçimde değerlendirememek ve sürekli olarak sözlükteki madde başlarının niceliği üzerinde yoğunlaşmak, sözlük hazırlayıcılarının ‘yöntem’ konusuna yeterince eğilmelerini engellemiş; *Türkçe Sözlük*, içindeki birçok değerlendirme ve örneklendirme hatası yüzünden işlevselliğini yitirmiştir. Oysaki sözlüklerde ‘tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örneklendirici’ yönlerin ağırlıkta olması gerekir. Öte yandan sözlüğün hazırlanış amacı ve hedef kitlesinin netleştirilememiş olması da önemli bir etkidir.” (Usta, 2006:226) Bu görüşlerinin ardından yazar, yayımlanan *Türkçe Sözlük* hakkındaki yapılan eleştirilerin de geleneksel ve aynı konular üzerinde olduğunu belirtmektedir. Daha açık bir ifadeyle eleştiriler genellikle yabancı kelimelerin sözlüğe alınıp alınmayacağı, imlânın nasıl olacağı, Türkçe sözlerden biri alınırken diğerinin neden alınmadığı veya madde başı ve iç maddelerin sayısı üzerinde durmaktadırlar. Sözlüklerin geliştirilmesinde ise bahsedilen konuların tek başına yeterli olmayacağı; sözlük bilimi ilkelerinin uygulanmasının gerekli olduğu görülmektedir.

5. SÖZLÜKLERİN HAZIRLANIŞI

Sözlüklerin hazırlanmasında genellikle iki tür yaklaşımla karşılaşmaktadır: Bunlardan ilki, sözcükler betimlenirken köken bilimsel ve biçim bilimsel durumlara yer veren yaklaşımla hazırlanan sözlüklerdir. İkinci yaklaşımla hazırlanan sözlüklerde ise

ansiklopedik tanımlarla nesnelerin betimlemesi yapılmaktadır. Ülkemizdeki birçok sözlüğün de bu yaklaşıma göre hazırlandığı söylenebilir. (Günay, 2007:36)

Geleneksel olarak sözlük çalışmalarında, önce derleme ve tarama yoluyla kelime fişleri toplanmaktadır. Kelimelerin fişleri hazırlanarak sözlüğün kelime kadrosu tespit edilir. Bir sonraki aşamada sözcüklerin tanımları yapılarak gramer, etimoloji, ses ve anlam bilimi bakımından özellikleri belirtilir. Kelimelerin türlü anlamlarına göre toplanan bilgiler işlenir ve her kelime tekrar tekrar ele alınır. Bir sözlüğün baskıdan önceki hazırlama aşamaları kısaca bu şekilde özetlenebilir. (Levend: 1957:365) Bir sözlüğün hazırlanmasındaki bu aşamalar Kocaman (1998:111-112) tarafından *planlama* ve *uygulama* başlıkları altında toplanmıştır.

a) Planlama

1. Gereksinimin saptanması
2. Kaynak sağlanması
3. Sözlüğün boyutunun belirlenmesi
4. Uzmanların örgütlenmesi

b) Uygulama

1. Veri toplanması
2. Seçme ve düzenleme
3. İlk metnin yazılması
4. Metnin gözden geçirilmesi, düzeltmelerin yapılması
5. Yeniden inceleme ve düzeltme
6. Sayfa düzeni
7. Sayfanın birkaç kez denetlenmesi
8. Basıma hazırlık
9. Basım ve ciltleme

5.1. SÖZLÜKLERİN İÇERİĞİ ve İŞLEVLERİ

Sözlükler, yazı ve konuşma dilinde geçen bütün kelimeleri kapsayan dilin temel kitaplarıdır. Bir dilin söz varlığı her yönüyle bu temel kitaplarda yansıtılmaya çalışılır. Sözcüklerin tanımları, okunuşları, yazılışları, vurguları, dil bilgisindeki yerleri

sözlüklerde gösterilir. Ayrıca bazı sözlüklerde sözcüklerin uzak ve yakın, gerçek ve mecaz bütün anlamları örnekleriyle ortaya konur. Kimi zaman kökenleri hakkında da bilgi verilir. (Böler, 2006:102)

Çok amaçlı olarak hazırlanmış sözlüklerde, anlamlar yanında dil bilgisi çalışmalarına yardımcı olabilecek bilgiler de bulunur. Bir kelimenin, sözlükte sıralanan anlamlarına bağlı olarak sıfat, ad, edat, ünlem, zarf, bağlaç gibi hangi kelime türüne ait olduğu kısaltmalarla verilir. (Zülfikar, 2008:224) Özellikle okul sözlüğü kullanıcılarının işini kolaylaştırmak ve kısa yoldan öğrenmelerine yardımcı olmak amacıyla yazım kurallarına, dil bilgisi kullanımlarına yer verildiği görülmektedir.

Amacı ve niteliği ne olursa olsun bütün sözlüklerdeki maddeler, en az üç ögeden oluşmaktadır: (1) Sözcüğün dilde kesinleşmiş bulunan yazı biçimi, vurgu ve söylenişi, (2) Dil bilgisi türleri içindeki yeri (3) Tanımı, gösterilenin çözümlenmesi. (Emecan, 1998: 34-35)

Yazıldığı dilin eş zamanlı ya da tarihî betimsel envanteri olarak nitelendirilen sözlüklerin hazırlanmasında ve yayınlanmasında çok önemli güncel gelişmeler yaşanmaktadır. Eserleri elle tarayıp fişleyerek sözlük hazırlama yöntemi, yerini bugün bilgisayarlı yöntemlere bırakmıştır. Günümüzde sözlüklerin hazırlanmasında kullanılan birçok yazılım bulunmaktadır. Bunlardan bazıları bağlamli dizin oluşturanlar, otomatik söz türü etiketleyicileri, söz öbekleri ayırıcıları, tokenizer adı verilen bölümleyicilerdir. (Yıldırım ve Tahiroğlu, 2006:301)

Yapılan tanım ve değerlendirmeler, sözlüklerin işlevlerini de içerecek şekilde toparlandığında ortaya çıkan tablo şu şekilde özetlenebilir. (Kolaç, 2009b:746-747)

Sözlük:

1. Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış söz varlığının temel anlamlarını, kazandıkları yan anlamları söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla vererek açıklamalarda bulunur.
2. Dilin söz varlığının başka dillerdeki karşılıklarını verir.
3. Dilin söz varlığının dünya üzerindeki somut göstergesidir.
4. Ana dili eğitiminde önemli bir kaynaktır.
5. Bir dili geçmişten geleceğe taşıyan temel başvuru kitabıdır.

6. Bir dildeki bütün sözcükleri bünyesinde taşıdığı için dilde ölçünlüğü sağlayan bir etmendir.
7. Genellikle alfabe sırasına göre düzenlenir. Ancak kavram alanlarına ve çeşitli konulara göre düzenlenen türleri de vardır: Türkçe Sözlük, Osmanlıcadan Türkçeye Sözlük, Deyimler Sözlüğü, Mecazlar Sözlüğü, Köken Bilgisi Sözlüğü gibi.
8. Barındırdığı kelime hazinesinden dolayı bir milletin aynasıdır. Çünkü bu kelimeler, o milletin hayat tarzı, duyuş düşünüşü ve diğer milletlerle olan etkileşimleri hakkında ipuçları verir.
9. Baştan sona kadar okunan kitap değildir ancak dilin anayasası olmak gibi çok önemli bir görevi vardır. Çünkü sözlük, yalnız dilin söz varlığını (vokabüler) toplamakla kalmaz; dili korur, onu bozulup yozlaşmaktan kurtarır. Bu özellikleriyle dilin yapı taşı denilebilecek üstün bir değer taşır.

5.2. SÖZLÜK HAZIRLAMA İLKELERİ

Sözlüklerin sadece içerdiği sözcük sayısı değil sözcüklerin tutarlılığıyla birlikte iyi bir biçimde dizgelenişi ve fiziksel açıdan kullanılabilir olması da önemlidir. Örneğin “sözlük açıldığı zaman bir masada durabilecek” kadar sağlam ciltlenmeli ve dikişli olmalıdır. (Gülseren ve Batur, 2009:138) Yazı puntoları okunabilir nitelikte olmalıdır. Crystal, nitelikli bir sözlük hazırlayabilmek için gerekli ölçütleri geniş bir biçimde maddelendirmiştir. (Kocaman, 1998:113):

1. Cilt dayanıklılığı
2. Kâğıdın niteliği
3. Madde başlarının açık yazılması
4. Aranılan sözcüklerin bulunması (amaca uygunluk)
5. Uluslararası genel sözcükleri kapsamı
6. Ansiklopedik bilgi içermesi
7. Zor kavramlara ilişkin resim bulunması
8. Tanımların kullanım sıklığına göre birbirinden açıkça ayrılması

9. Tanımların anlaşılır olması
10. Örneklendirmelerin gerçekçi ve yapaylıktan uzak olması
11. Kullanım bilgilerini içermesi
12. Argo, resmi vb. biçem açıklamaları bulunması
13. Köken bilgisi vermesi
14. Heceleme, noktalama vb. konularda bilgi vermesi
15. Söyleyiş açıklamaları bulunması
16. Deyim, atasözü vb. içermesi
17. Eş-zıt anlamlı sözcükleri göstermesi
18. İlişkili sözcükleri çapraz gönderimle nitelemesi
19. Sözcüklerle ilgili dil bilgisi bilgileri sağlaması
20. Yararlı ekleri (kısaltmalar, ölçüler vb.) bulunması

Yukarıda belirtilen biçim ve içerik özelliklerinin yanında sözlükler hazırlanırken uyulması gereken temel ilkeler de bulunmaktadır. Biçim ve içerik özellikleriyle birlikte temel ilkelere de uyulması sözlüklerin işlevini tam anlamıyla yerine getirmesini sağlayacaktır.

5.2.1. Amaç ve Hedef Kitleye Uygunluk

Sözlük hazırlamada dikkat edilmesi gereken en önemli ölçütlerden biri “*amacın belirlenmesi*”dir. Her ne kadar sözlüklerin hazırlanmasındaki genel amaç bir dilin söz varlığının ortaya konulması olsa da, hazırlanacak sözlüğün türüne göre farklı amaçlar da olabilir. Amaçla birlikte hedef kitle de belirlenmiş olmaktadır. (Boz, 2006:30) Hazırlanacak sözlüğün niteliğine ve hedeflenen kitleye uygun olarak en yararlı olabilecek sözcüklerin seçimi yapılmalıdır. Bu seçimler yapılırken özellikle yazılı ürünler taranmalı, sözcüklerin farklı kullanımları, deyimler, kalıplaşmış ifadeler, atasözleri ve terimler en yaygın kullanım özellikleriyle verilmelidir. (Aksan, 1998a:84)

Amacın belirlenmesinin ardından hedef kitlenin yanında hangi dönem, bölge ve seviyeye ait Türkçenin söz konusu olacağı da belirlenmektedir. Kâmûs-ı Türkî’den önceki tarihî sözlüklerin hemen hemen hepsinde bu sınır tam anlamıyla çizilememiştir. (Böler, 2006:104) Amacın belirlenmesi, amaca ulaşmak için kullanılacak dil

malzemesinin sınırlarının çizilmesini, bu malzemenin derleneceği kaynakların belirlenmesini ve son olarak bu kaynaklardan sözlüğü hazırlayacak olan sözlük bilimcilerin bir araya getirilmesini kolaylaştırmaktadır. (Usta, 2006:226)

5.2.2. Yöntemin Belirlenmesi

Sözlük hazırlama çalışmalarında dikkat edilmesi gereken hususlardan biri yöntemin seçilmesidir. Yöntemin seçilmesi özellikle geleneksel yöntemle hazırlanan sözlüklerde daha önemlidir ve ülkemizde genellikle sözlük hazırlama çalışmalarında geleneksel fişleme yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Titiz bir çalışma ve emek gerektiren bu zorlu yöntem, uyumlu bir uzman kadronun uzun süre birlikte çalışmasını gerektirmektedir. (Boz, 2006:30) Elektronik araçların geliştiği günümüzde sözlük hazırlama sürecinde bu araçlardan yararlanıldığı görülmektedir. Gelişmiş araçlar, geleneksel fişleme yönteminin aksine kısa sürede çok daha fazla veri elde etme imkânı vermesi bakımından oldukça önemlidir.

Sözlüklerin hazırlanmasında çalışan ekibin yalnızca dilci ve/veya edebiyatçılar tarafından oluşturulmasını eleştiren Usta (2006:226), sözlük bilimcilerin bu ekipte yer almasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre hazırlayıcı ekibin belirlenmesi, çalışmanın nitelikli, kalıcı, yararlı ve eksiksiz olması konusunda göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir unsurdur.

Sözlük çalışmaları, değişiklikleri ve yenilikleri takip etmeyi; bunun yanında gerektiği zaman eklemeler yaparak üzerinde sürekli durmayı gerektirmektedir. (Gülseren ve Batur, 2009:139) Sözlük çalışmaları durağan değil dinamik bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kaliteli ve kalıcı bir ürün sunabilmek için yapılan sözlük çalışmaları, uzun yıllar titizlikle sürdürülmelidir.

5.2.3. Madde Başlarının Belirlenmesi

Sözlük hazırlamadaki diğer bir önemli ölçüt ise *madde başlarının düzenlenmesidir*. Amaç ve hedef kitleye uygun olarak madde başlarının belirlenmesinde *bilinirlik ve kullanım sıklığı* ölçütleri önemli rol oynamaktadır. Bilinirlik ve kullanım sıklığı hakkında nesnel bir ölçünün olmaması, sözlük hazırlayıcılarının kişisel tercihlerinin etkili olmasına neden olmaktadır. (Boz, 2006:32) Madde başları

düzenlenirken dilde kesinleşmiş yazı biçimleriyle birlikte, vurgulama özellikleri ve sözcük türleri bakımından dildeki yerleri (ad, eylem, ünlem gibi) sözlüklerde bulunmalıdır. (Aksan, 1998a:85) Madde başlarının sıralanmasında alfabetik sıralamaya alternatif olarak kullanılan türeme sırası da aynı kök veya gövdeden türeyen kelimeleri bir arada görme imkânı vermesi bakımından oldukça önemlidir. Ülkemizde genellikle madde başlarının tespiti için çeşitli kaynaklar taranmaktadır. Özellikle TDK sözlüklerinin hazırlanmasında, madde başları için edebî ürünler, orta öğretim ders kitapları, gazete ya da dergilerin tarandığı, farklı alanlara ait bilimsel terimlerin madde başı olarak belirlendiği görülmektedir. (Boz, 2006:31-34) Sözlüklerin dildeki yeniliklere uyum sağlayabilmesi için söz varlığının, konuşma ve yazı dilinden saptamalarla belirlenmesi, kelimelerin kullanım sıklıklarına dair araştırmaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. (Aksan, 2004a:381)

Güncel sözlüklerde yazı dili ürünleri esas alınmalıdır. Anlam bilim açısından mevcut sözlüklerin *anlam daralması* ve *genişlemesi* gibi farklı kullanımları yanında deyim, kalıp sözler, atasözleri ve terimlerin güncel ifadeleri, yenilenen basımlarda yer almalıdır. Bununla birlikte kullanım yaygınlığını kaybeden sözcüklerin genel sözlükte yer almaması doğal bir durumdur. (Gülseren ve Batur, 2009:137)

Sözlüklerde yer verilecek söz varlığını belirlemede en önemli etken, sözlüğün hitap edeceği hedef kitlenin belirlenmesidir. Ancak bu belirlemeden sonra veri toplama aşamasına geçilebilecektir. Elektronik araçların kullanılmasıyla birlikte veri seçimleri nesnelleştirilmiş ve hedeflenen kitlenin ihtiyacını karşılayabilecek veriler tercih edilmeye başlanmıştır. (Kocaman, 1998:112) Yazar, çalışmasında sözlüklerin bilimsel ve güvenilir özellik taşıması için bazı ölçütlere yer vermiştir. Aşağıda yer alan bu ölçütler yakından incelendiğinde ölçütlerin daha çok sözcük seçimiyle ilgili olduğu görülmektedir.⁵

1. **Gerçeklik:** Sözlük sadece hazırlayıcısının dil yetisinde bulunan sözcükleri değil gerçekte kullanılan sözcükleri içermelidir.
2. **Sıklıkta Tutarlılık:** İlgili alanda en sık ve yaygın kullanılan söz varlığı sözlükte yer almalıdır.

⁵ Kocaman (1998:113), çalışmasında kuralcılık ve kullanım/biçem düzenleri ölçütlerine de yer vermiştir. Bu ölçütlere, doğrudan sözcük seçimiyle ilgili olmadığından ve bu başlık altındaki metnin değişik yerlerinde bahsedildiğinden burada yer verilmemiştir.

3. **Uygunluk:** Salt amaca uygun sözcükler seçilmelidir.
4. **Eski-Yeni Sözcükler:** Hazırlandığı dönemde yaygın olarak kullanılan sözcüklere, eski-yeni ayrımı yapılmadan sözlüklerde yer verilmelidir.
5. **Yerel Sözcükler:** Dilin kurallarını yansıtan, ortalama konuşurun anlayabileceği yerel sözcüklere sınırlı bir yer ayrılabilir.
6. **Kapsam:** Dildeki bütün sözcükler ya da amaca uygun belli bir kesitin bütünü sözlükte yer almalıdır.
7. **Genel/ Teknik Sözcükler:** İleri düzeydeki teknik terimler hariç günlük dile girmiş teknik sözcüklere de genel sözlükler kapsamında yer verilebilir.
8. **Sözlü/Yazılı Dil:** Sözlükler genellikle yazılı dilden toplanan verilerle oluşturulur. Bununla birlikte sözlü dilden veri toplamak, yazılı biçimlerin sözlü dildeki değişimlerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu amaçla sözlü ve yazılı dil kesitlerinden veri toplamaya özen gösterilmelidir.

5.2.4. Tanımların Verilmesi

Sözlüklerde yer alan madde başlarının *tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örneklendirici* yönlerinin ağırlıkta olması gerekir. Sözlüğün hazırlanış amacı ve hedef kitlesinin netleştirilmiş olması, madde başlarına ait içeriğin hazırlanmasında belirleyicidir. (Usta, 2006, 226) Sözlüklerdeki maddelerin tanımlanmasında *açık, anlaşılır ve dolambaçsız* olma ilkelerinin yerine getirilmesi, sözlüğün kullanım amacına da olumlu katkılar sağlayacaktır. Birden fazla anlamı bulunan madde başlarında genellikle “*yaygınlıktan seyrekliğe*” ölçütü esas alınarak sıralama yapılmaktadır. (Boz, 2006:35) Bu ölçüt için Böler (2006:107), *kullanım sıklığı* ifadesini kullanmaktadır.

Sözlükler için *tanımların verilmesi* en temel işlevdir. Yapılacak tanımlarda sözcüğün temel anlamı esas alınmalı, yan anlamlar ise kullanım sıklıklarına göre sıralanmalıdır. Yazılı ürünlerden alınacak örneklerle sözcük daha iyi anlaşılabilir bir duruma getirilmeli; sözcüğün açıklamaları içinde deyimlere ve öteki öğelere de yer verilmelidir. (Aksan, 1998a:85) Sözlüklerde çok anlamlılığın yapılandırılması, öğrenmenin doğru yapılabilmesi için oldukça önemlidir. Sözlüklerin işlevselliğinde, sözcüğün karşılığının eksiksiz verilebilmesi, sözlükçülüğün temelini oluşturmaktadır.

Bu nedenle sözlükçülük, bilgiyi, birikimi, uzmanlığı ve entelektüel bir kültüre sahip olmayı gerektirmektedir. (Gülseren ve Batur, 2009:139)

Sözlüklerde yer alan tanımların *açıklık* ve *anlaşılabilirlik* derecesi önemlidir. Madde başları, kullanıcıların sözlüklere bir zorluk karşısında başvurabileceği ihtimali gözden uzak tutulmadan açıklanmalıdır. (Demiray, 1981:25) Sözlüklerin söz varlığı öğelerini öğrenmek için başvuru kaynakları olduğu düşünülerek yapılan tanımlarla birlikte verilecek örneklerin hem anlaşılır hem de tutarlı olmasına dikkat etmek gerekmektedir. (Sayalı, 1992:34) Bunun yanında sözlükler hazırlanırken yalnız o dili konuşanlar düşünülmemeli, o dili öğrenmek isteyen yabancılar da göz önünde bulundurulmalıdır. Kolay anlaşılabilir açıklamalar, ele alınan dile ait okuma ve vurgu özellikleri yabancılar için de açıkça anlaşılabilir nitelikte sunulmalıdır. (Parlatır, 1991:135)

5.2.5. Dil ve Gramere Uygunluk

Bir dilin yapısını bozmamak, dilin sistemini doğru bir şekilde ortaya koyabilmek için dil ve gramer kurallarına bağlı kalınmalıdır. Dilin devamlılığı içerisinde meydana gelen gramer farklılaşmaları ve ses farklılıklarının sistemli bir şekilde gösterilmesi, meydana getirilecek sözlüklerin daha nitelikli ve kullanışlı olmasını sağlayacaktır. Bu sebeple bu ilkenin de göz önünde bulundurulması gereklidir. (İlhan, 2009:536)

5.2.6. Tarihî Kaynaklara Bağlılık

Bir dilin kelimelerinin yaşama gücü ve ihtiyaçlara göre kendisini yenileyerek devamlılığı tarihî eserler ve halk söyleyişlerinde takip ve tespit edilebilmektedir. Dile ait kelimelerin tarihî gelişimlerini ve halk ağzındaki yaşayış şekillerini verebilmek için bu iki kaynağa bağlı kalmak gerekmektedir. (İlhan, 2009:536) Sözcük anlamlarının desteklenmesi için yapılan örneklendirmeler, genellikle cümle düzeyindedir. Örneklerde kullanılan kavramların edebî olması, kültürel kavramlardan oluşması, bağlama uygun olması gerekir. Örnekler, sözlük kullanıcılarının duygu ve düşünce dünyalarına yönelik olmalıdır. Ayrıca millî ve kültürel değeri olan özel isimlerin, sözcüklerin, deyimlerin, güncel olayların örnek olarak sözlüklerde yer alması, öğrenmeyi destekler. (Karadüz, 2009:647)

6. SÖZLÜKLERİN SINIFLANDIRILMASI

Literatürde sözlük çeşitleri konusunda yaygın olarak kabul edilen belirgin bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Bu nedenle aşağıda farklı sözlük sınıflandırmalarına yer verilmiş ve ardından sözlük çeşitlerine dair açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümün amacı, okul sözlüklerinin sözlük sınıflandırılması içindeki yerini tespit etmektir. Bu amaçla Tablo 1’de Kocaman (1998:111), Aksan (1998a:75-76), Usta (2006:227) ve İlhan (2009:538) tarafından yapılan sınıflandırmaların özetine ve ardından okul sözlükleriyle yakından ilgili sözlük çeşitlerinin tanımlarına yer verilmiştir. Sınıflandırmaya geçmeden önce bazı sözlüklerin taşıdıkları, özellikler bakımından birden fazla sınıflama içinde yer alabileceğini belirtmek gerekir.

Tablo 1: Sözlüklerin Sınıflandırılması

Çalışma	Sınıflandırma Türü	Sözlük Çeşitleri
Kocaman (1998)	Konu ve yöntemlerine göre	1. Genel / teknik sözlükler 2. Tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler 3. Betimlemeli / kuralcı sözlükler 4. Genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler 5. Eşzamanlı / artzamanlı sözlükler.
Aksan (1998a)	Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından	1. Tek dilli Sözlükler 2. Çok dilli Sözlükler
	Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre	1. Abeceyel Sözlükler 2. Kavram (ya da Kavram Alanı) Sözlükleri
	Ele alınan söz varlığının niteliğine göre	1. Genel Sözlükler (Ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler) 2. Lehçe Bilim Sözlükleri 3. Eş Anlamli, Eş Adli, Ters Anlamli Ögeler Sözlükleri 4. Yabancı Ögeler sözlükleri 5. Tarihsel Sözlükler 6. Köken Bilgisi Sözlükleri 7. Uzmanlık Alanı Sözlükleri (Terim Sözlükleri) 8. Argo Sözlükleri 9. Deyim ve Atasözü Sözlükleri 10. Anlatım bilim Sözlükleri 11. Sanatçı ve Metin Sözlükleri 12. Yanlış Yerleşmiş Öge Sözlükleri 13. Tersine Sözlükler 14. Diğer Sözlükler (Yazım Sözlüğü, Eskiçikler Sözlüğü, Dönem Sözlükleri, Yaşamöyküsel Sözlükler vd.)
Usta (2006)	Genel olarak	1. Ansiklopedik Sözlükler 2. Filolojik Sözlükler
İlhan (2009)	İşledikleri ürünler açısından	1. Yazı dili Sözlükleri 2. Ağız Sözlükleri
	Malzemenin kaydedildiği ortam açısından	1. Basılı/Kitabî Sözlükler 2. Elektronik Sözlükler
	Yazılış biçimleri açısından	1. Manzum Sözlükler 2. Mensur Sözlükler

Aksan (1998a:75) sözlükleri, bir ya da birden çok dilin söz varlığını işlemesi bakımından; abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre ve ele alınan söz varlığının niteliğine göre üç ana başlıkta sınıflandırmıştır. Kocaman (1998:111) “Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük” başlıklı makalesinde sözlük biliminde sözlüklerin konu ve yöntemlerine göre nasıl sınıflandırıldığını göstermektedir: (1) Genel / teknik sözlükler; (2) Tek dilli / iki ya da çok dilli sözlükler (3) Betimlemeli / kuralcı sözlükler (4) Genel kullanım / öğrenim amaçlı sözlükler (5) Eşzamanlı / artzamanlı sözlükler.

Usta (2006:227) çalışmasında sözlükler hakkında genel bir ayrıma giderek sözlükleri *ansiklopedik sözlük* ve *filolojik sözlük* olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ansiklopedik sözlüklerde farklı durumlara ait görüşlerle birlikte, durumların ve olayların açıklaması yapılmaktadır. Filolojik sözlüklerde ise sözcükler açıklanarak anlamlarına dair yorumlara yer verilmektedir. İlhan (2009:534) ise Türkçe sözlükleri işledikleri ürünlerin kayıt durumuna, oluşturulduğu ortama ve yazılış biçimlerine göre üç ana başlıkta incelemektedir.

6.1. SÖZ VARLIĞININ SAYISI BAKIMINDAN SÖZLÜKLER

En basit şekilde sözlükler, ele aldığı söz varlığı bakımından tek dilli ve çok dilli olmasına göre ayrılmaktadır. Tek dilli sözlükler, bir dilin söz varlığını ortaya koyan yapıtlardır; bu tür sözlükler açıklamalarını da aynı dilden öğelerle yapmaktadır. Dil bilimin temel amacı, doğal konuşucuların ana dilleri hakkında bildiklerini, dil bilgisi adı altında sunmaktır. Benzer şekilde tek dilli genel sözlükler de konuşucuların ana dilindeki sözcükler hakkında bildiklerini sunma iddiasını taşımaktadır. Bu nedenle bu tür sözlükler, sözlükçülük ile dil bilim arasındaki bağın daha sıkı olmasını da gerektirmektedir. (Uzun, 2003:281)

Çok dilli sözlükler ise birden çok dilin söz varlığını ele almaktadır. Bir dili temel alan bu sözlükler, sözcüklerin başka bir dildeki karşılıklarını açıklamakta ve daha çok bir yabancı dilin öğrenilmesinde ya da çeviri alanında kullanılmaktadır. (Aksan, 1998a:76) Bu tür sözlüklerde madde başı öğelerin aydınlatılmasında farklı anlam ve kullanımlarla beraber çeşitli deyim ve sözler de yakın ve eş anlamlılarıyla izah edilmektedir. (Yavuz, 2002:117) Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra iki dilli sözlüklerin sayısında hızlı bir artış görülmektedir. (Ölmez, 1999:149) Bu süreçte

küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin artması önemli rol almıştır.

6.2. DÜZENLENİŞİ BAKIMINDAN SÖZLÜKLER

Sözlükler düzenlenişi bakımından *abecesel sözlükler* ve *kavram sözlükleri* olarak ikiye ayrılmaktadır. En çok örneği bulunan ve en yaygın kullanıma sahip olan abecesel sözlükler, alfabetik sıra esas alınarak düzenlenmektedir. Kavram sözlüklerinde ise bir ya da birkaç dilin söz varlıkları kavram alanlarına göre sıralanmaktadır. Bu sözlükler, bir dilin içyapısına ve anlatım yollarına ait inceliklerini belirlemek, dillerin gerçeği yansıtmadaki ayrıcalıklarını ortaya koymak amacıyla hazırlanmaktadır. Ayrıca dil-düşünce ilişkisini araştıran kavram sözlükleri, bazı dil bilim konularının aydınlatılmasında yararlı olmaktadır. Dil akrabalıklarının ve bazı ad bilim sorunlarının araştırılması ve aydınlatılmasında da kavram sözlükleri yardımcı olmaktadır. (Aksan, 1998a:77)

Kavram sözlüklerinde, kullanıcıların kavram karşılıklarını daha kolay bulabilmesi için kavramlarla ilgili kelimeler bir araya getirilip abece sırasına göre düzenlenmekte ve birbiriyle ilgili madde başlarına göndermeler yapılmaktadır. (Yavuz, 2002:117) Ortak kavram alanı oluşturan sözlük birimlerin bir arada değerlendirilmesi, anlamayı kolaylaştıracaktır. Çalışmasında basılı yayın ile ilgili olarak ortak kavram alanı oluşturan sözlük birimlerini inceleyen Boz⁶, tanımları oluşturan anlam birimcikler arasında tutarlılık olmadığını belirtmektedir. (2009a:183)

6.3. SÖZ VARLIĞININ NİTELİĞİNE GÖRE SÖZLÜKLER

Ele alınan söz varlığının niteliğine göre sözlükler birçok türe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *yazı dili sözlükleridir*.⁷ Herhangi bir devletin resmi sınırları içinde kullanılan yazı dili, belirli kuralları olan ve bu kuralların çeşitli bölge ya da gruplara göre değişmediği ortak iletişim ve etkileşim araçlarıdır. Yazı dili ancak kendine özgü edebiyat ve sanatı olan, belli bir medeniyet seviyesine ulaşmış milletler için söz

⁶ Bu çalışmada, basılı yayınlara ilgili gazete, dergi, broşür, risale sözlük birimlerinin anlamları, piyasada en yaygın biçimde kullanılan beş sözlükten alınarak inceleme yapılmıştır.

⁷ Aksan (1998a:79) çalışmasında bu sözlük türünü *genel sözlükler* başlığı altında ele almaktadır.

konusudur. Yazı dili sözlükleri, yazı dillerine ve onların yazılı ürünlerine dayalı olarak oluşturulan sözlüklerdir. (İlhan, 2009:539) Özel bir amaca yönelmeden bir yazı dilini (ortak dili) bütün öğeleriyle ele alan sözlüklerdir. Bu sözlüklerde farklı kesimlerden, lehçe ve ağızlarda yer alan, eskimiş, nadir kullanılan sözcüklere ancak ortak dilde tanındığı ölçüde yer verilir. Genellikle eş zamanlı yöntem kullanılarak hazırlanan bu sözlükler, belli bir dönemin söz varlığını yansıtır. (Aksan, 1998a:79)

Söz varlığının niteliğine göre değerlendirilen diğer bir sözlük türü de *lehçe bilim sözlükleridir*.⁸ Belli bir lehçenin ya da farklı lehçe ve ağızların, karşılaştırmalı olarak yazı dillerindeki karşılıklarını açıklayan sözlüklerdir. Lehçebilim sözlükleri, herhangi bir lehçe veya ağızı tek başına ele alabileceği gibi değişik lehçe ve ağızları, yazı dilindeki karşılıklarıyla karşılaştırmalı olarak da açıklayabilmektedir. (Aksan, 1998a:79) Daha çok dil tarihinin ses, biçim ve anlam açısından araştırılmasında kullanılan bu sözlükler, kavramların kökenlerinin incelenmesi açısından gereklidir. (Yavuz, 2002:117) Ağızların oluşumunda “*yer*” ve “*zaman*” kavramlarının rolü oldukça önemlidir. Topluluk veya grupların yaşadıkları bölgelerin coğrafi özellikleri ve yaşanan tarih sürecinde gerçekleşen olaylar, dile ait söz varlığı üzerinde de belirleyici özellikler göstermektedir. Özellikle bir dilin geçirdiği süreçler dikkate alınarak hazırlanacak çalışmalarda ağız araştırmaları konusundaki veriler göz ardı edilmemelidir. (Gemalmaz, 1989:11)

Tarihsel sözlükler de söz varlığı niteliğine göre değerlendirilen bir başka sözlük türüdür. Tarihsel sözlükler, bir dilin söz varlığının tarih boyunca geçirdiği değişimi, sözcüklerin en eski biçimlerini, değişik anlam ve kullanımlarını geçtikleri kaynaklara yönelerek saptamaya çalışan geniş çerçeveli sözlüklerdir. (Aksan, 1998a:80) Tarihsel sözlükler, tek dilli sözlük düzeninde hazırlanmaktadır. Bu tür sözlüklerde dildeki değişme ve gelişmeler, dilin geçirdiği evreler kronolojik bir sıra gözetilerek tüm ayrıntı ve örnekleriyle yansıtılmaktadır. (Boz, 2006:42)

Köken bilgisi sözlükleri (etimoloji sözlükleri) de söz varlığı niteliğine göre değerlendirilen sözlüklerdendir. Bu tür sözlükler, dildeki öğelerin kökenlerini aydınlatmaya çalışan, söz varlığı aracılığıyla bir dil birliğinin kültürünü, onun başka dil birlikleriyle ilişkisini ortaya koyan sözlüklerdir. (Aksan, 1998a:80) Türkçe alanında

⁸ İlhan (2009:540) çalışmasında bu sözlük türünü ağız sözlükleri başlığı altında daha sınırlı bir alan içerisinde değerlendirmektedir.

hazırlanan etimolojik sözlüklerin tarihi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanır. Etimoloji açısından Türkçenin ilk sözlüğü Vambery'ye ait olan *Türk Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü*'dür. (Boz, 2006:41) 1970'li yılların başından itibaren Türk dillerinin tek tek ve karşılaştırmalı etimolojisi alanlarında önemli gelişmeler görülmüştür. (Ölmez, 1998:182) Özellikle Hasan Eren tarafından hazırlanan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* adlı çalışma, bu alandaki en önemli eserlerden biridir. Bu sözlükte Hasan Eren, eski ve yeni kelimelerin yanı sıra başka yerel ağızlarda yaşayan sözleri de değerlendirmiştir. Ayrıca maddelerde eski kaynaklardaki veriler gözden geçirildiğinden Türkçede kullanılan sözlerin kökeni ve geçmişi üzerine toplu bir bilgi verilmiştir. Türk dilinin etimolojik açıdan sözlüğünün yapılabilmesi için Türkçeye hâkim olmanın yanında Türkçenin yakından ilgili olduğu Arapça, Farsça, Latince ve Moğolca gibi dillere de yeterince hâkim olmak gerekmektedir.

Söz varlığının niteliğine göre incelenen bir diğer tür, *uzmanlık alanı sözlükleri* ya da diğer bir adıyla *terim sözlükleridir*. Söz varlığına göre incelenen belli bir alana veya meslek grubuna ait bütün terimleri bir araya getiren sözlüklerdir. Terimler bilim, sanat ve meslek dallarının mensupları arasında anlaşmayı sağlayan, ait olduğu alanın özel kavramlarını karşılayan kelimelerdir. (Kültürel, 2009a:2379) Bu tür sözlükler, aynı zamanda terimlerin farklı dillerdeki karşılıklarını ve gerekli olabilecek tüm açıklamaları da içermektedir. (Aksan, 1998a:81) Ülkemizde terim sözünün ilk olarak 1936 yılında kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra, her alanda yaşanan millileşme hareketi dile de yansımış; Türkçe terimler türetme faaliyetleri de hız kazanmıştır. (Zülfikar, 2006:312-313) Bu tür sözlüklerde madde başlarının seçimine genellikle sözlük hazırlayıcısı karar vermektedir. Yazar bu noktada en yaygın kullanımlardan alternatif seçimlere kadar gidebileceği gibi bunlar dışında yeni terimler de önerebilir. (Uzun, 1999:45)

Bir ülkenin gelişmişliğini ve yaşanan çağın neresinde olduğunu yansıtması bakımından terim sözlükleri oldukça önemlidir. Bu alana yönelik, ülkemizde de birçok çalışma yapılmıştır. Ancak terimlerin tespit edilmesi ve bunların sözlüklerde nasıl yansıtılması gerektiği, üzerinde özenle durulması gereken önemli bir ayrıntıdır. Bu nedenle alan bilgisine sahip kişiler, sözlükçülük alanında eğitim almalı ya da uzman kişilerle birlikte çalışmalıdır. (Boz, 2006:43) Farklı zamanlarda hazırlanan terim sözlükleri arasında birlik sağlanamaması, bu alanda karşılaşılan bir diğer sorundur.

Örneğin farklı kaynaklardan yararlanılarak hazırlanan ders kitaplarında bu durum açıkça görülmektedir. Ders kitaplarında yer alan özellikle dil bilgisiyle ilgili yardımcı ses, gerçek, sözde, örtülü özne, dolaylı tümleş, takısız tamlama gibi bazı terimler konusunda çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. (Kültürel, 2009a:2386)

Söz varlığının niteliğine göre birçok sözlük çeşidi bulunmaktadır. Yukarıda sayılan türlerin yanı sıra *eş anlamlı*, *eş adlı*, *ters anlamlı ögeler sözlükleri*, *yabancı ögeler sözlükleri*, *argo sözlükleri*, *deyim ve atasözü sözlükleri*, *anlatım bilim sözlükleri*, *sanatçı ve metin sözlükleri*, *yanlış yerleşmiş öge sözlükleri* ve *tersine sözlükler* de bu sınıflandırma içinde değerlendirilmektedir. Sözlüklerde, belli dönemlere ait söz varlıkları tespit edilmek istendiğinde eş zamanlı, tarihsel değişim süreci hedeflendiğinde ise art zamanlı incelemeler yapılmaktadır. (Aksan, 1998a:13)

Akademisyenler tarafından yapılan yukarıdaki sınıflandırmalarda yer verilmeyen ancak son dönemde adı sıkça duyulan tematik sözlüklere de değinmek gerekir. “Sözlük türleri arasında hazırlanışı bakımından tam bir metot birliğinin görülmediği tematik sözlükler, belirli bir konu veya temayla ilgili kelimelerin madde başı ve alt madde başı şeklinde düzenlenerek tanımlanmasıyla meydana getirilmektedir.” (Mutlu, 2009:815) Tematik sözlükler belirli bir konu ve temaya dayanır. Bu tür sözlüklerde, temel ve ana konuların belirlenmesinden sonra, seçilen kelimeler madde başı ve alt madde başı olarak sıralanmaktadır. Mutlu (2009:818-820) *Eski Oğuzca Satırarası Tematik Sözlük*, *Bahşayış Lügati*, *Bulgarca-Türkçe Tematik Sözlük* gibi çalışmalarını örnek verdikten sonra Türkiye Türkçesi alanında herhangi bir tematik sözlük bulunmadığını belirtmektedir.

6.4. KAYDEDİLDİĞİ ORTAMA GÖRE SÖZLÜKLER

Sözlük sınıflandırmasında bir diğer ayırım sözlüklerin kaydedildiği ortam açısından yapılmaktadır. *Basılı Sözlükler (kitabî sözlükler)*, toplumun ihtiyaçları esas alınarak daha çok kitap şeklinde düzenlenen kaynaklardır. Zaman içinde teknolojik alanda yaşanan yeniliklerle birlikte matbaa da önceleri el yazması olarak hazırlanan bu eserlerin basımında kullanılmaya başlanmıştır. Elektronik sözlükler dışındaki bütün sözlükler, basılı veya kitabî sözlük türündedir. (İlhan, 2009:544) *Elektronik sözlükler (e-sözlükler)*, dijital ortamda veya internet aracılığıyla yayınlanan sözlüklerdir. Her

alanında kullanım kolaylığı sağlayan ve kısa zamanda daha çok iş yapma fırsatı veren teknolojik araçlar, eğitim sahasında da sıklıkla kullanılmaya başlamıştır.

Dil reniminin en önemli kollarından birini sözcük renimi oluşturmaktadır. Bilişimsel verilerle hazırlanan bu sözlükler elektronik ortamlarda, erişim kolaylığı dolayısıyla çok kişi tarafından kullanılmakta, sözcüklerin ve dilin kullanımına katkı sağlamaktadır. (İlhan, 2009:544) Sözcüklerin doğru yazımı, sözcük anlamları ve yapıları gibi çeşitli konularda hizmet veren bu sözlüklerin, sözcüklerin seslendirilme özelliklerine ve işaret alfabesine dahi yer verdikleri görülmektedir. Bu tür özellikler, elektronik sözlüklerin dili renme ve doğru kullanma konusunda önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Her alanda olduğu gibi sözlük alanında da uzman olmayan kişiler tarafından çeşitli amaçlara yönelik olarak yanlış ve eksik bilgilerle hazırlanan sözlükler de internet ortamında bulunmaktadır. Sözlük kullanıcıları bu duruma ayrıca zen göstermelidir. TDK'nin hazırladığı *Güncel Türkçe Sözlük*, *Büyük Türkçe Sözlük*, *Sesli Türkçe Sözlük*, *Terim Sözlükleri*, *Yazım Kılavuzu* gibi pek çok eserin elektronik erişimleri bulunmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

OKUL SÖZLÜKLERİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

1. OKUL SÖZLÜKLERİ

Farklı sözlük türlerinin hazırlanmasını gerektiren birçok neden vardır: Kültürel alanda yaşanan değişim; dilin içyapısında ortaya çıkan değişme ve çeşitlilikler, insanların öğrenme ve öğretme ihtiyaçları bunlardan bazılarıdır. (Karadüz, 2009:639) Okul sözlükleri de belirtilen bu nedenlerle hazırlanacak sözlük türlerindedir. Sözlükler dünden bugüne dil öğretiminde yaygın olarak yararlanılan en önemli yardımcı kaynaklar arasında yer almıştır.

Okul sözlüğü kavramı, sözlükçülük literatüründe yeni söz konusu edilmeye başlanmıştır. Bu kavram öğrencilere yönelik hazırlanan bazı sözlükler için kullanılmasına rağmen teorik içeriği belirgin değildir. Ülkemiz yazınında okul sözlükleri üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve akademisyenler tarafından yapılan sözlük sınıflandırmalarında okul sözlüklerine yer verilmediği görülmektedir. Örneğin Aksan (1998a:75) sözlükleri, ele alınan söz varlığının niteliğine göre 14 gruba ayırmasına rağmen yaptığı sınıflandırmada, okul sözlüklerine yer vermemiştir. Okul sözlüklerinin tanımının yapılabilmesi ve işlevlerinin belirlenebilmesi için sözlük sınıflandırmasındaki yerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Sadece Kocaman (1998:111) tarafından yapılan sözlük sınıflandırmasında okul sözlüklerine dolaylı olarak yer verilmiştir. Yazar, sözlükleri kullanım amacını gözeterek ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki genel kullanım amaçlı sözlükler, diğeri ise okul sözlüklerinin de dahil edilebileceği öğrenim amaçlı sözlüklerdir. Genel olarak değerlendirildiğinde okul sözlükleri, işlediği söz varlığı bakımından tek dilli genel sözlükler; alfabetik sıranın esas alınıp alınmama durumuna göre abecesel sözlükler; içerdiği söz varlığının dönemi açısından eş zamanlı sözlükler kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca okul sözlükleri malzemenin kaydedildiği ortam açısından basılı sözlük veya elektronik sözlük sınıflandırmalarına dâhil edilebilir.

Herhangi bir dilin doğru ve kurallara uygun olarak kullanılmasında temel başvuru kaynağı olan sözlükler, bireylerin okuduğunu anlamasına ve sözcüklere en doğru anlamı yüklemesine de yardımcı olmaktadır. Ayrıca sözcüklerin yazımı ve sesletimini de içerdiği düşünüldüğünde sözlükler, yazılı ve sözlü anlatımın eksiksiz olarak gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. (Kolaç, 2009b:748)

Okul sözlükleri, dil öğretimine dair birçok amacı gerçekleştirmek için hazırlanmaktadır. Okul sözlüklerinin hazırlanmasında, öğrencilerin Türkçeyi daha iyi öğrenerek günlük hayatında doğru kullanması en temel amaçtır. Bilmediği şeyleri nereden ve nasıl öğreneceğini (kaynak eser kullanımını) kavrayan öğrencinin problem çözme yeteneği de gelişecektir. Özellikle ilköğretimin ilk yıllarında öğrencilerin sözlük kullanmayı öğrenmesi, kendi başına iş yapabilme becerisini ve dil öğrenimine ilişkin özgüvenini artırmaktadır. Böylece sözlük kullanımı, ana dilin doğru öğrenilmesini ve öğrenilenlerin yerinde kullanımını sağlamaktadır. (Göçer, 2001:400)

Özellikle ana dili öğretiminde, ders kitaplarında yer alan bilinmeyen sözcüklerin ya da belli başlı dil kurallarının anlamlandırılmasında okul sözlüklerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ana dilini öğrenmeye aile çevresinde başlayan her bireyin, örgün öğretim kurumlarına dâhil olmasıyla birlikte, dile dair öğrenmeleri de bir plan dâhilinde yürütülmeye başlanmaktadır. Çok küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanacak dil eğitiminin niteliği, bireyin yaşamı boyunca göstereceği başarılar üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bireyin aktif olarak kullandığı söz varlığının seviyesi kendini rahat ifade etme, okuduğunu, dinlediğini, seyrettiğini anlama becerilerine de olumlu katkılar sağlayacaktır.

“Sözlükleri, dilin öğrenilmesinde işlevi olan temel öğrenme ve öğretme kaynakları olarak kabul etmek gerekir.” (Karadüz, 2009:643) Okul sözlükleri konusundaki değerlendirmeler, *biçim* ve *içerik* bakımından ele alınabilir.

1.1. BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Okul sözlükleri biçim yönünden ele alındığında dizgi ve baskı özellikleri ön plana çıkmaktadır. Okul sözlüklerinde dizgi-baskı konusunda kullanılan yazı boyutu, ciltleme biçimi ve kullanılan kâğıdın kalitesinden kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır. Okul sözlükleri, genellikle okumada problem yaratan 7-9 puntuyla yazılmaktadır. Çok

sık kullanıldıkları için çabuk yıpranma ihtimali yüksek olan bu kaynakların maliyet ederleri ve ucuza satma kaygısı gibi sebeplerden genellikle üçüncü sınıf hamur kâğıtlara basıldığı görülmektedir. Ayrıca okul sözlüklerinde sağlam bir ciltleme tekniği kullanılmamaktadır. Sağlamlığı nedeniyle tercih edilen dikişli ciltler yerine günümüzde genellikle yapıştırma ciltler tercih edilmektedir.⁹ (Çotuksöken, 1999:62)

Sözlüklerin işlevselliği kadar fiziksel açıdan kullanılabilir olmaları da önemlidir. Sözlükler, sağlam ciltlenmeli ve uzun süreli kullanım için özellikle dikişli olmalıdır. (Gülseren ve Batur, 2009:138) Sözlüklerde madde başları açıklamalardan kolaylıkla ayırt edilebilecek biçimde yazılmalı ve seviyeye uygun yazı boyutuyla düzenlenmelidir. Günümüzde madde başlarının ayırt ediciliğini artırmak amacıyla farklı renkler kullanılmaktadır. Genellikle kırmızı renkte belirtilen madde başları için farklı kaynaklarda çeşitli renklerin tercih edildiği görülmektedir.

Okul sözlüklerinin biçim özelliğini belirlemede etkili faktörlerin başında maliyetler gelmektedir. Birçok yayınevi tarafından çeşitli öğretim kademelerine uygun olarak hazırlanmış okul sözlükleri bulunmaktadır. Maliyetlerinin ön planda olması okul sözlüklerinde bulunması gereken niteliklerin ikinci planda kalmasına neden olmaktadır.

1.2. İÇERİK ÖZELLİKLERİ

Okul sözlüklerinde içerik yönünden değerlendirmede en temel özellik hedef kitlenin belirlenmesidir. Bu belirleme, sözlükte verilecek madde başlarının seçimi, tanımlanması, örneklendirilmesi ve resimlendirilmesi gibi içeriği güçlendirecek unsurların oluşturulmasını da kolaylaştırmaktadır.

1.2.1. Hedef Kitlenin Belirlenmesi

Okul sözlüklerinde hedef kitlenin belirlenmesi aynı zamanda amacın belirlenmesi anlamına gelmektedir. Okul sözlüklerinde hedef kitle, yaş grubuna veya öğretim düzeyine göre belirlenmektedir. (Çotuksöken, 1999:63) Sözlük hazırlama aşamasında amacın iyi belirlenmesi ve tutarlı yöntemlerin kullanılması, istatistiki

⁹ Çotuksöken (1999:62), çalışmasında okul sözlüklerini *biçim* açısından değerlendirirken “resimleme” başlığına değinmiştir. Ancak bu çalışmada resimleme, anlamayla ilgili bir konu olduğundan *içerik* yönünden inceleme kısmına alınmıştır.

bilgilerden yararlanılması nitelikli kaynakların hazırlanmasını sağlayacaktır. (Göçer, 2001:400) Hedef kitlenin tespit edilmesi, söz varlığına ilişkin sınırların ortaya konması ve bu söz varlığının tanımlanıp açıklanmasında izlenecek yöntem konusunda belirleyici özellik taşımaktadır. Gülseren ve Batur (2009:136), ancak hedef kitlenin beklentilerine cevap verebilecek söz varlığına sahip sözlüklerin başarılı olabileceğini ifade etmektedir.

Yaygın olarak kullanılan okul sözlüklerinde hedef kitlenin net bir şekilde ortaya konmadığı görülmektedir. Bazı okul sözlüklerinin kapağında “İlköğretim Okulları İçin”, “İlköğretim Öğrencileri İçin”, “İlköğretim İçin” ifadeleri; bazılarında ise “İlköğretim Türkçe Sözlük”, “İlköğretim Resimli Türkçe Sözlük”, “Resimli Okul Sözlüğü” başlıkları bulunmaktadır. Bu ifadelerle Türkçe sözlüğün hedef kitlesi belirlenmeye çalışılsa da sözlüklerin içeriğine bakıldığında “sözlüğün belirtilen hedef kitleye ait olduğunu gösteren özelliklere” ayrıca yer verilmediği görülmektedir.

1.2.2. Söz Varlığının Sınırları

Yaş gruplarına ve öğretim düzeyine göre ana diline ait söz varlığının ne kadarının ya da hangilerinin öğretilmesi gerektiği konusunda herhangi bir ölçüt bulunmamaktadır. Müfredat değişikliklerine paralel olarak sözlüklerin ya da okullara yönelik hazırlanan diğer yardımcı kaynakların yenilendikleri görülmektedir. Fakat bu güncellemelerin büyük bir çoğunluğu şekil, biçim ve içerik özellikleri bakımından var olan kaynaklardan farklı değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi amacın ve hedef kitlenin belirlenmesi, sözlüklerde yer verilecek söz varlığını saptamak açısından oldukça önemlidir. Hedef kitlenin belirlenmesinin ardından o düzeye uygun temel kaynaklar (ders kitapları, dergiler, çocuk programları, belgeseller vb) detaylı bir şekilde taranarak söz varlığının sınırları belirlenmelidir. (Çotuksöken, 1999:63) Söz varlığı belirlenirken eser taramasının yanında hedef kitlenin sahip olması gereken aktif kelime serveti de tespit edilmelidir. Bu durum okul sözlüklerini, aktif ve pasif kelime servetini birlikte içeren genel sözlüklerden ayıran bir özelliktir. (Tosunoğlu, 2000:1-2)

Söz varlığı açısından kıyaslandığında ülkemizde hazırlanan okul sözlüklerinin Batı'daki örneklerine göre oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Ana dili öğrenimi için hazırlanan Fransızca bir ilköğretim sözlüğünde kelimelerin anlamları, varsa eş ve karşıt anlamları, doğru kullanımlarına örnekler ve kelimelerin doğru hecelenişleri yer

almaktadır. Bu tür sözlüklerin söz varlığı belirlenirken dildeki temel 1000 kelime esas alınmaktadır. (Tosunoğlu, 2000:1)¹⁰ Ancak ülkemizde bu konuyla ilgili bir uygulamaya bulunmamaktadır.¹¹

1.2.3. Tanımların Yapılması

Okul sözlüklerinde sözcük anlamlarının hedeflenen kitlenin seviyesine uygun olarak açık, net ve kolay anlaşılır bir biçimde verilmesi oldukça önemlidir.¹² Hatta madde başlarına ait içeriğin oluşturulmasında en önemli işlem tanımdır. Tanım, sözcükle eş anlamlı bir dolaylı anlatımdır. Tanımlanan madde başının özne olduğu uzun cümleler kurularak tanım oluşturulur. (Öztoğat, 1979:65)

Madde başlarına ait tanımlar verilirken dikkat edilmesi gereken iki önemli nokta bulunmaktadır. Öncelikle tanımlar, madde başlarının temel anlamlarından yan anlamlarına doğru kullanım sıklığına göre sıralanmalıdır. (Yavuz, 2002:116) Çokanlamlı madde başlarının sıralanmasında temel anlam esas alınır; ardından yan anlamlar verilir. Temel anlam, -kabaca- bir sözcüğün akla gelen ilk anlamıdır. Yan anlam ise, temel anlama bağlı olarak zaman içinde ortaya çıkan diğer anlam(lar)dır. (Boz, 2009b:147) Dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise tanımların, hedef kitleye uygun olarak verilmesidir. Öğrenci düzeyinin üstünde ya da karmaşık bir yapıda verilen tanımlar okul sözlüğünün işlevsiz kalmasına neden olacaktır. (Çotuksöken, 1999:64)

¹⁰ 10-15 yaşlar arasındaki öğrencilere yönelik olarak hazırlanan *Dictionnaire Hachette Collège* adlı Fransızca sözlükte, üç ayrı bölüm yer almaktadır. Sözlük bölümünde 33.000'den fazla sözcük bulunmaktadır. Bu sözlüğü diğer sözlüklerden ayıran özellik, öğrenci için yararlı bilgilerin verildiği ikinci bölüme ve özel isimlerin yer aldığı ansiklopedik yapıdaki üçüncü bölüme sahip olmasıdır. Özel isimlere ayrılan ansiklopedik yapıdaki bölümde ise 3000 özel isim bulunmaktadır. Ülkemizde kullanılan bazı sözlüklerde, esas teşkil eden sözlük bölümünün ardından kısıtlı ölçüde ek bilgiler yer almakta; çoğunluğunda ise ek bilgilere yer verilmemektedir. (Aslan-Demirtaş, 2009:1091)

¹¹ TDK tarafından 2005 yılında yayımlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*'te ise madde başı olarak 11.630 söz bulunmaktadır. Fransızca için hazırlanan okul sözlüğüyle kıyaslandığında sadece yer verilen söz varlığı açısından bile çok büyük farklar olduğu açıkça görülecektir. Fransız okul sözlüğü 1096 sayfa iken Türkçe okul sözlüğünün 774 sayfadan oluştuğu görülmektedir. Fransızca sözlükte her madde başı cümle içinde gösterilerek anlama ve öğrenme açısından önemli bir hizmet sunulmuştur. Ancak *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*'te, kelime anlamı yanında kelimenin türü, ek alması durumunda yaşanan ses değişiklikleri ve sesteş sözler gösterilmesine rağmen örnek tümcelere yer verilmemiştir.

¹² Sözlüklerde yer verilen madde başlarına ilişkin açıklamaların genellikle, net ve açık bir şekilde anlaşılma özelliği taşımadığı görülmektedir. Rastgele seçilen bir sözlükte *çığır* kelimesi için açıklama olarak iki anlam verilmiştir: (1) *Çığın kar üzerinde açtığı iz*, (2) *Hayvanların gide gele açtıkları ince yol*. Bu tanımlardan hareketle öğrencinin, *çığır* kelimesini anlamlandırması oldukça güç görünmektedir. Bununla birlikte kullanım sıklığına sahip *çığır açmak* deyimini düşünüldüğünde durum daha karmaşık bir hâl almaktadır.

Madde başlarının tanımlanmasında sözcüklerin eş anlamının verilmesi sıkça kullanılan tekniklerden birdir. Eş ve karşıt anlamlılık, formel ve informel öğrenmede kullanılan tekniklerden biridir. (Karadüz, 2009:647) Ancak tanımların sadece eş anlamlı kelimelerle açıklanmamasına ve başka bir maddeye gönderme yapılmamasına özen gösterilmelidir. Çünkü bu durum kapalı bir devre oluşturmakta ve anlamın belirginleşmesine engel olmaktadır.¹³ (Öztoğat, 1979:65)

1.2.4. Yazım ve Sesletim Özellikleri

Yazılı ve sözlü anlatımın en doğru biçimde gerçekleştirilmesinde sözcüklerin yazımıyla birlikte sesletiminin de bilinmesi oldukça önemlidir. (Kolaç, 2009b:748) Konuşurken, düşünürken, yazarken kullanılan sözcüklerin asıl anlamını belirleyen kullanıldığı bağlamdır. Bunun yanında tonlama ve söyleniş biçimi, anlamı belirleme konusunda etkilidir. (Selçuk, 2007:504-505) Okul sözlükleri sadece kelime anlamlarını ve dil kurallarını değil içerdiği söz varlığının vurgu, uzunluk, kimi ünsüzlerdeki incelik ve kalınlık gibi sesletim özelliklerini de yansıtmalıdır. Hazırlanacak okul sözlüklerinde özellikle madde başı birimlerin *heceleme*si gösterilmeli; öğrencilerin, sözcüklerin yapısını daha kolay kavrayıp sözcüğü kolay ve doğru okuyabilmesi için sesletim özelliklerine yer verilmelidir. (Yılmaz ve Koçmar, 2009:91) Bu konuda herhangi bir karmaşanın yaşanmaması için hazırlanacak sözlüklere kaynak teşkil edecek ana diline ait temel bir yazım kılavuzuna da ihtiyaç vardır.

1.2.5. Örnek Tümcelerin Verilmesi

Sözcük öğretiminde bağlam önemli bir unsurdur. Dilin doğru kullanımı için sözlüklerde yer verilecek örnekleri titizlikle seçmek gerekmektedir. Sözlüklerde, sözcük anlamlarını bağlama uygun örneklerle pekiştirmek öğrenme için olumlu gelişmeler sağlayacaktır. “Anlamı açıklanan her bir sözcüğü temsil eden bağlamın cümle düzeyinde veya başka düzeylerde doğru verilmesi, sözlüklerde anlamın doğru ve net anlaşılmasını sağlar. Sözcüklerin anlamlarının verildiği bağlamların yanı sıra metinlerin

¹³ Benzer durumlar TDK tarafından hazırlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*'te dahi görülmektedir. *Büz* sözcüğünün tanımında sadece *künk* ifadesine yer verilmiştir. İlköğretim öğrencileri için hazırlanan sözlükteki bu ifadeyi değil bu yaş grubundan bir öğrencinin yetişkinlerin anlamlandırması da oldukça güçtür.

niteliği ve türü de kültürle birlikte dilin öğretilmesi, yaşatılması bakımından önemlidir.” (Karadüz, 2009:642)

Ülkemizde kullanılan okul sözlüklerinin büyük bir çoğunluğu madde başlarının açıklanmasında örnek tümcelere yer vermemektedir. Örnek tümcelere yer verilen sözlüklerde ise bazı sorunlar bulunmaktadır. Sözcüklerin tanımlanmasından sonra verilen örnek tümcelerin uyarıcı ve öğretici yönleri istenen düzeyde değildir. Yapılan tanımın anlaşılabilirliğini güçlendiren örnek tümcelere yer vermek önemlidir. Sıradan ya da neden seçildiği belli olmayan cümleler, anlamaya herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. (Çotuksöken, 1999:64)

Ders kitaplarına yahut sözlüklere alınacak metinlerin *gerçeklik*, *inandırıcılık*, *sorunsallık* ve *beğeni* yönünden de etkili olması gerekmektedir. Tüm bu özellikler yanında *insanlık değerlerini kapsayıcı* ve *ulusallık* özellikleri bakımından dil yetkinliğine sahip metinlerin seçimi oldukça önemlidir. (Binyazar, 1983:63) Özellikle TDK tarafından hazırlanan sözlüklerde örnek tümceler, edebiyatımıza ait önemli yazarların eserlerinden seçilmektedir. Türk dilinin gelişimine hizmet eden yazar ve şairlerin eserlerine yer verilmesi, ana dili bilincinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. (İşcan, 2007) Madde başları için verilecek örnek tümcelerin edebî eserlerden seçilmesi, öğrenmede pekiştirmeye birlikte dilin zenginliğini ve estetik özelliklerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Aksan (1998b:118) ise genel sözlüklerde açıklamaların, yaşanan döneme ait yazarlardan alınan örneklerle zenginleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Karadüz (2009:645) öğrenmenin önemli kaynaklarından olan okul sözlüklerinde, genellikle öğrencilerin duygu ve düşünce dünyalarına uygun örneklerin verilmediğini belirtmektedir. Özellikle okul sözlüklerinde, sözcük anlamlarının duygu değeri olan ve öğrenenlerde zengin çağrışımlara neden olacak farklı türdeki metinlerle desteklenmesi gerekir. Ayrıca Çotuksöken (1999:64) başkalarından seçilmiş tümceler yerine sözlük yazarının doğal kullanım ortamlarına uygun düşecek örneklere yer vermesinin daha yararlı olacağını belirtmektedir.

Madde başlarını tümcelerle örneklendirmenin yanında bazı sözlüklerde örnek olay anlatma tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle deyim ve atasözleri sözlüklerinde bu teknikten daha fazla yararlanmak mümkündür. Konu edilen deyim,

atasözü ya da mecazların anlamları örnek olay yardımıyla somutlaştırılabilir. Belli bir duruma yönelik olarak söylenen sözcüklerin durum bağlamında anlamlandırılması öğrenenler için daha kolaydır. (Karadüz, 2009, 647-648)

1.2.6. Resimleme

Görseller öğrenmenin somutlaştırılmasında oldukça etkilidir. Özellikle terim sözlüklerinde zengin bir resimlemenin kullanılması önemlidir. Bununla birlikte okul sözlüklerinde, özellikle alt yaş gruplarına yönelik hazırlanan sözlüklerde resimler etkili ve kalıcı öğrenme nesnelere dir. Tanınmayan bir bitkinin, hayvanın veya bir nesnenin, teknolojik araç ve gereçlerin, renklerin öğretilmesinde resimlere zorunlu olarak ihtiyaç duyulmaktadır. (Karadüz, 2009:647) Resimlerin özellikle anlaşılması zor kavramların somutlaştırılmasında kullanılması gerekir. Ancak ülkemizde hazırlanan resimli okul sözlüklerinin büyük bir kısmında resimler bu ölçüte göre seçilmemiştir. Ayrıca resimli okul sözlüklerinde resimler sayıca az ve anlaşılması zor bir niteliğe sahiptir.¹⁴ Kalıcı öğrenme üzerinde görselliğin ne denli önemli olduğu göz ardı edilmeden okul sözlüklerinde resimlere yer verilmeli ve bunlar mümkün olduğunca gerçek fotoğraflardan seçilmelidir.

1.2.7. Sözcük Türü ve Kökeninin Belirtilmesi

Okul sözlüklerinde sözcük türleri, sözcüklerin yapısal özellikleri ve yabancı dilerden geçme sözcüklerin köken bilgileri, madde başlarının açıklanmasında kısaltmalarla gösterilmektedir. Mevcut sözlüklerde genellikle sözcük türlerine ait bilgilere yer verilirken köken bilgisine nadiren rastlanmaktadır.

Sözlükler, sözcük türünü belirtmesi bakımından oldukça önemli kaynaklardır. Sözcük türlerine genellikle madde başlarına ait tanımlardan önce yer verilmektedir. Bu tanımlardan sonra yer alan örnek tümceler ise sözcüklerin görevlerini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak öğrenciler için yardımcı ders materyali olan sözlüklerden, sözcük

¹⁴ Rastgele seçilen resimli bir ilköğretim sözlüğünde (Resimler, gerçek fotoğraflardan alınmamıştır.) *başarılı* kelimesi açıklanmış ve açıklamanın yanına gülümseyen, boynunda madalya olan bir kadın resmi çizilmiştir. Resimdeki kadının boynundakinin madalya olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Sözlüğü kullanacak olanların yaş seviyesi düşünüldüğünde ise bu durum daha da karmaşıklaşacaktır.

türlerinin öğretiminde yeterince yararlanılmamaktadır. Öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla sözlüklerde, sözcük türlerinin doğru belirtilmesi önemlidir. Ayrıca anlama bağlı olarak örnek tümceler verilirken sözcük türü öğretimine de yardımcı olması göz önünde bulundurulmalıdır.

2. OKUL SÖZLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Okul sözlükleri, ülkemiz sözlük literatüründe oldukça sınırlı bir alana sahiptir. Bu konuda asıl görevin (Anayasa’da belirlenen maddelere dayanarak) TDK’ye verilmiş olması, sözlüklerin değerlendirilmesinde öncelikli olarak TDK sözlüklerinin ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Bu nedenle geçmişten günümüze TDK tarafından hazırlanan okul sözlükleri ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Ayrıca diğer yayınevleri tarafından hazırlanan ve günümüz ilköğretim okullarında sıkça kullanılan sözlüklerin incelenmesi diğer bir başlığı oluşturmaktadır. Bu incelemeler, özel yayınevleri tarafından hazırlanan okul sözlüklerinin, TDK tarafından hazırlanan son okul sözlüğüyle benzer ve farklı yanlarının neler olduğunu da göstermektedir.

2.1. TDK OKUL SÖZLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlk kez 1977 yılında TDK tarafından okul sözlüğü alanında bir adım atılarak *Resimli Türkçe Sözlük* yayımlanmıştır. Bu sözlük, “orta öğretimde ve günlük kullanışta gittikçe büyüyen sözlük gereksinmesini karşılamak” üzere hazırlanmıştır. Daha öncesinde 6 baskısı yapılan *Türkçe Sözlük*’e göre sözcük sayısı daha az tutulmuş ve içeriğinde resimlere yer verilmiştir. Bu sözlükte, kullanıştan tamamen kalkmış ya da kullanış alanı çok daralmış yabancı sözcüklere, yaygınlığı sınırlı yerel sözcük ve deyimlere, belli meslek alanlarında kullanılan özel terimlere yer verilmemiştir. Sözlükte, yaşayan söz varlığını oluşturan sözcük ve deyimlerle ortaöğretim düzeyinde karşılaşılan terimler bir araya toplanmıştır. Ayrıca sözlüğün kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla çok gerekli olmadıkça göndermelerden kaçınılmıştır. Sözlüğün hazırlandığı tarihe kadar tartışma konusu olan yazım sorunları üzerinde çalışılmış ve değiştirilen yazım kuralları ilk kez bu sözlükte uygulanmıştır.

1981 yılında da ilkokul öğrencileri için yayımlanan *Resimli İlkokul Sözlüğü* bulunmaktadır. TDK tarafından hazırlananlar içinde bu kaynak, hedef kitlenin belirlendiği ve isminde öğretim kademesinin belirtildiği bir sözlüktür. Sözlüğün içeriğinde öğrencilerin ders kitaplarında rastlayabileceği ve gündelik hayatta işitebileceği sözcüklere yer verildiği belirtilmiştir. “Sevgili çocuklar” hitabıyla başlayan bu sözlüğün giriş bölümünde sözlük kullanma alışkanlığının küçük yaşlarda kazanılacağına gönderme yapılarak sözlüğü doğru kullanmaya yönelik açıklamalar yapılmıştır. Sözlükte anlamları verilen sözcükler koyu siyah harflerle verilmiştir. Her sözcüğün kullanılışı bir tümce içinde gösterilmiştir. Diğer sözlüklerden farklı olarak örnek tümceler, sözcüklerin tanımlarından önce verilmiştir. Ayrıca bazı sözcüklerle ilgili çok kullanılan birkaç deyim anlamı da açıklanmıştır.

TDK, 1994 yılında *Okul Sözlüğü* ismiyle yeni bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlüğün hedef kitlesini, Milli Eğitime bağlı okullar oluşturmaktadır. Bu eser, TDK'nin hazırladığı kaynaklar arasında isminde “okul sözlüğü” kavramının kullanıldığı ilk sözlüktür. Sözlüğün sunuş bölümünde TDK'nin öncelikli amacı, “*Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirtmek*” şeklinde belirtilmiştir. Bu amaçla “Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu” kurulmuş ve sözlük çalışmaları yapılmıştır. Eğitim öğretim kademelerinde de bu kaynağın önemli katkılarının olduğu bilindiğinden okullara yönelik sözlükler de hazırlanmıştır. Bu amaçla da “Okul Sözlüğü Çalışma Grubu” oluşturulmuştur.

Okul Sözlüğü kavramı için, *temel ilköğretimden ortaöğretimin (lise ve dengi okullar dâhil) son sınıfına kadar süren eğitim düzeyini kapsamlı düşüncesinden hareketle bir çerçeve çizilmiş ve bu alandaki ihtiyacı karşılamaya yönelik sözlükler hazırlanmaya başlanmıştır. Okul Sözlüğüne alınacak söz varlığının belirlenmesinde Türkçe Sözlük (1988) temel alınmıştır. Bununla birlikte son yayımlanan ders kitapları taranarak terimler de sözlüğe aktarılmıştır. Tanımların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla çeşitli yazarlardan örnek tümcelere yer verilmiştir. Türkçe Sözlük'te (1988) madde içinde yer alan birleşik kelimeler, Okul Sözlüğü'nde madde başı olarak verilmiştir. Böylece öğrencilerin aradığı kelime, terim ve kavramları daha kolay bulması sağlanmıştır. Sözlükte, kelimelerin söyleniş biçimi ve vurgularına dair bilgiler*

de bulunmaktadır. Sunuş bölümünden sonra sözlüğün kullanılmasıyla ilgili açıklamalar yapılmış; yazım, vurgu, kısaltmalar gibi bilgilere yer verilmiştir.

Göçer (2001:398) hedef kitlesi birinci sınıftan lisenin son kademesine kadar tüm öğrencileri kapsayan bu sözlüğü, o güne kadar hazırlananlar içinde en kapsamlı kaynak olarak değerlendirmektedir. Ancak bu sözlük, tanımlar ve örnek tümceler açısından birçok eleştiriye uğramıştır. Zülfikar (1995:24) ve Parlatur (1995a:336) eleştirilere cevap verdikleri yazılarında eleştirilerin ağır bir dille yazılmasından yakınmıştır.

TDK son olarak, ilköğretim kademesi için hem öğretmen hem de öğrencilerin yararlanabileceği bir kaynak hazırlamıştır. *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük* adlı bu çalışma 2005 yılında yayımlanmıştır. Bu kaynağın sunuş bölümünde “İlköğretim öğrencilerinin gerek Türkçe dersinde gerek ilköğretim boyunca diğer derslerde yararlanabileceği temel başvuru kaynağı olarak hazırlanmıştır.” ifadesi yer almaktadır. (TDK, 2009:I) Bu sözlüğün genel özellikleri şu şekildedir:

- Sözlükle ilgili bilgilere sunuş bölümü içinde yer verilmiş ve bölümün hemen ardından sözcüklerin açıklanmasına geçilmiştir. Sözlüğün kullanım bilgileri yahut kısaltmalar gibi bölümlere yer verilmemiştir.
- *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*’te, madde başı olarak 11.630 söz bulunmaktadır. Madde başları dikkat çekmek amacıyla kırmızı renkte yazılmıştır.
- Sözlükte yer verilen sözcük, terim ve deyimlerin seçiminde *Türkçe Sözlük* temel alınmış ve ilköğretim müfredatına uygun olarak seçilen sözlerin tanım ve anlamları, öğrencilerin yaş düzeyine göre yeniden yazılmıştır.
- Sözcük anlamlarında hem ilköğretim ders içerikleri hem de ilköğretim öğrencilerinin söz varlığı göz önünde bulundurulmuştur. Ancak söz varlığının nasıl tespit edildiğine dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.
- Sözlüğe, dilimizde kullanılan bazı yabancı kökenli sözler de alınmıştır. Bu tür sözlerin tanımları Türkçe karşılıklarına gönderme yapılarak Türkçe madde başı sözlerde verilmiştir. (Bu uygulamada amaç, genç

kuşaklara yabancı kökenli sözcükler yerine Türkçe sözcükleri göstererek bu sözcüklerin kullanımını yaygınlaştırmaktır.)

- Sözcüklerin yazımında *İlköğretim Okulları İçin Yazım Kılavuzu* esas alınmış; sözlük ve kılavuz arasında birlik sağlanmaya çalışılmıştır.
- Sözcük anlamlarından sonra türleri, ek aldıklarında son ünsüzde görülen ses değişiklikleri, bazı sözcüklerde görülen orta hece düşmesi, sözcüklerin hangi hâl ekiyle birlikte kullanılabileceğine dair bilgilere yer verilmiştir.
- Fiillerin mastar biçimleri, nesne alıp almadıkları ve bazı sözcüklerin vurgu özellikleri de sözlükte gösterilmiştir.

TDK tarafından hazırlanan ve yeni programa uygun olduğu belirtilen *“İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük”* ün, belirtildiği üzere amaca ve yeni programa büyük ölçüde uygun olduğu görülmektedir. Bu uygunluk, sözlüğün ders ve çalışma kitaplarında yer alan sözcükleri kapsamıyla sınırlı kalmakta fakat sözlükte yapılandırmacı yaklaşıma uygun herhangi bir özellik bulunmamaktadır. Bununla birlikte yeni program çerçevesinde okullarda uygulanmakta olan Türkçe ders ve çalışma kitaplarında yer verilen bazı sözcüklerin yahut terimlerin, hazırlanan kaynağa bulunmadığı görülmektedir. Ders ve çalışma kitaplarında bulunan yabancı dillerden geçmiş “envanter, etnografya, fiber, gergef, zemheri, astronom, biyolog, biyoloji, halkçı, ırıp, küpeşte, sükun, resif, antant, mamulat, muhabere, libas, izdivaç, düet, mülhem, ihya...”¹⁵ gibi kelime ve terimlerin *“İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük”* te yer almadığı görülmektedir.

Yukarıda yer verilen okul sözlükleri dışında TDK tarafından 2008 yılında yayımlanan *Resimli Okul Sözlüğü*, isminden de anlaşılacağı üzere okullarda kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Ancak sözlüğün sunuş bölümünde, bu kaynağın lise ve dengi okullar için hazırlandığı ifade edilmiştir. Sözlükte, Türk dili ve edebiyatı derslerinin yanında öğretim programında yer alan diğer derslerin söz varlığı da yansıtılmıştır. Sözlüğün sunuş bölümünde kullanım bilgileri açıklanmış; madde başı olarak 24.793 sözcük ve edebiyatımızın tanınmış yazarlarından seçilmiş 16.782 örnek tümceye yer

¹⁵ Bu sözcükler, Koza ve Pasifik Yayınlarına ait İlköğretim 6,7 ve 8. sınıf Türkçe dersi çalışma kitaplarında bulunan sözcük anlamına yönelik etkinliklerden basit bir taramayla elde edilmiştir.

verildiği belirtilmiştir. Hazırlanan okul sözlükleri içinde madde başlarının en çok örneklendirildiği sözlüktür. 2005 yılında yayımlanan “İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük”te ise örnek tümcelere yer verilmemiştir. Ayrıca TDK tarafından ilköğretim okulları için son yıllarda yayımlanmış resimli herhangi bir okul sözlüğü bulunmamaktadır.

Resimli Okul Sözlüğü’nde, çok bilinen madde başları yanında herkes tarafından biçiminin bilinmeyeceğinin düşünüldüğü maddeler resimlendirilmiştir. Resimlere her sayfada değil ancak birkaç sayfada bir yer verilmiş, resimlerin bazıları gerçek fotoğraflardan bazıları ise çizme resimlerden seçilmiştir.¹⁶ Sözlükte, resimlerin bazılarının net olmadığını ve açıklanan sözcüğün ne olduğuna dair görsel olarak tam bir öğrenme sağlayamayacağını da belirtmek mümkündür. Bu sözlükte sadece edebiyat dersi için değil ortaöğretim kademesindeki coğrafya, biyoloji, fizik gibi diğer dersler için de ek bilgilere¹⁷ yer verilmiş; bu derslere ait bazı terimler de resimlendirilmiştir.

2.2. DİĞER OKUL SÖZLÜKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüm, öğrencilerin en çok kullandığı sözlüklerin biçim ve içerik özelliklerini değerlendirme amacını taşımaktadır. İncelenen sözlükler hem öğrencilere hem de kitabevlerine sorularak tespit edilmiştir. Son dönemde hazırlanan sözlüklerin incelenmesine özen gösterilmiştir. İncelenen sözlüklerin özellikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

¹⁶ Örneğin *Resimli Okul Sözlüğü*’nün A maddesi 120 sayfadan oluşmakta ve her sayfada ortalama 21 madde başı bulunmaktadır. Ancak A maddesi boyunca sadece 85 madde başı resimlendirilmiştir. Bu durum göz önüne alındığında resim sayısının yetersiz olduğu söylenebilir.

¹⁷ Ülkelere ait bilgiler, Türkiye ve Dünya coğrafyasına ait istatistikler, Güneş sistemindeki gezegenler, saat dilimleri, element tablosu, harflerin kodları, mors alfabesi, Romen rakamları, çarpım tablosu, Uluslararası birim değişim çizelgesi gibi yüzeysel bilgiler...

Tablo 2: İlköğretim Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi

	Türkçe Sözlük (2008) Akçağ Yayınları Dr. Ahmet Doğan)	İlköğretim Öğrencileri İçin Türkçe Sözlük (2009) Evrensel İletişim Yayınları Rüştü Aydoğan	İlköğretim Türkçe Altın Sözlük Altın Kitaplar 2004 Hüseyin Kuşçu	İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük TDK Yayınları 2009
Giriş / Sunuş / Önsöz	Sunuş bölümü bulunmaktadır.	Sevgili Öğrenciler hitabıyla başlayan bir bölüm var.	Başlarken bölümü var.	Sunuş bölümü var.
Açıklamalar	Sunuş bölümü içinde verilmiştir.	Başlangıç bölümü içinde dağımık bir şekildedir.	Yok	Sunuş bölümü içinde yer verilmiştir.
Alfabe	Yok	Yok	Var	Yok
Kısaltmalar / İşaretler	Var İtalik olarak yazılmıştır.	Var	Var	Yok
Ek Bilgiler	Yok	Var Yazım ve noktalamaya ait temel bilgilere yer verilmiştir.	Var Noktalama işaretleri, kelime çeşitleri bilgilerine yer verilmiştir.	Yok
Söz Varlığı	13.581	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	11.630
Baskı Kalitesi	Sağlam ciltli, saman kağıda baskı	Sağlam ciltli, beyaz kağıda baskı	Sağlam ciltli, saman kağıda baskı	Sağlam ciltli, beyaz kağıda baskı
Yazı Büyüklüğü	8 Punto	9 Punto	9 Punto	9 Punto
Madde Başları	9 Punto kalın siyah harflerle	9 Punto, renkli	9 Punto, kalın siyah harflerle	9 Punto, renkli
Sözcük Türü Bilgisi	Var	Var	Var Ayrıca özel isimler ve birleşik kelimeler de kısaltmalarla gösterilmiştir.	Var Ayrıca isimlerin nesne alıp almadıkları ve fiillerin hangi hâl ekini alan isimlerle kullanıldıkları kısaltmalarla gösterilmiştir.
Sesletim	Yok	Yok	Yok	Yok
Örnek Tümce	Yok	Yok	Bazı kelimeler için var.	Yok
Köken Bilgisi	Yok	Yok	Var	Yok
Resimleme	Yok	Yok	Yok	Yok
Yazım Kuralları	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından 2000 yılında yayımlanan <i>İmla Kılavuzundan</i> yararlanılmıştır.	Kapakta <i>TDK kurallarına uygun</i> ifadesine yer verilmiştir.	Belirtilmemiş	Sunuş bölümünde <i>İlköğretim Okulları İçin Yazım Kılavuzu</i> 'nun esas alındığı belirtilmiştir.
Kaynakça	Yok	Yok	Yok	Yok
Sayfa Sayısı	490	544	447	774

Yukarıda yer alanların dışında öğrenciler tarafından kullanılan birçok sözlük bulunmaktadır. (Umut Resimli İlköğretim Türkçe Sözlük, Marmara Yayınları İlköğretim Türkçe Sözlük, Onur Yayınları İlköğretim İçin En Kapsamlı Türkçe Sözlük, Alfa Yayınları İlköğretim Türkçe Sözlük vs..) Yukarıda ayırt edici özellikleri bulunan sözlüklere yer verilmiştir. Birbirine benzer sözlüklerden sadece bir tanesi ele alınmıştır.

Tablo 2'nin Devamı: İlköğretim Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi

	İlköğretim Resimli Türkçe Sözlük (2005) Pasifik Yayınları Ümit Kabukçu/Mustafa Bektaş	Resimli Türkçe Sözlük (2009) Damla Yayınevi	İlköğretim Resimli Türkçe Sözlük (2007) Özgür İletim Ali Aydoğan
Giriş / Sunuş / Önsöz	Önsöz bölümü var.	Önsöz bölümü var.	Sevgili Öğrenciler hitabıyla başlayan bir bölüm var.
Açıklamalar	Yok	Ön söz bölümü içinde var.	Başlangıç bölümü içinde var.
Alfabe	Var Hem düz hem de bitişik eğik el yazısına uygun olarak tablo biçiminde gösterilmiş.	Var Sayfa kenarlarında var.Sırası gelen harf başka renkle belirtilmiştir.	Yok
Kısaltmalar / İşaretler	Var Son sayfada gösterilmiştir.	Yok	Var
Ek Bilgiler	Yok	Yok	Yok
Söz Varlığı	Belirtilmemiş	3000'e yakın kelime	2192
Baskı Kalitesi	Sağlam ciltli, Beyaz kağıda baskı	Karton kapak, beyaz kağıda baskı	Karton kapak, beyaz kağıda baskı
Yazı Büyüklüğü	14 punto	11 Punto	12 Punto
Madde Başları	14 punto, renkli	11 Punto, renkli	12 Punto, renkli
Sözcük Türü Bilgisi	Var	Var	Var
Sesletim	Yok	Yok	Yok
Örnek Tümce	Yok	Her sayfada 1 ya da 2 kelime için örnek tümce verilmiştir.	Bütün madde başları örneklendirilmiştir. Örnek tümceler bitişik eğik el yazısı ile verilmiştir.
Köken Bilgisi	Var	Yok	Yok
Resimleme	Var Madde başlarının çoğu resimlendirilmiştir. Resimler genellikle gerçek fotoğraflardan seçilmiş, bazıları ise çizme resimlerle gösterilmiştir.	Her sayfada seçilen 4 kelime resimlendirilmiştir. Resimlerin çok azı gerçek fotoğraflardan alınmıştır.	Bütün madde başları resimlendirilmiştir. Resimlerin az bir bölümü gerçek fotoğraflardan alınmıştır.
Yazım Kuralları	İç kapakta 2005 TDK İmla Kılavuzu'na göre hazırlandığı belirtilmiştir.	Belirtilmemiş	İç kapakta TDK Yeni Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlandığı belirtilmiştir.
Kaynakça	Yok	Yok	Yok
Sayfa Sayısı	480	336	448

Yukarıda yer alanların dışında öğrenciler tarafından kullanılan birçok sözlük bulunmaktadır. (Umut Resimli İlköğretim Türkçe Sözlük, Marmara Yayınları İlköğretim Türkçe Sözlük, Onur Yayınları İlköğretim için En Kapsamlı Türkçe Sözlük, Alfa Yayınları İlköğretim Türkçe Sözlük vs..) Yukarıda ayırt edici özellikleri bulunan sözlüklere yer verilmiştir. Birbirine benzer sözlüklerden sadece bir tanesi ele alınmıştır.

- Okul sözlükleri genellikle “İlköğretim Türkçe Sözlük” adı altında yayınlanmaktadır. Fakat bu sözlüklerin hedef kitlesini, ilköğretimin hangi kademesinin oluşturduğu belirtilmemiştir.
- Sözlüklerin hepsinde giriş/sunuş/önsöz/hitap bölümü bulunmaktadır.
- Bu sözlüklerin hiçbirinde sözlük kullanımına dair ayrı bir bölüm bulunmamaktadır. Ancak kullanım bilgilerine giriş/sunuş/önsöz bölümlerinde kısaca yer verilmiştir.
- Okul sözlükleri alfabetik sıraya göre hazırlanmaktadır.
- Okul sözlüklerinin çoğunluğunda madde başlarına geçilmeden önce alfabe ye yer verilmektedir. İncelenen sözlüklerin 4’ünde alfabe tablo şeklinde verilmiş; sadece birinde bitişik eğik el yazısı ile gösterilmiştir.
- Sözlüklerde aranılan harfe kolay ulaşmayı sağlayacak biçimsel özellikler (ayraç gibi) bulunmamaktadır. Bu durum kullanıcı açısından bir zorluk oluşturmaktadır.
- Genellikle sözlüklerde kısaltmalar bölümü bulunmaktadır. İncelenen 7 sözlükten 4’ünde bu kısaltmalara yer verilmiştir.
- Noktalama işaretleri, sözcük türleri, yazım kuralları üzerine açıklamalara yer verilmiştir. İncelenen 7 sözlükten 3’ünde bu ek bilgilere yer verilmiştir.
- Okul sözlükleri, söz varlığı açısından çeşitlilik göstermektedir. Örnek tümcelere ve resimlere yer vermeyen Akçağ Yayınları ve TDK tarafından hazırlanan okul sözlükleri geniş söz varlığına (12.000 civarında) sahiptir. Tersine örnek tümce ve resimlerin bulunduğu sözlüklerde söz varlığının (2.000 civarında) dar olduğu görülmektedir.
- Sözlükleri kullanışlı kılan baskı kalitesinin, incelenen sözlüklerde iyi olduğu söylenebilir. İncelenen 7 sözlükten 5’i sağlam ciltlidir ve beyaz kâğıda basılmıştır.
- Sözlükler genellikle 8-9 punto; resimli sözlükler ise 11-14 punto ile dizilmektedir.
- Özellikle yeni basılan sözlüklerde madde başlarının yazı biçimi, ayırt edici şekilde verilmektedir. İncelenen 7 sözlüğün 5’inde madde başları çeşitli renklerde verilirken 2’sinde kalın, siyah ve büyük punto ile verilmiştir.
- Madde başlarının hemen ardından sözcük türleri kısaltmalarla belirtilmiştir.

- Sözlüklerin hiçbirinde sesletim özellikleri bulunmamaktadır. Kelime tanımlarının yanı sıra söyleniş biçiminin verilmesi, kelimenin doğru öğrenimi için tamamlayıcı bir özellik olduğundan sesletim özelliklerine yer verilmelidir. Öğrencilerinin ana diline dair kuralları ve telaffuz özelliklerini kavraması, doğru öğrenme açısından oldukça önemlidir.
- İncelenen sözlüklerden sadece birinde bütün madde başları için örnek tümceler verilmiştir. Aynı sözlükte örnek tümceler, bitişik eğik el yazısıyla gösterilmiştir. Bazı sözlüklerde ise her sayfada sadece bir ya da iki kelimenin örneklendirildiği görülmektedir. Bunların dışındaki sözlüklerde ise örnek tümcelere yer verilmemiştir.
- Yabancı dillerden geçme sözcüklerin köken bilgisi de sözcük türüne eklenmiştir. İncelenen 7 sözlükten sadece 2'sinde köken bilgisine yer verilmiştir.
- Resimli sözlükler giderek artmaktadır. Tablo 2'de yer alan sözlüklerden 3'ü resimli okul sözlüğüdür. Bu sözlüklerde genellikle elle çizilen resimler kullanılmış; sadece bazı madde başları için gerçek fotoğraflara yer verilmiştir. Elle çizilen resimlerin, yeterince belirgin olmadığı görülmektedir. Özellikle anlaşılması güç kavramlar için resim kullanılması gereklidir fakat sözlüklerde bu duruma özen gösterilmediği; resimlemeyi gerektirmeyecek derecede çok bilinen kelimelerin de resmedildiği söylenebilir.
- Sözlüklerin hazırlanışında genellikle *TDK İmla Kılavuzunun* esas alındığı görülmektedir.
- İncelenen sözlüklerin hiçbirinde kaynakça belirtilmemiştir. Sözlüklere alınan madde başlarının nasıl belirlendiğine dair açık bir bilgi bulunmamaktadır.
- Sözlüklerin sayfa sayısı 350 ile 800 arasında değişmekle birlikte sözlükler, genel olarak 450 sayfa civarındadır.
- Madde başlarının tanımlanmasında ilk olarak temel anlama yer verilmiştir. Sonrasında ise sözcüğün kazandığı yan ve mecaz anlamlardan bir ya da iki tanesi gösterilmiştir.

3. ANA DİLİ EĞİTİMİ ve SÖZLÜKLER

Ana dili eğitimi, bireyin doğumuyla başlayan önemli bir süreçtir. Bireyin sahip olduğu söz varlığı, hayatın çeşitli alanlarında kazanacağı başarıyla yakından ilgilidir. Öğretim programlarında yer verilecek söz varlığını geliştirme çalışmaları, sözlük kullanımının önemine ilişkin etkinlikler ana dili eğitiminde başarıya ulaşma adına oldukça önemlidir. Ana dilin söz varlığını en kapsamlı biçimde yansıtması bakımından sözlükler, kullanma alışkanlığı kazanılması gereken önemli yardımcı kaynaklardır.

3.1. SÖZ VARLIĞININ ÖNEMİ

Söz varlığı, *TDK Türkçe Sözlük (2005)*'te “Bir dildeki sözlerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır ve söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, vokabüler, kelime hazinesi gibi farklı biçimlerde de ifade edilmektedir. Bir dilin söz varlığını iki temel ögeye dayandırmak mümkündür. Bunlardan biri mevcut öğeleri ses ve anlamca *değiştirme*, diğeri ise başka dillerden *alma*'dır. Buradan hareketle, herhangi bir dile ait söz varlığı *iç ögeler* ve *dış ögeler* olarak ikiye ayrılabilir. İç ögeler, bir toplumda üretilen yeni bilginin adlandırılmasıyla elde edilir. Yeni bilgi adlandırılırken kullanılan dilin ses, şekil veya anlam yapısındaki değişimlerden faydalanılır. Dış ögeler ise diğer toplumların ürettikleri bilgiye verdikleri isimlerden oluşmaktadır. Dış ögeler, bilgi aktarımıyla diller arasında geçiş yapmaktadır. (Karaağaç, 2001:120) Özetlemek gerekirse bir dilin söz varlığı, yerli sözcüklerle yabancı dillerden alınma sözcüklerden oluşmaktadır. (Aksan, 1998a:17)

En geniş anlamıyla yukarıdaki gibi tanımlanan söz varlığı, dar anlamda bireyin sahip olduğu *kişisel kelime servetini* göstermek amacıyla da kullanılmaktadır. Aynı dili kullanan bireylerin iletişim kurabilmesi için ortak bir kelime servetine ihtiyaç vardır. Bireyin doğumundan itibaren karşılaştığı sözcükler, bu sözcüklerin çağrıştırdığı kavramlar ve oluşturduğu kalıplaşmış ifadeler bireyin söz varlığını meydana getirmektedir. (Tosunoğlu, 2000:1) Bireyin sahip olduğu temel söz varlığı, kendini iyi ifade edebilmesi ve karşısındaki kişileri anlayabilmesi, bir başka deyişle sağlıklı iletişim kurabilmesi bakımından oldukça önemlidir. (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008b:50)

Temel söz varlığı, bir milletin kültür ve düşünce yapısının doğrudan topluma yansımasıdır. (Küçük, 2007:504) Bu durum, temel kelime servetinin belirlenmesini

zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle kelime servetini oluşturma alanında yapılan çalışmalar, birey ve toplum için hem bireyin eğitim ve öğretimine yön verme hem de sosyolojik gelişim için toplumun şekillenmesine katkıda bulunma bakımlarından önemlidir. (Tosunoğlu, 2000:1) Bir dile ait temel kelime servetinin belirlenmesi, okul sözlüklerinde yer verilecek söz varlığının sınırlarını da belirleyecektir.

Bireyin sahip olduğu söz varlığı, iki grupta tanımlanmaktadır. Kişinin konuşma ve yazılarında kullandığı kelimeler “aktif kelime serveti”; duyduğu ve okuduğunda anlamını çıkarabildiği hâlde kendi cümlelerinde kullanamadığı kelimelerin toplamına ise “pasif kelime serveti” adı verilmektedir. (Karakuş, akt. Demir, 2006:2) Aktif ve pasif kelime serveti arasındaki farkın büyük olması, bireyin eğitiminde büyük sorunlar olduğunun işaretidir. Çünkü bu durum bireyin, okuduğunu ve dinlediğini anladığı hâlde, konuşma ve yazma becerilerinde sahip olunan söz varlığını kullanmadığını göstermektedir. Aktif ve pasif kelime serveti arasındaki farkın en aza indirgenmesi, eğitimde başarıyı da beraberinde getirecektir. Bunun gerçekleşmesinde ise okullarda uygulanan eğitim öğretim programlarının rolü oldukça büyüktür. (Demir, 2006:3) Kaplan (1998:174) öğrencilere hangi kelime ve terimlerin kullandırılması gerektiğiyle ilgili meselesinin devlet eliyle kurulmuş bir müessese tarafından belirlenmesini; belirlenecek kelime ve terimlerin ilkokuldan üniversiteye kadar bütün kitaplarda ortak olarak kullanılmasını tavsiye etmektedir.

Sözlükler, bir dilin temel söz varlığını yansıtmaya çalışır. Temel söz varlığı kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşayan, insan yaşamında birinci derecede önemli olan, insana ve çevresine ilişkin önemli kavramları yansıtan sözcükleri kapsar. Temel söz varlığını oluşturan ögeler dilin en az değişen ögeleridir. Bir dilin temel söz varlığını tespit etmek amacıyla kullanılan ölçütler vardır. Bu ölçütlerin ilki sözcüğün insan yaşamında birinci derecede önemli olan kavramları yansıtmaları; ikincisi ise yeni sözcükler türetme değerlerinin olmasıdır. (Aksan, 1998a:18)

Ana diline ait söz varlığının öğretiminde, dil bilim verilerinden ve sıklık çizelgelerinden yararlanılmalıdır. (Aksan, 2004b:351) Ana dili eğitimi ve öğretimi konusunda, programlara alınacak kazanımların öğrenciyi aktif kılacak nitelikte düzenlenmesi, aldığı bilgiyi paylaşmada öğrenci için kolaylıklar sağlayacaktır. Sadece sözlü anlatım yahut öğretmeni iyi dinlemeyle verilemeyecek olan dil eğitiminin, doğru

okuma, anlama, yazma boyutları üzerinde de önemle durulması gerekmektedir. Demir (2006:3) uygulanan eğitim programlarında, yaş gruplarına, öğrenim düzeylerine, sosyoekonomik ve kültürel kalkınmışlığa göre öğrenilmesi gereken kişisel kelime servetiyle ilgili belirlenmiş ölçütler bulunmadığını belirtmektedir. Bu konuda ulaşılmaması gereken hedefin belirlenmemiş olması karmaşaya neden olmakta ve ana diline dair verilen eğitimin başarısını ölçmeyi zorlaştırmaktadır.

3.2. ANA DİLİ EĞİTİMİNDE SÖZ VARLIĞI ve SÖZLÜKLER

“Anadili, başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden, daha sonra da ilişkili bulunulan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireyin bir toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir.” (Aksan, 2004c:175) “Ana dili edinimi, aile ortamından toplumsal çevreye doğru genişleyen bir kültür ortamında bireyin doğumundan itibaren kendiliğinden işleyen ve her şeye rağmen gerçekleşen bir süreçtir.” (Demir ve Yapıcı, 2007:180) Ana dili eğitiminin temelleri ailede atılsa da bu eğitimin bilimsel bir çerçevede, daha düzenli ve programlı olarak devam etmesini okullar sağlamaktadır. Çocuklar, ana dili eğitimine, belli varlıkların adlarını ve bunlarla ilgili eylemleri gösteren sözcükleri, ailesinden ve çevresinden öğrenerek başlar. Bu bilgi ve beceri, okulda öğrendiği bilgilerden gelen sözcükler ve terimlerle artar. Öğrenim hayatıyla birlikte düşünme yeteneği ilerledikçe gelişir. (Göğüş, 1983:41)

İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük (2009)’ün sunuş bölümünde TDK Başkanı Şükrü Halûk Akalın, ana dilini iyi öğrenmenin ve doğru kullanmanın önemine değinmektedir: “Konuştuğunuz dil kişiliğinizin ve kimliğinizin göstergesidir. Ana dilini doğru ve güzel kullananlar, kendilerini daha iyi bir biçimde ifade ederler, insanlarla daha kolay ve sağlıklı iletişim kurarlar. Yalnızca derslerinizde değil bütün yaşamınız boyunca açık, doğru ve güzel konuşarak, yazarak Türkçeyi kullanmanız sizi başarılı kılacaktır. Ana dilimiz Türkçeyi bütün anlam incelikleriyle, anlatım gücüyle kullanarak işlemekte, geliştirmekte ve gelecek kuşaklara aktarmakta sizlere büyük görevler düşmektedir.”

Ülkemizde ana dili eğitiminin, ilköğretimle birlikte başladığı görülmektedir. Oysa Batılı ülkelerde bu eğitim, anaokullarında verilmeye başlanmakta, ana dili için uygun zemin çok küçük yaşlarda hazırlanmaktadır. (Kaya, 2007:11) Ülkemizde okul

öncesi eğitim Batılı ülkelere oranla yeterince yaygın değildir. Ayrıca Batılı ülkelerde okul öncesi eğitim ülkemize göre daha küçük yaşta başlamaktadır. Çocukların dil öğrenme becerisinin özellikle küçük yaşlarda ne denli yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Bu noktadan hareketle okul öncesi eğitim yaşının düşürülmesi, ana dili eğitimiyle ilgili aileden kaynaklanan olumsuzlukları gidermede etkili olacaktır.

Ana dili eğitiminin amacı, çocuğa yeni bir dil öğretmek değil; konuştuğu dile dair çeşitli beceriler kazandırarak bu alanda bilinçlenmesini sağlamaktır. Ana dili eğitimiyle tam ve doğru anlamayı sağlayacak şekilde düzgün bir okuma (anlam ve duyguya göre vurgulamaya dikkat ederek) ve dinleme; doğru konuşma ve yazma becerilerini kazandırmak hedeflenir. Bu amaçla öğrencilerin yeterli bir söz dağarcığı kazanması ve dil kurallarını öğrenip uygulamaya çalışması gerekir. Böylece okuduklarından zevk alma ve okuduklarını değerlendirme yeteneği geliştirilmeye çalışılır. Bunun yanında ana dili eğitimi, doğru düşünme, kişilik gelişimi, topluma uyum, millî kültür ve dünya kültürünü kazanma gibi dolaylı hedefleri de kapsar. (Göğüş, 1983:40-43) Anlama gücünü geliştirmek, anlatım becerisi kazandırmak, doğru dinlemenin yollarını öğretmek, okuma alışkanlığı ve zevki oluşturmak, aktif ve pasif söz varlığını zenginleştirmek, temel dil bilgisi kurallarını öğretmek, dil bilinci kazandırarak dil sevgisi oluşturmak da ana dili öğretiminin amaçları arasındadır. (Demir ve Yapıcı, 2007:182)

Ana dili eğitiminin temelini oluşturan okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileri dengeli olarak geliştirilmelidir. Herhangi bir becerinin diğerine oranla eksik bırakılması ana dili eğitiminin başarıya ulaşmasını engeller. (Göğüş, 1983:42) Anlama ve anlatım becerileri gelişmeyen bireylerin başarılı olma ihtimalleri zayıflar. (Demir ve Yapıcı, 2007:185) Ana dili eğitiminin nitelikli olması, sadece Türkçe dersi için değil diğer tüm dersler için de önemlidir. Hatta hayatın genelindeki başarı da iyi bir ana dili eğitimiyle yakından ilgilidir. Ana dili eğitimi sadece dil becerilerini kapsamakla kalmaz; aynı zamanda iletişimde belirleyici rol oynayan ve toplumda egemen olan sosyal normlarla birlikte herkes için geçerli olan sosyo-kültürel davranış biçimlerini de içerir. Bir başka deyişle dil becerisiyle birlikte davranış becerisi de kazanılır. (Selçuk, 2007:503-504)

Modern toplumun gittikçe karmaşıklaşan yapısı, sorunlarını tek başına çözebilen bilinçli bireylerin yetiştirilmesini gerektirmektedir. Bu tip bireylerde doğru anlama, bağımsız düşünme, nesnel davranma ve iyi anlatma gibi yetenekler bulunmalıdır. Böyle yetenekler ise ana diline bağlı olarak geliştiğinden bireyin, öncelikle köklü bir ana dili eğitimi alması gerekir. Böylece birey, ana dilinin kendisine sunduğu engin ifade olanaklarını kavrar. (İşcan, 2007:2) Ana dili bilinci gelişen bireyler arasında ortak bir düşünce sistemi, evreni birlikte anlama ve kavrama durumu söz konusu olur. Bu durum aynı milleti oluşturan bireyler arasındaki bağı kuvvetlendirir. (Sinan, 2006:2) Ana dili öğretimi, öğrencilerin yazılı ve sözlü anlatım yeteneklerini geliştirecek, öğrenciyi aktif duruma getirerek ders konuları dışındaki metinlere yöneltecek, kişisel olarak konuları özümleme olanağı sağlayacak amaçlar doğrultusunda planlanmalıdır. (Aksan, 2004b:350) Ana dili eğitiminin nihai amaçlarından birisi de bireye, dil ve zevk terbiyesi kazandırmaktır. Kullanılan dile ait güzellikleri kavrama ve güzellikler yaratma alışkanlığı ancak köklü bir ana dili eğitimiyle sağlanabilecektir. (Binyazar, 1983:60)

Ana dili eğitiminin temel becerileri aynı zamanda sağlıklı bir iletişim kurmanın iki yönünü oluşturmaktadır. Konuşma ve yazma iletişimin verici yönü, dinleme ve okuma ise iletişimin alıcı yönüdür. Anlayarak okuma, dinleme, yazma, konuşma becerisi geliştikçe dili kullanabilme ustalığı artar. (Adalı, 1983:32-34) Okuma becerisinin ilerlemesiyle birlikte sözcük dağarcığı da zenginleşmektedir. (Göğüş, 1983:42) Bireysel yahut toplumsal iletişimin doğru ve istenilen düzeyde gerçekleştirilebilmesi için tüm bu becerilerin birlikte gelişimi sağlanmalıdır. Temel becerilerde başarı ise sözcük dağarcığının genişliğiyle doğru orantılıdır. Bu bağlamdan hareketle ana dili eğitimiyle sözlükler arasında sıkı bir ilişkiden söz edilebilir. Bu nedenle ana dilin söz varlığını tam ve doğru biçimde veren bir sözlük, ana dilin temel becerilerine hizmet edecektir. (Gülseren ve Batur, 2009:140-144)

Ana dili eğitimine yönelik programların kurgusu iyi bir şekilde planlanmalıdır; öğrencinin neyi, ne zaman, nasıl ve kimden öğreneceği konularına açıklık getirilmelidir. Bu programlar, sisteme öğretmen yetiştirme sürecini de kapsamalıdır. (Demir ve Yapıcı, 2007:182) Ana dili eğitimi, sadece Türkçe ve edebiyat dersleri ve öğretmenleriyle ilgiliymiş gibi görülmemelidir. Diğer tüm ders öğretmenlerinin de ana dili öğretiminde sorumluluk hissetmeleri ve rol almaları gerekmektedir. Sözlük kullanma, yazılı

çalışmalarda yapılan hataları düzeltme, ifade yanlışlıkları ve anlatım bozuklukları gibi konuları önemsemede tüm öğretmenler, öğrenciye örnek olmalıdır.

İlk ve ortaöğretim, öğrencilerin sözcük dağarcığının zenginleştığı ilk aşamadır. (Göçer, 2001:402) Dilin yapı taşları olan sözcükler, doğru kullanıldığında yaşamı kolaylaştıran ve başarıyı sağlayan bir anahtardır. Toplumsal yaşamın temelinde doğru iletişim, iletişimin temelinde ise dili doğru kullanma becerisi dolayısıyla da dilin yapı taşları olan sözcükleri doğru kullanabilme özelliği bulunmaktadır. İlköğretim aşaması, yazı ve konuşma dilinin temel özelliklerinin kavratılması açısından oldukça önemlidir. Özellikle doğru sesletimin üzerinde durulması, ilerleyen dönemlerde düzeltilmesi çok zor olan yanlışların önüne geçilmesini sağlar. (Kolaç, 2009a:50-51)

Ana dilin, bireyin bağılı olduğu çevreden soyutlanarak öğretilmesi oldukça güçtür. (Adalı, 1983:35) Bireyin içinde bulunduğu evreni gözlemleyebilmesini, yaşadığı çağın edebî ve sanatsal sorunlarıyla ilgilenmesini sağlayacak bilgiyi edinme fırsatı, ana dili eğitimiyle sunulmalıdır. Bu bağlamda güncel sorunları içeren metinlere ve konuşmalara ağırlık verilmelidir. Bunun sağlanabilmesi için ana dili eğitiminde anlama ve anlatma eylemini gerçekleştirecek kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yapılmalıdır. (İşcan, 2007:3)

Demir ve Yapıcı (2007:188), ana dili eğitiminde farklı bölgelerin sosyoekonomik ve kültürel seviyelerine göre “*dil kullanma haritası*” düzenlenmesini önermektedir. Dil kullanma haritalarına uygun olarak dile yönelik eğitim ve öğretim faaliyetleri düzenlenmeli, hangi seviyede, hangi sözcüklerin öğretilmesi gerektiği açıkça ifade edilmelidir. Böylece temel söz varlığı belirlenmiş olacaktır. Bu çalışmalar okul sözlüklerinin içeriğine de yansıtılmalıdır. Türkçenin söz varlığına ilişkin sıklık cetvellerinin belirlenmemesi, dildeki kelimelerin kullanım sıklıklarının göz önünde bulundurulmaması, okullar için hazırlanan kitaplarda sözcük seçiminin kişisel görüş ve değerlendirmelere kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, çeşitli yetersizlikleri beraberinde getirirken aynı zamanda ana dili eğitimi konusunda bir karmaşanın doğmasına da sebep olmaktadır. Bu sorunun çözümü için hem sıklık cetvelleri oluşturulmalı hem de ana dili eğitiminin planlanması sürecinde dil bilimcilerden yararlanılmalıdır. (Aksan, 2004d:256-257)

“Öğrencilerin okuma, konuşma ve yazma becerilerinde kendi yaş dönemine uygun ideal kapasiteye ulaşmaları için sözlük kullanma alışkanlığı kazanmaları son derece önemlidir.” (Yılmaz ve Koçmar, 2009:81) Ana dili eğitimi çerçevesinde öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı geliştirilmelidir. Sözlük kullanma konusundaki temel bilgiler öğrencilere verildikten sonra aranan sözcüğün sözlükten nasıl bulunabileceği öğretilmeli ve öğrencilerin derslere sözlükle gelmeleri sağlanmalıdır. (Göçer, 2009:1039) Bu konuda öğretmenlerin öğrencilere model olarak sözlük kullanma alışkanlığını kazandırması önemlidir. Sözlük kullanma konusunda öğrencilere aşağıdaki bilgiler kavratılmalıdır: (Göğüş, 1978:368-369):

- Sözlüklerde, madde başlarının alfabe sırasıyla dizildiği; sözcüklerin yalnız baş harfleriyle değil bundan sonraki harfleriyle de sıraya konulduğu,
- Sözcüğün türü (isim, fiil vb.), yapısı (basit, birleşik, türemiş) ve köken bilgisini (sözcüğün hangi dilden geçtiği) gösteren kısaltmalardan nasıl yararlanılacağı,
- Sözcükler çekim eki aldığıda gerçekleşen ses değişmelerinin gösterimi,
- Sözcüğün anlamının açıklanışında tanımların, eş ve zıt anlamlıları yardımıyla örneklendirildiği,
- Çok anlamlı sözcüklerin bütün anlamlarının açıklandığı; en çok kullanılan anlamın en öne alınarak her anlama ayrı bir sıra numarası verildiği,
- Madde başıyla ilgili deyimlerin ve terimlerin açıklandığı,
- Terimlerin ait olduğu alanların kısaltmalarla gösterildiği,
- Sözcüklerin sesletim özelliklerinin nasıl verildiği,
- Sözlükte kullanılan kısaltmalar ve özel işaretlerin (oklar, renkler vb.) ne anlama geldiği.

3.3. TÜRKÇE DERSİ PROGRAMINDA SÖZ VARLIĞI ve SÖZLÜK KULLANIMI

2005 yılında yenilenerek uygulanmaya başlanan *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı*'nda hem söz varlığını geliştirme hem de sözlük kullanma becerisi kazandırmaya yönelik kazanımlar yer almaktadır.¹⁸ Öğrenciyi pasif konumdan aktif konuma geçirmeyi amaçlayarak öğretmeni rehber tayin eden bu programda, yapılandırmacı yaklaşım gereğince, öğrencinin bilgiye kendi çabasıyla ulaşması hedeflenir.

3.3.1. İlköğretim I. Kademe (1-5. Sınıflar)

İlköğretim birinci kademe (1–5. sınıflar) programının genel amaçları içinde “Metinler arası okuma becerilerini geliştirerek söz varlığını zenginleştirmek” ifadesine yer verilmiştir. *Söz varlığının geliştirilmesine yönelik kazanımlar*, sınıflara göre kademeli olarak aşağıdaki şekilde dağıtılmıştır.

1-5. sınıflar için

- Görsellerden yararlanarak söz varlığını geliştirir.
- Metin içerisindeki renkli, altı çizili, koyu vb. ifadelerin önemli noktaları vurguladığını bilerek okur.

2-5. sınıflar için

- Dinlediklerinde veya okuduklarında eş ve zıt anlamlı kelimeleri ayırt eder.
- Dinlediklerinde eş sesli kelimeleri ayırt eder.
- Eş sesli kelimelerin anlamlarını ayırt eder.
- Farklı düşünmeye yönlendiren ifadeleri dikkate alarak okur.

3-5. sınıflar için

- Ekleri kullanarak kelimeler türetir.
- Destekleyici ve açıklayıcı ifadeleri dikkate alarak okur.
- Özetleyen ve sonuç bildiren ifadeleri dikkate alarak okur.

¹⁸ Bu bölüm 2005 yılında uygulamaya konan I. ve II. Kademe için İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

- Önem belirten ifadeleri dikkate alarak okur.

4-5. sınıflar için

- Yazılarında söz varlığından yararlanır.
- Konuşmasında söz varlığını kullanır.
- Dinlediği kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarını ayırt eder.
- Kelimelerin gerçek, mecaz ve terim anlamlarını ayırt eder.
- Betimleyen ve tanımlayan ifadeleri dikkate alarak okur.
- Genel ve özel durumları bildiren ifadeleri dikkate alarak okur.

Programda, *söz varlığını kullanmaya yönelik kazanımlara* da aşağıdaki gibi yer verilmiştir:

1-5. sınıflar için

- Konuşmasında veya yazılarında kelimeleri yerinde ve anlamına uygun kullanır.
- Öğrendiği yeni kelimeleri konuşmalarında veya yazılarında kullanır.

1-2. sınıflar için

- Seslerden/harflerden heceler, hecelerden kelimeler, kelimelerden cümleler oluşturarak yazar.

3–5. Sınıflar için

- Yazılarında kelime türlerini işlevine uygun kullanır.

4-5. sınıflar için

- Konuşmasında veya yazılarında söz varlığından yararlanır

5. sınıf için

- Yazılarında farklı cümle yapılarına yer verir.

Söz varlığını geliştirme ve kullanma becerilerine yönelik bu kazanımlar yanında *sözlük kullanımı üzerine kazanımlara* da aşağıda yer verilmiştir:

1-5. sınıflar için

- Bilmediği kelimelerin anlamlarını araştırır.

2-5. sınıflar için

- Yazılarında sözlük ve imlâ kılavuzundan yararlanır.

Programın “Açıklamalar” bölümünde *sözlük kullanımıyla* ilgili aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

1. sınıf için

- Resimli sözlük, resim, fotoğraf vb. görsellerden yararlanarak söz varlığını geliştirme çalışmaları yapma,
- Resimli sözlüğe bakma, öğretmenine sorma vb. yollarla kelimelerin anlamlarını araştırma.

Bu noktadan hareketle öğrencilere, 1. sınıftan itibaren anlamını bilmediği bir sözcüğü öğrenmek için çeşitli yollara başvurabileceğinin öğretilmeye çalışıldığı ve sözlük kullanma becerisinin kazandırılmaya başlandığı söylenebilir.

4-5. sınıflar için

- Kendini sorgulama, tekrar okuma, görselleştirme, yetişkinden yardım alma, dipnota bakma, sözlük ve ansiklopediye başvurma vb.

Programda, derslerde kullanılacak metinler için “Şiir türündeki metinler öğrenci seviyesine uygun, şiir dilinin özelliklerini yansıtan, söz varlığını zenginleştiren, türünün güzel örneklerinden seçilmelidir.” açıklaması yapılırken; “Metinler öğrencinin seviyesi göz önünde bulundurularak söz varlığını geliştirecek nitelikte kelime ve kelime grubu içermelidir.” ifadesine de yer verilmiştir.

3.3.2. İlköğretim II. Kademe (6-8. Sınıflar)

II. kademe (6, 7, 8. sınıflar) için Türkçe Dersi Öğretim Programında da söz varlığını zenginleştirme ve sözlük kullanımı konularında kazanımlara yer verilmiştir. Bu kazanımlar sınıflara göre değil temel becerilere (okuma, yazma, konuşma, dinleme/izleme) göre düzenlenmiştir.

Okuma becerisi için

- Metnin bağlamından hareketle kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır.
- Kelime oyunları oynar. Kelimeleri doğru telâffuz eder.
- Kelime listelerini kullanır.
- Metindeki kelimeleri, günlük hayattaki bağlamını dikkate alarak cümle içinde kullanır.
- Algıladığı unsurların çağrıştırdığı söz varlığını harekete geçirir.
- Kelime türetir.

Konuşma becerisi için

- Yabancı dillerden alınmış, dilimize henüz yerleşmemiş kelimelerin yerine Türkçelerini kullanır.
- Kelimeleri anlamına ve bağlamına uygun kullanır.
- Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır.
- Konuşmasının anahtar kelimelerini hafızasına kaydeder.

Dinleme/İzleme becerisi için

- Dinlenenin/izlenenin bağlamından hareketle kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır.
- Dinlediklerindeki/izlediklerindeki anahtar kelimelerin farkına varır.
- Dinledikleriyle/izledikleriyle ilgili deyim ve atasözleri bulur.
- Tekerleme, sayısmaca, bilmece ve yanıtmacaları ezberler/kullanır.
- Şiir, türkü, şarkı türlerinde metinler ezberler.

Yazma becerisi için

- Kelimeleri yerinde ve doğru anlamda kullanır.
- Dilimize yerleşmemiş yabancı kelimelerin yerine Türkçe karşılıklarını kullanır.
- Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır.
- Şiir dilinin günlük konuşma dilinden farklılığını kavrar, kelimelere yeni anlamlar yükler.
- İfadeyi zenginleştirmek için kelimelerin değişik anlam özelliklerinden faydalanır.

- Cümlede kelime tekrarından kaçınır.

Sözlük kullanımının önemsendiğini ve bu konu üzerinde durulması gerektiğini gösteren kazanımlar da programda yer almaktadır.

- Dinleme/izleme sonrası sözlük kullanır.
- Metinde ilk kez karşılaştığı kelimeleri ve deyimleri sözlükten bulur.
- Sözlüklerden yararlanır.
- Dinlediklerinden/izlediklerinden hareketle yeni öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur.
- Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır.

Programın “Açıklamalar” bölümünde *sözlük kullanımıyla* ilgili aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

- Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, terimler sözlüğü, ansiklopedik sözlük vb. den yararlanır.
- Metinde bilinmeyen kelime ve kelime gruplarının anlamlarının öğrenilmesinde sözlük kullanılmalıdır.
- Okuyacağı metinde geçen veya metin okunduktan sonra oluşturulan kelimeler liste hâlinde öğrencilere verilerek çeşitli etkinlikler yaptırılır.

3.3.3. Programın Sözlük Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi

Sözlük kullanımı öğrencilerin ve toplumun ana dilini daha iyi öğrenmesi ve doğru kullanması, bireylerin sözcük ve kavram dağarcıklarının genişletilerek anlama ve anlatma yeteneklerinin geliştirilmesi bakımından yararlı bir alışkanlıktır. (Yılmaz ve Koçmar, 2009:85) Uygulanmakta olan İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda, Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanan, kendini ifade eden, iletişim kuran, iş birliği yapan, girişimci ve sorun çözen bireyler yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Bunun yanında bilimsel düşünen, anlayan, araştıran, inceleyen, eleştiren, sorgulayan, yorumlayan, haklarını ve sorumluluklarını bilen, çevresiyle uyumlu, şartlandırmaya karşı duyarlı, okumaktan ve öğrenmekten zevk alan, bilgi teknolojilerini kullanan, üreten ve geleceğine yön veren bireyler yetiştirebilmenin önemine değinilmektedir.

2005 yılında yenilenen Türkçe dersi programında yer verilen kazanım ve açıklamalar, özellikle II. kademe için sözlük kullanımı ve söz varlığını zenginleştirme konularının önemsendiğini açıkça göstermektedir. Ancak I. kademe programında sözlük kullanımına yönelik sadece iki kazanım yer almaktadır. Programın açıklamalar bölümünde, sözlük kullanmaya yönelik ifadelerle değinilmiş fakat bunlar kazanım olarak programda yer almamıştır. I. kademe öğrencileri için hazırlanan programda söz varlığını kullanmaya yönelik bilgilere yer verilmiştir. Söz varlığını kullanma çalışmaları, öğrencilerin öğrendikleri kelimeleri yerinde ve anlamına uygun olarak kullanmalarını, yazılarında da farklı cümle yapılarına yer vermelerini amaç edinen etkinlikleri kapsamaktadır. Ancak sözlük kullanımına dair hem kazanımların hem de açıklamaların yeterli olmadığı görülmektedir.

Programa genel olarak bakıldığında söz varlığı ve sözlük kullanımı konularında, dört temel dil becerisine yönelik kazanımların belirlendiği görülmektedir. Özellikle çalışma kitaplarında yer verilen etkinlikler aracılığıyla öğrenciler sözlük, yazım kılavuzu, atasözleri ve deyimler sözlüğü gibi yardımcı kaynaklara yönlendirilmekte, birinci sınıftan itibaren öğrencinin bu tür kaynaklara başvurmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Öğrenci çalışma kitaplarında sözcük anlamı konusunda yer verilen etkinlikler, sözlük kullanmanın önemini öğrenciye fark ettirmeye çalışmaktadır. Genellikle ders kitabında yer verilen metinlerden seçilen bilinmeyen sözcüklerin sözlükler yardımıyla bulunmasını ve cümlede kullanılmasını konu alan etkinlikler, önce metnin bağlamından hareketle sözcüğün anlamının tahmin edilmesini istemekte; sonrasında ise tahminin doğru olup olmadığının sözlükten kontrol edilmesini tavsiye etmektedir. Sözcük anlamlarının tahmini yanında sözcüğün yakın yahut karşıt anlamlarını bulmaya yönelik düzenlenen etkinlikler de hem söz varlığını güçlendirmeye yardımcı olmakta hem de sözlük kullanımını gerekli kılmaktadır.

Programda, derslerde kullanılacak yöntem ve tekniklere de yer verilmiştir. Bunlardan bazıları not alma, özet çıkarma, boşluk doldurma; serbest, kontrollü, güdümlü ve yaratıcı; metni tamamlayarak, tahminde bulunarak, yazılı bir metni kendi kelimeleriyle yeniden oluşturarak, yazılı bir metinden hareketle yeni bir metin oluşturarak, duyularından hareketle, grup olarak, tüme varım, tümünden gelim ve eleştirel

yazmadır. Ayrıca kelime ve kavram havuzundan seçme gibi yöntem ve teknikler, öğrencinin söz varlığını zenginleştirmesini dolayısıyla da sözlük kullanımını alışkanlık hâline getirmesini gerektirmektedir.

Program birkaç yönden eleştiriye de açıktır. Eleştiriye açık noktalardan biri aktif ya da pasif söz varlığına ilişkin sınırların programda açıkça belirlenmemesidir.¹⁹ Bir diğer nokta ise programda sözlük kullanımının öğretilmesi gerektiğine yönelik net ifadelerin bulunmamasıdır. Bu durum, öğretmenlerin serbest davranmasına neden olmaktadır. Ayrıca bir sözlüğün doğru kullanımının ne şekilde olacağıyla ilgili bilgilere programda yer verilmemiştir. Programda sözlük kullanımına yönelik kazanımlar belirlenmiş ancak uygulama konusunda açıklamalar yapılmamıştır. Bu sebeple özellikle I. kademe ders öğretmenlerinin sözlük kullanımı konusunda öğrenciyi bilinçlendirmesi ve sözlük kullanmanın incelikleri konusu üzerinde durması gerekmektedir. Sözlük kullanımının sadece teknik bilgilerle değil uygulamalarla öğretilbileceği göz ardı edilmemeli; bu konuda öğrenciler için işlevsel ve geleceğe dönük etkinlikler düzenlenmelidir.

Yenilenen Türkçe programıyla birlikte öğretmenlerin, öğrenciyi pasiflikten aktifliğe doğru yönlendirmesi, öğrenciyeye fırsatlar sunarak bilgiye kendisinin ulaşabileceği bilincini kazandırması gerekmektedir. Öğrencinin aktif kılındığı bir eğitim-öğretim ortamında, sözlük ve imla kılavuzu gibi yardımcı kaynakların kullanım sıklığının artması beklenir. Sonuç olarak ana dili eğitiminde öğrencilerin sözcük dağarcığının geliştirilmesi için farklı uygulamalar

3.4. SÖZCÜK ÖĞRETİMİ İÇİN YAPILABİLECEKLER

Sözcükler dilin yapı taşıdır. Bir dilde hangi unsurların kelime olup olmadığının tespit edilmesi oldukça önemlidir. Söz varlığı araştırmalarında sözcüklerin sınırı, “Çekim unsurları çıkarıldığında, anlam ile biçimin kesiştiği ilk nokta.” şeklinde belirlenir. Kesişme, sözcüğün kökünde, gövdesinde veya birleşik kelime tabanında gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında sözcük, anlamı veya görevi bulunan, çekim ekleriyle işlenmeye hazır tabandır. (Kurudayıoğlu ve Karadağ, 2005:305)

¹⁹ Özbay ve Melanlıoğlu (2008a:34) çalışmasında bu eleştiriye yer vermektedir.

Çocuklarda sözcük dağarcığının önemli ölçüde ve hızla zenginleştiği dönem, ilköğretim dönemidir. Çocuklar, günlük yaşamda kullanılması gereken sözcüklerin büyük bir bölümünü ve yeni terimleri bu dönemde öğrenirler. (Sayan, 2005:22)

Söz varlığını geliştirmeye yönelik etkinlikler, genellikle kelimenin anlamı üzerine odaklanmaktadır; bunun yanında kelimenin yapısı ve oluşturduğu bağlama dayanan etkinlikler de vardır. (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008b:50) Kelime öğretim çalışmalarındaki asıl yöntem, anlam yanında kullanım özelliklerini de vermeye dayanmalıdır. Çünkü anlamı öğrenilen bir kelimenin kullanım özellikleri bilinmediği sürece tam bir öğrenme gerçekleşmeyecektir. Bir kelimenin kullanıldığı yere göre farklı anlamlar kazanabileceği konusunda öğrenciler bilgilendirilmeli ve bağlamdan hareketle kelimenin anlamına ulaşma etkinlikleri düzenlenmelidir.

Sözcükler kullanıldığı bağlama göre farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan çok anlamlılık, sözlüklerin hazırlanma hedeflerinden birisidir. Toplumda ortak bir anlam değeri kazanan her sözcük, sözlüklerde yer alır; böylece dilin kullanım sürecinde oluşan çok anlamlılık yaşatılmaya çalışılır. (Karadüz, 2009:641) Sözcük öğrenimi için öğrenciler deyim, atasözü, masal, hikâye, bilmece gibi çeşitli anlatım biçimlerine yönlendirilmeli ve bu anlatım biçimleri vasıtasıyla kelimelerin zengin kullanım biçimlerini görmeleri sağlanmalıdır.

Özellikle deyimler ve atasözleri, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini, bilgeliklerini ve çeşitli özelliklerini kalıplaşmış bir şekilde yansıtmaktadır. (Aksan, 1998a:36-38) Atasözleri ve deyimler tespit edilerek seviyeye uygun bir biçimde öğrenilmesi gereken söz varlıklarının içerisine dâhil edilmelidir. Özellikle okullar için hazırlanan sözlüklerde, atasözleri ve deyimlere yönelik etkinlikler yapılmalı ve bu kültür değerlerinin kaybolması önlenmelidir. Öğrenilen yeni kelimeleri kayıt altına almak ve öğrenmeyi pekiştirmek için kelime defteri ya da kendi sözlüğünü oluşturma uygulamaları yapılmalıdır. Yenilenen Türkçe programında bu konunun üzerinde durulduğu görülmektedir. Öğrencilere, kelime öğrenmeyle ilgili her etkinlikten sonra, yeni öğrenilen kelimeleri defterlerine ya da sözlüklerine kaydetmelerine dair yönlendirmeler yapılması gerektiği programda vurgulanmaktadır.

Öğrencilerin buldukları sınıf seviyesine uygun Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, yazarlar ve şairler sözlüğü, yazım kılavuzu gibi kaynakları edinmesi sağlanmalıdır. Öğrencilerin sadece ders kitaplarına değil farklı kaynaklar kullanmaya yönlendirilmesi de oldukça önemlidir. Özellikle günümüzde uygulanan sınav sistemiyle birlikte, öğrencilerin neredeyse sadece test kitaplarıyla karşılaştığı, bunun yanında yaprak testleri ve bunlara benzer kaynakları tercih ettiği görülmektedir. Gittikçe tek tipleşen kaynaklar karşısında öğrencinin, aktif ve pasif kelime serveti olumsuz etkilenecek, hem de bu kaynaklar dışında karşılaşılabilecek yenilikler, bireyde güven eksikliğine neden olabilecektir. Kullanılan ders kitapları yanında, bulunulan seviyeye uygun çeşitli türde eserlerle öğrenci karşılaştırılmalı; sözlük, yazım kılavuzu gibi yardımcı kaynakların da etkili bir şekilde kullanılabilmesi yönünde öğrenciler teşvik edilmelidir.

Ana dili eğitimi için düzenlenecek etkinlikler, gözlem ve yaşantılara dayandırılmalı, öğrencilerin düzeyine uygun seçme yazılar ve eserlerle desteklenmelidir. (Yılmaz ve Koçmar, 2009:80) Kelime öğretimi etkinliklerinde örneklemenin de oldukça önemli bir katkısı bulunmaktadır. Örneklemelerde çağrışım yönünden zengin ve yorumlanabilecek nitelikteki metinlerden faydalanılır. Seçilecek edebî metinler, kelime öğretiminde örneklem sunduğu için kelimenin anlamının daha kolay anlaşılmasını sağlar ve kalıcı öğrenmeye katkıda bulunur. (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008b:51) Ders kitaplarında yer verilecek metinlerin sözcük zenginliğine dikkat edilerek öğrencilerin duygu, düşünce, hayal dünyalarını zenginleştirecek, ana dilini öğrenme ve doğru kullanma bilincini kazandıracak nitelikte seçkin edebî eserlerden metinlere yer verilmelidir.

Öğrencilerin ana dillerini daha iyi kullanabilmeleri için kelime hazinelerinin zenginleştirilmesi sağlanmalıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için şu öneriler getirilebilir (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008a:42-43):

- *Kelime öğretimine başlamadan önce öğrencilerin yaş ve ilgi düzeylerine göre bir ihtiyaç analizi yapılmalıdır.*
- *Türkçe Öğretim Programı'nda sınıf seviyelerine göre hangi kelimelerin hangi yöntemlerle öğretilmesi de belirtilmelidir.*

- *Hazırlanan ders kitaplarında seviyeye uygun kelimelerle oluşturulmuş metinler yer almalıdır.*
- *Öğretilecek kelimeler, bağlam içerisinde verilmelidir.*
- *Kelime çalışmaları sırasında öğrenciye, sözlük kullanma alışkanlığı kazandırılmalıdır.*
- *Kelime çalışmalarında öğrencinin dikkatini çekecek çeşitli yöntem ve tekniklerden yararlanılmalıdır.*
- *Kelimelerin öğretimi sırasında yazım ve telaffuz üzerinde de durulmalıdır.*
- *Kelime hazinesini geliştirmek için proje ve performans ödevlerinden de yararlanılmalıdır.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

1. GÜVENİRLİK TESTİ ve FREKANS DAĞILIMLARI

Afyonkarahisar ili alan araştırması kapsamında yapılan anket çalışmasında, il merkezinde görev yapan Türkçe Öğretmenlerine EK-1’de yer alan 39 soruluk anket uygulanmıştır. Anket formundaki sorulara ilaveten yaş, cinsiyet, hizmet yılı olmak üzere 3 ve öğretmenlerin girdikleri sınıflardaki ortalama öğrenci sayısını öğrenmek amacıyla bir olmak üzere toplam 4 demografik soru bulunmaktadır. Ardından sözlük kullanma davranışını belirleyen 9 ve sözlük kullanma tutumuna ilişkin 30 soru yer almaktadır. Bu sorularda sınıflama ölçeği kullanılmış, veriler bilgisayar ortamına girilirken 1’den başlamak suretiyle nümerik olarak kodlanmıştır.

Ankette Türkçe Öğretmenlerinin sözlük kullanma tutumunu ölçmeye yönelik sorular 5’li Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır; soruların cevapları “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” seçeneklerinden oluşmaktadır. Ankette olumsuz anlam ifade eden sorulara (16, 17, 18, 20, 23, 24, 27, 28, 29 numaralı sorular) verilen cevaplar, tersine çevrilerek tekrar kodlanmıştır. Böylece analizde, sayısal verilerin sağlıklı bir şekilde yorumlanması sağlanmıştır. Veriler, bilgisayar ortamında SPSS 18.0 istatistik paket programına kaydedilerek analizler yapılmıştır. Analiz Tablo 3’te yer alan güvenilirlik analizi sonuçlarıyla başlamaktadır.

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi

Gözlem Sayısı		80			
Soru Sayısı (İtem)		39			
Cronbach Alfa		0,714			
Düzeltilmiş Cronbach Alfa		0,729			
Tanımlayıcı İstatistikler (Item Means)	Ortalama	Minimum	Maksimum	Aralık (Range)	Maks. / Min.
	3,312	1,100	4,600	3,500	1,140

Tablo 3'te yer alan güvenilirlik testi sonuçlarına göre alfa katsayısı 0,714 ve düzeltilmiş alfa katsayısı 0,729 olarak elde edilmiştir. Bu değerler, Özdamar'a (2002:673) göre sosyal bilimler için kabul edilebilir bir güvenilirliktir. Test sonuçları, herhangi bir sorunun çıkartılmasına gerek olmadığını da göstermektedir.

İlerleyen tablolar, ankete katılan Türkçe öğretmenlerine ait demografik özellikleri gösteren sorular ile Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma davranışına yönelik soruların dağılımlarını göstermektedir. Tablo 4'te Türkçe öğretmenlerinin yaş gruplarına göre dağılımı yer almaktadır. Ankete katılan öğretmenler, (21-26), (27-32), (33-38), (39-44) ve (45+) olmak üzere 5 farklı yaş grubuna ayrılmıştır. Türkçe öğretmenlerinin %65'i 32 yaşın altındadır.

Tablo 4: Yaş Gruplarına Göre Frekans Dağılımı

Yaş Grupları	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
21-26	20	25,00	25,00
27-32	32	40,00	65,00
33-38	13	16,25	81,25
39-44	5	6,25	87,50
45+	10	12,50	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 5, Türkçe öğretmenlerinin cinsiyet açısından dağılımını göstermektedir. Ankete katılan öğretmenlerin %72,5'i kadın ve %27,5'i erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 5: Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Erkek	22	27,5	27,5
Kadın	58	72,5	100,0
Toplam	80	100,0	

Tablo 6'da Türkçe öğretmenlerinin hizmet yılına göre dağılımı yer almaktadır. Ankete katılan öğretmenler, (1-5), (6-10), (11-15), (16-20) ve (21+) olmak üzere 5 farklı mesleki tecrübe grubuna ayrılmıştır. Türkçe öğretmenlerinin %40'ı 5 yıldan daha az tecrübeye sahipken %71,25'i 10 yıldan daha az mesleki tecrübeye sahiptir.

Tablo 6: Hizmet Yılına Göre Frekans Dağılımı

Hizmet	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
1-5	32	40,00	40,00
6-10	25	31,25	71,25
11-15	9	11,25	82,50
16-20	4	5,00	87,50
21+	10	12,50	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 7’de Türkçe öğretmenlerinin derse girdiği sınıflardaki ortalama öğrenci sayısına ilişkin bilgi vermektedir. Derse girilen sınıflardaki ortalama öğrenci sayısı, (20-25), (26-30), (31-35), (36-40) ve (41+) olmak üzere 5 farklı gruba ayrılmıştır. Türkçe öğretmenlerinin %20’si ortalama öğrenci sayısı 25 ve daha az olan sınıflarda derse girerken %60’ı 30 ve daha az mevcuda sahip sınıflarda derse girmektedir. Ortalama öğrenci sayısı 36 ve daha fazla olan sınıflarda derse giren öğretmenlerin oranı ise %20’dir.

Tablo 7: Öğrenci Sayısına Göre Frekans Dağılımı

Hizmet	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
20-25	16	20,00	20,00
26-30	32	40,00	60,00
31-35	16	20,00	80,00
36-40	15	18,75	98,75
41+	1	1,25	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 8’de 1. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin % 46,25’i bilinmeyen bir kelimeyle karşılaştığında kaynak olarak en çok basılı sözlükleri tercih ettiğini belirtmektedir. İnternet arama motorlarını tercih edenlerin oranı %30 iken akıl yürütme ve mantık yöntemini tercih edenlerin oranı %20’dir. Üç yöntemi tercih edenlerin toplamı ise %96,25’tir.

Tablo 8: Bilinmeyen Kelimelerle Karşılaşan Türkçe Öğretmenlerin En Çok Başvurduğu Kaynak

Kaynak	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Basılı Sözlükler	37	46,25	46,25
Akıl Yürütme / Mantık	16	20,00	66,25
İnternet Arama Motorları	24	30,0	96,25
Bir Kişiye Sorma	1	2,5	98,75
Diğer	2	1,25	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 9’da 2. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %87,50’si kendine ait bir okul sözlüğü olduğunu beyan ederken %12,50’si kendine ait bir okul sözlüğünün bulunmadığını belirtmiştir.

Tablo 9: Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Sahipliği

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Var	70	87,50	87,50
Yok	10	12,50	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 10’da 3. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %77,50’si okuldaki dolabında veya sınıf kitaplığında okul sözlüğü bulunduğunu belirtirken %22,50’si olmadığını belirtmektedir.

Tablo 10: Türkçe Öğretmenlerinin Okuldaki Dolabında veya Sınıf Kitaplıklarında Okul Sözlüğü Bulundurma Durumu

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Var	62	77,50	77,50
Yok	18	22,50	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 11’de 4. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %68,75’i TDK tarafından hazırlanan *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*’ü kullanırken %31,25’i diğer yayınevleri tarafından hazırlanan sözlükleri kullanmaktadır.

Tablo 11: Türkçe Öğretmenlerinin Okul Sözlüğü Tercih

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
TDK İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük	55	68,75	68,75
Diğer	25	31,25	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 12’de 5. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %90’ı öğrencilerine okul sözlüğü aldığını belirtirken %10’u sözlük almayı zorunlu tutmadığını belirtmektedir

Tablo 12: Türkçe Öğretmenlerinin Öğrencilere Sözlük Aldırma Durumu

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Evet	72	90,00	90,00
Hayır	8	10,00	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 13’te 6. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %16,25’i öğrencilerin sözlük almak yerine sınıf kitaplığında bulunan sözlüğü kullanabileceğini belirtirken %83,75’i bir okul sözlüğü almanın gerekli olduğunu düşünmektedir.

Tablo 13: Sözlük Aldırmak Yerine Sınıf Dolabındaki Sözlükleri Kullandıran Öğretmenlerin Dağılımı

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Öğrenciye Sözlük Aldıranlar	67	83,75	83,75
Sınıf Kitaplığındaki Sözlükleri Kullanmaya İzin Verenler	13	16,25	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 14’te 7. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %23,75’i derse hazırlık aşamasında “her zaman” sözlük kullandığını belirtirken “çoğu zaman” sözlük kullanırım diyenlerin oranı %48,75’tir. Derse hazırlık çalışmalarında “nadiren” sözlük kullananların oranı %25 iken “hiçbir zaman” sözlük kullanmam cevabını verenlerin oranı sadece %2,5’tir.

Tablo 14: Türkçe Öğretmenlerinin Derse Hazırlık Aşamasında Sözlük Kullanma Sıklığı

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Her Zaman	19	23,75	23,75
Çoğu Zaman	39	48,75	72,50
Nadiren	20	25,00	97,50
Hiçbir Zaman	2	2,5	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 15’te 8. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Türkçe öğretmenlerinin %17,50’si “her zaman” derse yanında sözlükle gitmekte, %18,75’i ise derse “çoğu zaman” sözlük götürmektedir. Derse giderken yanında “nadiren” sözlük götürülenlerin oranı %45 iken derse “hiçbir zaman” sözlük götürmem diyenlerin oranı %18,75’tir.

Tablo 15: Türkçe Öğretmenlerinin Derse Giderken Yanında Sözlük Bulundurma Durumu

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
Her Zaman	14	17,50	17,50
Çoğu Zaman	15	18,75	36,25
Nadiren	36	45,00	81,25
Hiçbir Zaman	15	18,75	100,00
Toplam	80	100,00	

Tablo 16’da 9. soruya ilişkin frekans dağılımları yer almaktadır. Açık uçlu olan 9. soruya verilen cevaplar bir haftalık süre için 5 gruba ayrılmıştır. Türkçe öğretmenlerinin %12,50’si bir hafta boyunca derslerde ortalama 7 veya daha fazla kez sözlüğe bakmaktadır. Bir haftada ortalama olarak 5-6 kez bakanların oranı %6,25; 3-4 kez bakanların oranı %20; 1-2 kez bakanların oranı ise %43,75’tir. Bir hafta boyunca sözlüğe “hiç” bakmayanların oranı ise %17,50’dir. “Hiç” bakmayanlar grubuna bazı haftaları sözlüğe bakmadan geçirenler ile tema boyunca veya ayda bir iki kez bakanlar ya da bu soruya sadece gerektiği zamanlarda bakarım diyenler dahil edilmiştir.

Tablo 16: Türkçe Öğretmenlerinin Bir Hafta Boyunca Derslerde Sözlüğe Bakma Sıklığı

Durum	Frekans	Yüzde	Kümülatif %
7+	10	12,50	12,50
5-6 kez	5	6,25	18,75
3-4 kez	16	20,00	38,75
1-2 kez	35	43,75	82,50
Hiç	14	17,50	100,00
Toplam	80	100,00	

2. HİPOTEZLERİN TEST EDİLMESİ

Bu başlık altında araştırma hipotezlerinin çözümü için uygulanan istatistiksel testlerin sonucunda elde edilen bulgulara ve bunların yorumlarına yer verilmiştir.

2.1. BİRİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 1: Tecrübeli öğretmenler ile daha az tecrübeli öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık vardır.

Bu hipotezi test etmek amacıyla 10 yıldan daha fazla hizmet yılına sahip öğretmenler “tecrübeli”; 10 yıl ve daha az hizmet yılına sahip öğretmenler ise “daha az tecrübeli” olarak iki gruba ayrılmıştır. İki grup arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 17’de yer almaktadır.

Tablo 17: Tecrübe Durumuna Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Tecrübe Durumu	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
Tecrübeli	23	3,7145	0,2855	-2,039	78	0,045
Daha Az Tecrübeli	57	3,8485	0,2582			

Tablo 17’de yer alan sonuçlara göre “tecrübeli” öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,7145 ve “daha az tecrübeli” öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8485 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,134 değerinde “daha az tecrübeli” öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri -2,039 ($p < 0,5$) olarak bulunduğu için istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuç olarak “tecrübeli” öğretmenler ile “daha az tecrübeli” öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bir başka deyişle H_1 hipotezi kabul edilir. “Daha az tecrübeli” öğretmenler, sözlük kullanma konusunda daha yüksek bir tutuma sahiptir.

2.2. İKİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 2: Kadınlar ve erkekler arasında sözlük kullanma tutumları açısından farklılık vardır.

Kadınlarla erkekler arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 18’de yer almaktadır.

Tablo 18: Cinsiyete Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Cinsiyet	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
Kadın	58	3,8103	0,2440	0,018	78	0,985
Erkek	22	3,8091	0,3340			

Tablo 18’de yer alan sonuçlara göre “kadın” öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8103 ve “erkek” öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8091 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,012 değerinde “kadın” öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri 0,018 ($p>0,5$) olarak bulunduğu istatistiki olarak anlamlı değildir. Sonuç olarak “kadın” öğretmenler ile “erkek” öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumu açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bir başka deyişle H_2 hipotezi reddedilir.

2.3. ÜÇÜNCÜ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 3: Az sayıda öğrencinin bulunduğu sınıflarda derse giren öğretmenler ile kalabalık sınıflarda derse giren öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık vardır.

Bu hipotezi test etmek amacıyla derse girdiği sınıflarda ortalama olarak 25 veya daha az öğrenci bulunan öğretmenlerle daha fazla sayıda öğrencinin bulunduğu sınıflarda derse giren öğretmenler iki gruba ayrılmıştır. İki grup arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 19: Derse Girilen Sınıflardaki Ortalama Öğrenci Sayısına Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Öğrenci Sayısı	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
25 veya daha az	16	3,8333	0,3248	0,382	78	0,703
26 veya daha fazla	64	3,8042	0,2591			

Tablo 19’da yer alan sonuçlara göre 25 veya daha az öğrencinin bulunduğu sınıflarda derse giren öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8333 ve 26 ve daha fazla öğrencinin bulunduğu sınıflarda derse giren öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8042 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,0291 değerinde az sayıda öğrencinin bulunduğu sınıflarda derse giren öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri 0,382 ($p>0,5$) olarak bulunduğundan istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sonuç olarak az sayıda öğrencinin bulunduğu sınıflarda derse giren öğretmenler ile kalabalık sınıflarda derse giren öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bir başka deyişle H_3 hipotezi reddedilir.

2.4. DÖRDÜNCÜ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 4: Bilinmeyen kelimelerle karşılaştığında ilk kaynak olarak basılı sözlükleri kullanan öğretmenler ile diğer kaynakları kullanan öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık vardır.

Bu hipotezi test etmek amacıyla anketin 1. sorusuna “basılı sözlükler” cevabını veren öğretmenler bir grup olarak alınırken diğer seçenekleri işaretleyen öğretmenler ayrı bir grup olarak alınmıştır. İki grup arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 20’de yer almaktadır.

Tablo 20: İlk Olarak Başvurulan Kaynağa Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Başvurulan İlk Kaynak	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
Basılı Sözlükler	37	3,8198	0,2589	0,298	78	0,766
Diğer	43	3,8016	0,2846			

Tablo 20’de yer alan sonuçlara göre bilinmeyen kelimelerle karşılaştığında ilk kaynak olarak “basılı sözlükleri” kullanan öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8198 ve

“diğer kaynakları” kullanan öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8016 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,0182 değerinde “basılı sözlükleri” kullanan öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri 0,298 ($p>0,5$) olarak bulunduğundan istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sonuç olarak “basılı sözlükleri” kullanan öğretmenler ile “diğer kaynakları” kullanan öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumu açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Bir başka deyişle H_4 hipotezi reddedilir.

2.5. BEŞİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 5: Derse hazırlık çalışmalarında okul sözlüğü kullanan öğretmenler ile kullanmayan öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık vardır.

Bu hipotezi test etmek amacıyla anketin 7. sorusuna “her zaman” veya “çoğu zaman” cevabını veren öğretmenler bir grup olarak alınırken “nadiren” veya “hiçbir zaman” cevabını veren öğretmenler ayrı bir grup olarak alınmıştır. İki grup arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 21’de yer almaktadır.

Tablo 21: Öğretmenlerin Derse Hazırlık Çalışmaları Açısından Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Derse Hazırlık Çalışmalarında Sözlük Kullanma Durumu	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
Kullananlar	58	3,8644	0,2523	-3,059	78	0,003
Kullanmayanlar	22	3,6667	0,2735			

Tablo 21’de yer alan sonuçlara göre derse hazırlık çalışmalarında sözlük kullanan öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8644 ve kullanmayan öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,6667 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,1977 değerinde okul sözlüğü kullanan öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri -3,059 ($p<0,5$) olarak bulunduğundan istatistiki olarak anlamlıdır. Sonuç olarak derse hazırlık çalışmalarında okul sözlüğü kullanan öğretmenler ile kullanmayan

öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumu açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bir başka deyişle H_5 hipotezi kabul edilir. Derse hazırlık çalışmalarında okul sözlüğü kullanan öğretmenler, sözlük kullanma konusunda daha yüksek bir tutuma sahiptir.

2.6. ALTINCI HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 6: Derse giderken yanında okul sözlüğü götüren öğretmenler ile götürmeyen öğretmenlerin sözlük kullanma tutumları arasında farklılık vardır.

Bu hipotezi test etmek amacıyla anketin 8. sorusuna “her zaman” veya “çoğu zaman” cevabını veren öğretmenler bir grup olarak alınırken “nadiren” veya “hiçbir zaman” cevabını veren öğretmenler ayrı bir grup olarak alınmıştır. İki grup arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 22’de yer almaktadır.

Tablo 22: Öğretmenlerin Derse Sözlük Götürme Durumuna Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Derse Sözlük Götürme Durumu	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
Götürenler	29	3,8897	0,264	-2,017	78	0,047
Götürmeyenler	51	3,7647	0,270			

Tablo 22’de yer alan sonuçlara göre derse giderken yanında okul sözlüğü götüren öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,8897 ve götürmeyen öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,7647 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,125 değerinde derse okul sözlüğü götüren öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri -2,017 ($p < 0,5$) olarak bulunduğu için istatistiki olarak anlamlıdır. Sonuç olarak derse giderken yanında okul sözlüğü götüren öğretmenler ile götürmeyen öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumu açısından istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bir başka deyişle H_6 hipotezi kabul edilir. Derse giderken yanında okul sözlüğü götüren öğretmenler, sözlük kullanma konusunda daha yüksek bir tutuma sahiptir.

2.7. YEDİNCİ HİPOTEZİN TEST EDİLMESİ

Hipotez 7: Ders içinde daha sık sözlüğe bakan öğretmenler ile bakmayan öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumları açısından farklılık vardır.

Bu hipotezi test etmek amacıyla anketin 9. sorusuna verilen cevaplar “bir haftalık” olarak derlenmiştir. Derslerde bir hafta boyunca ortalama olarak 3 kez veya daha fazla sözlük kullanan öğretmenler bir grup olarak alınırken hafta boyunca sözlüğe 1-2 kez bakan yada hiç bakmayan öğretmenler ayrı bir grup olarak alınmıştır. İki grup arasında sözlük kullanma tutumu açısından bir farklılık olup olmadığını sınamak için yapılan t-testi sonuçları Tablo 23’te yer almaktadır.

Tablo 23: Öğretmenlerin Derslerde Bir Hafta Boyunca Sözlük Kullanma Sayısına Göre Sözlük Kullanma Tutumuna İlişkin t-testi Sonuçları

Bir Hafta Boyunca Derslerde Sözlük Kullanma Sayısı	Gözlem Sayısı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	t-değeri	Serbestlik Derecesi	Önem Değeri (p)
3 kez veya daha fazla kullananlar	31	3,9484	0,2473	-3,948	78	0,000
1-2 kez kullananlar veya hiç kullanmayanlar	49	3,7224	0,2507			

Tablo 23’te yer alan sonuçlara göre derslerde bir hafta boyunca 3 kez veya daha fazla sözlük kullanan öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,9484 ve 1-2 kez sözlük kullanan veya hiç kullanmayan öğretmenlere ait aritmetik ortalama 3,7224 olarak elde edilmiştir. Aritmetik ortalamalar arasında 0,226 değerinde derslerde daha fazla sözlük kullanan öğretmenler lehine bir fark vardır. Test sonucunda t-değeri -3,948 ($p < 0,5$) olarak bulunduğu için istatistiksel olarak anlamlıdır. Sonuç olarak derslerde bir hafta boyunca 3 kez veya daha fazla sözlük kullanan öğretmenler ile 1-2 kez kullanan veya hiç kullanmayan öğretmenler arasında sözlük kullanma tutumu açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır. Bir başka deyişle H_7 hipotezi kabul edilir. Derslerde daha fazla sözlük kullanan öğretmenler, sözlük kullanma konusunda daha yüksek bir tutuma sahiptir.

3. SÖZLÜK KULLANMA TUTUMUNA İLİŞKİN SORULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde öğretmenlerin sözlük kullanma konusundaki tutumlarını belirlemeye yönelik son 30 soru ele alınmaktadır. Benzer sorular gruplandırılarak değerlendirme yapılmıştır.

3.1. SÖZLÜK KULLANMANIN FAYDALARI

Sözlük kullanmanın faydalarına ilişkin 11, 12, 13 ve 14. sorular bu bölümde birlikte değerlendirilmiştir. Böylece sözlüklerin en çok hangi amaçla kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirtilen sorulara yönelik frekans dağılımları Tablo 24’te gösterilmiştir.

Tablo 24: Sözlük Kullanmanın Faydaları

Sorular	Dağılım	Tamamen	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle
		Katılıyorum	Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum
Soru 11: Sözcük dağarcığımı zenginleştirmek için sözlük kullanırım.	Frekans	33	43	1	3	0
	Yüzde	41,25	53,75	1,25	3,75	0
Soru 12: Sözlük kullanımı, kendini daha iyi ifade etmeye katkıda bulunur.	Frekans	36	36	5	3	1
	Yüzde	45,00	45,00	5	2	1
Soru 13: Sözlük kullanımı anlama gücünü geliştirir.	Frekans	42	35	1	2	0
	Yüzde	52,50	43,75	1,25	2,50	0
Soru 14: Sözcüklerin anlamlarını öğrenmek için sözlük kullanırım.	Frekans	40	37	1	2	0
	Yüzde	50,00	46,25	1,25	2,5	0

Tablo 24’te görüldüğü üzere 11. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranının %95; 12. soruya %90; 13. soruya 96,25; 14. soruya 96,25 olduğu görülmektedir. Bu oranlar, sözlük kullanmadaki asıl amacın, kelime anlamlarını öğrenme olduğunu göstermektedir. Ardından anlama gücünü geliştirme, sözcük dağarcığını zenginleştirme, kendini daha iyi ifade edebilme işlevleri gelmektedir.

3.2. SÖZLÜK KULLANMAMA NEDENLERİ

Sözlük kullanmama nedenlerinin neler olabileceğine ilişkin 16, 17, 18, 19 ve 20. sorular bu bölümde birlikte değerlendirilmiştir. Böylece sözlük kullanmayı engelleyen faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirtilen sorulara yönelik frekans dağılımları Tablo 25’de gösterilmiştir.

Tablo 25: Sözlük Kullanmama Nedenleri

Sorular	Dağılım	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Soru 16: Okul sözlükleri ağır ve kullanışsız bir biçime sahiptir.	Frekans	5	20	13	35	7
	Yüzde	6,25	25,00	16,25	43,75	8,75
Soru 17: Okul sözlükleri ihtiyaçları karşılamada yetersizdir.	Frekans	14	25	10	26	5
	Yüzde	17,50	31,25	12,50	32,50	6,25
Soru 18: Sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması sözlük kullanımını zorlaştırmaktadır.	Frekans	10	24	6	35	5
	Yüzde	12,50	30,00	7,50	43,75	6,25
Soru 19: Ders sırasında sözlük kullanmak gerektiğinde öğrenciler istekli davranmaktadır.	Frekans	15	45	4	14	2
	Yüzde	18,75	56,25	5,00	17,50	2,50
Soru 20: Ders kitaplarındaki metinlerde bilinmeyen sözcük sayısının az olması, sözlüğe duyulan ihtiyacı azaltmaktadır.	Frekans	7	43	8	21	1
	Yüzde	8,75	53,75	10,00	26,25	1,25

Tablo 25’de görüldüğü üzere 16. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %31,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı 52,50’dir. Bu sonuç, okul sözlüklerinin biçimsel özelliklerinin Türkçe öğretmenleri tarafından sorun olarak algılanmadığını göstermektedir. 17. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %48,75 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %38,75’tir. Bu noktadan hareketle Türkçe öğretmenlerinin okul sözlüklerini içerik bakımından yetersiz gördüğü sonucuna ulaşılmaktadır. 18. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %42,50 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %50’dir. Bu sonuca göre sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması sözlük kullanımına olumsuz etkide bulunmamaktadır.

19. soruya tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %75 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %20’dir. Bu sonuca göre öğrenciler sözlük kullanma konusunda istekli davranmaktadır. 20. soruya tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %62,50 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %27,50’dir. Türkçe öğretmenleri ders kitaplarındaki metinlerde bilinmeyen sözcük sayısının az olması nedeniyle sözlük kullanma gereksinimini duymadıklarını belirtmektedir. Bu bulgu, Tablo 25’teki diğer sonuçlarla kıyaslandığında elde edilen en dikkat çekici sonuçtur.

3.3. DERS ve ÇALIŞMA KİTAPLARININ SÖZLÜK KULLANIMINA ETKİSİ

Bu bölümde okullarda kullanılan Türkçe ders ve çalışma kitaplarının sözlük kullanımına etkisi 22, 23 ve 24. sorularla belirlenmeye çalışılmıştır. Belirtilen sorulara yönelik frekans dağılımları Tablo 26’da gösterilmiştir.

Tablo 26: Ders ve Çalışma Kitaplarının Sözlük Kullanma Alışkanlığına Etkisi

Sorular	Dağılım	Tamamen	Katılıyorum	Karasızım	Katılmıyorum	Kesinlikle
		Katılıyorum				Katılmıyorum
Soru 22: Öğrenci çalışma kitaplarındaki sözcük anlamıyla ilgili etkinlikler sözlük kullanımını özendirir.	Frekans	18	49	3	10	0
	Yüzde	22,50	61,25	3,75	12,50	0
Soru 23: Ders kitaplarındaki metinlerde yer alan bilinmeyen kelimelerin anlamı metin altında verilmelidir.	Frekans	11	13	3	38	15
	Yüzde	13,75	16,25	3,75	47,50	18,75
Soru 24: Ders ve çalışma kitaplarının sonunda sözlük bulunmalıdır.	Frekans	11	29	6	26	8
	Yüzde	13,75	36,25	7,50	32,50	10,00

Tablo 26’da görüldüğü üzere 22. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %83,75 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı 12,50’dir. Bu durum çalışma kitaplarındaki etkinliklerin sözlük kullanımını üzerine olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. 23. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %30 iken

“katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı 66,25’dir. Türkçe öğretmenleri bilinmeyen kelime anlamlarının ders kitaplarında yer alan metinlerin altında verilmesini uygun görmemektedir. 24. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %50 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı 42,50’dir. Türkçe öğretmenleri bilinmeyen kelime anlamlarının ders ve çalışma kitaplarının sonunda bulunması gerektiğini düşünmektedir.

3.4. ÖĞRETMENLERİN SÖZLÜK KULLANMA KONUSUNDAKİ GENEL DÜŞÜNCELERİ

Bu bölümde yer verilen 21, 25, 26, 27, 28, 29, 33 ve 39. sorularla Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanmaya dair görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirtilen sorulara yönelik frekans dağılımları Tablo 27’de gösterilmiştir.

Tablo 27’de görüldüğü üzere 21. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %60 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %31,25’tir. Türkçe öğretmenleri, okul sözlüklerini ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyurmayacak seviyede yeterli bulmaktadır.

25. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %93,75 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %5’tir. Türkçe öğretmenleri, öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı kazanması için anlamını bildiği kelimelerde dahi sözlük kullanılması gerektiğini düşünmektedir.

26. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %96,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını veren olmamıştır. Öğretmenler, öğrencilerin bilgiye kendi çabasıyla ulaşmasını sağlamak için sözlük kullanmaya yönlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

27. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %12,50 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %81,25’tir. Türkçe öğretmenleri, sözlük kullanımının derslerde vakit kaybına neden olmadığını düşünmektedir.

Tablo 27: Öğretmenlerin Sözlük Kullanma Konusundaki Düşünceleri

Sorular	Dağılım	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Karasızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Soru 21: Öğrenciler bilinmeyen bir sözcüğün anlamına sözlükten baktığında ikna olmakta; ayrıca açıklama yapmaya gerek kalmamaktadır.	Frekans	12	36	7	23	2
	Yüzde	15,00	45,00	8,75	28,75	2,50
Soru 25: Türkçe öğretmenleri bir sözcüğün anlamını bilse dahi örnek olmak için öğrencileri sözlüğe bakmaya yönlendirmelidir.	Frekans	34	41	1	4	0
	Yüzde	42,50	51,25	1,25	5,00	0
Soru 26: Öğretmenlerin öğrencileri sözlük kullanmaya yönlendirmesi, öğrencilerin bilgiye kendi çabasıyla ulaşmasını ve sözlük kullanma alışkanlığı kazanmasını sağlar.	Frekans	44	33	3	0	0
	Yüzde	55,00	41,25	3,75	0	0
Soru 27: Sözlük kullanımı derslerde vakit kaybına neden olmaktadır.	Frekans	3	7	5	47	18
	Yüzde	3,75	8,75	6,25	58,75	22,50
Soru 28: Öğretmenin derste sözlüğe bakması, öğrencilerin gözündeki itibarını zedeler.	Frekans	2	6	8	36	38
	Yüzde	2,50	7,50	10,00	45,00	35,00
Soru 29: Sözlüğe ihtiyaç duymadan tanımlama yapabilirim.	Frekans	13	44	12	10	1
	Yüzde	16,25	55,00	15,00	12,50	1,25
Soru 33: Bilinmeyen sözcükler bağlamdan hareketle buldurulmaya çalışılmalı, daha sonra sözlük kullanılmalıdır.	Frekans	40	37	1	1	1
	Yüzde	50,00	46,25	1,25	1,25	1,25
Soru 39: Öğrencilerin internet sözlüklerine yönlendirilmesi, sözlük kullanma alışkanlıklarını geliştirir.	Frekans	18	27	20	12	3
	Yüzde	22,50	33,75	25,00	15,00	3,75

28. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %10 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %80’dir. Sonuçlara göre öğretmenler, derste sözlüğe baktıklarında öğrencilerin gözündeki itibarının zedelenmeyeceğini düşünmektedir.

29. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %71,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %13,75’dir. Türkçe öğretmenleri sözlüğe bakmadan tanımlama yapabileceğini belirtmektedir.

33. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %96,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %2,50’dir. Türkçe öğretmenleri, bilinmeyen bir sözcükle karşılaştığında anlamı, bağlamdan hareketle öğrencilere buldurmaya çalıştıktan sonra sözlük kullanmanın etkili olacağını düşünmektedir.

39. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %56,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %18,75’tir. Türkçe öğretmenleri, internet tabanlı sözlükler aracılığıyla öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığının gelişeceği görüşündedir.

3.5. SÖZLÜKLERDE BULUNMASI GEREKEN ÖZELLİKLER

Bu bölümde yer verilen 31, 34, 35, 36 ve 37. sorularla Türkçe öğretmenlerinin okul sözlüklerinde bulunmasını istediği özellikler hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Belirtilen sorulara yönelik frekans dağılımları Tablo 28’de gösterilmiştir.

Tablo 28: Sözlüklerde Bulunması Gereken Özellikler

Sorular	Dağılım	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Soru 31: Okul sözlükleri, sözcük anlamı yanında seviyeye uygun temel derslere ait okul bilgileri de içermelidir.	Frekans	12	36	18	14	0
	Yüzde	15,00	45,00	22,50	17,50	0
Soru 34: Okul sözlüklerinde örnek cümlelere yer verilmelidir.	Frekans	41	37	0	2	0
	Yüzde	51,25	46,25	0	2,50	0
Soru 35: İyi bir okul sözlüğü kolay taşınabilir ve pratik bir kullanıma sahip olmalıdır.	Frekans	48	32	0	0	0
	Yüzde	60,00	40,00	0	0	0
Soru 36: İlgi çekici ve öğretici resimler içeren okul sözlükleri, sözlük kullanımını özendirir.	Frekans	37	33	3	6	1
	Yüzde	46,25	41,25	3,75	7,50	1,25
Soru 37: İyi bir okul sözlüğünde tanımlar, ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak netlikte verilmelidir.	Frekans	41	36	1	2	0
	Yüzde	51,25	45,00	1,25	2,5	0
Soru 38: Dijital Türkçe sözlükler üretilmeli ve öğrencilerin bu teknolojik araçları kullanma alışkanlığı kazanması sağlanmalıdır.	Frekans	43	26	7	3	1
	Yüzde	53,75	32,50	8,75	3,75	1,25

31. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %60 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %17,5’tir. Bu soruya “kararsızım” cevabı verenler, %25 gibi oldukça yüksek bir oranı oluşturmaktadır. Türkçe öğretmenlerine göre okul sözlükleri, sözcük anlamı yanında seviyeye uygun temel derslere ait okul bilgilerini de içermelidir.

34. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %97,5 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %2,5’tir. Türkçe öğretmenleri, okul sözlüklerinde örnek cümlelere yer verilmesi gerektiğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

35. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %100 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını veren yoktur. Türkçe öğretmenlerine göre iyi bir okul sözlüğünün kolay taşınabilir ve pratik bir kullanıma sahip olması gerekmektedir.

36. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %87,5 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %8,25’tir. Türkçe öğretmenleri, ilgi çekici ve öğretici resimler içeren okul sözlüklerinin, sözlük kullanımını özendirceğini belirtmektedir.

37. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %96,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %2,5’tir. Türkçe öğretmenlerine göre iyi bir okul sözlüğünde tanımlar, ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak netlikte verilmelidir.

38. soruya “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı %86,25 iken “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” cevabını verenlerin oranı %5’tir. Türkçe öğretmenleri göre dijital Türkçe sözlükler üretilmeli ve bilinmeyen kelimelerle karşılaşan öğrencilerin bu araçları kullanma alışkanlığı geliştirilmelidir.

4. SÖZLÜK KULLANMA TUTUMUNA İLİŞKİN ÇAPRAZ TABLOLAR

Bu bölümde anket formunda yer alan soruların birbiriyle ilgili olanları seçilerek çapraz tablolama yapılmıştır. Bu amaçla Türkçe öğretmenlerine ait demografik sorular ve sözlük kullanma davranışını belirlemeye yönelik ilk 9 soru ile sözlük kullanma tutumunu ölçmeyi hedefleyen son 30 soru arasında konuya açıklık getirebilecek bazı tablolar oluşturulmuştur. İlk olarak öğretmenlerin mesleki tecrübe durumuna göre 1, 7, 8, 9, 10, 29, 30 ve 32. sorular ele alınarak değerlendirilmiştir.

Tablo 29’da mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 1. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %65,2’si bilinmeyen bir

sözlükle karşılaştığında en çok basılı sözlükleri tercih ederken “daha az tecrübeli” öğretmenlerin %38,6’sı basılı sözlükleri tercih etmektedir. Bu oranlar her iki grup için de en yüksek oranlardır. Ancak “daha az tecrübeli” öğretmenlerin %35,1’i bilinmeyen bir kelimeyle karşılaştığında internet arama motorlarını kullanırken “tecrübeli” öğretmenlerin %17,4’ü internet arama motorlarını tercih etmektedir. Ayrıca “tecrübeli” öğretmenlerin %17,4’ü bilinmeyen bir sözlükle karşılaştığında en çok akıl yürütme yöntemini tercih ederken “daha az tecrübeli” öğretmenlerin %21,1’i akıl yürütme yöntemini tercih etmektedir.

Tablo 29: Mesleki Tecrübe Durumu ve 1. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 1: Bir sözcüğün anlamını öğrenmek için aşağıdakilerden hangisine daha çok başvurursunuz?							
Mesleki Tecrübe Durumu		Basılı Sözlükler	Akıl Yürütme / Mantık	İnternet Arama Motorları	Bir Kişiye Sorma	Diğer	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	15	4	4	0	0	23
	Yüzde	65,2	17,4	17,4	0	0	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	22	12	20	1	2	57
	Yüzde	38,6	21,1	35,1	1,8	3,5	100,0
Toplam	Sayı	37	16	24	1	2	80
	Yüzde	46,3	20,0	30,0	1,3	2,5	100,0

Tablo 30’da mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 7. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %65,2’si “her zaman” ve “çoğu zaman” derse hazırlık çalışmalarında sözlük kullandığını belirtmektedir. Bu oran “daha az tecrübeli” öğretmenler için %75,4’tür. Derse hazırlık çalışmalarında “hiçbir zaman” sözlük kullanmayan “tecrübeli” öğretmenlerin oranı %4,3 iken “daha az tecrübeli” öğretmenlerin oranı %1,8’dir.

Tablo 30: Mesleki Tecrübe Durumu ve 7. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 7: Derse hazırlık çalışmalarında okul sözlüğü kullanımım.						
Mesleki Tecrübe Durumu		Her Zaman	Çoğu Zaman	Nadiren	Hiçbir Zaman	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	4	11	7	1	23
	Yüzde	17,4	47,8	30,4	4,3	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	15	28	13	1	57
	Yüzde	26,3	49,1	22,8	1,8	100,0
Toplam	Sayı	2	20	39	19	80
	Yüzde	2,5	25,0	48,8	23,8	100,0

Tablo 31’de mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 8. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %39,1’i “her zaman” ve “çoğu zaman” derse giderken yanında okul sözlüğü götürdüğünü belirtmektedir. Bu oran “daha az tecrübeli” öğretmenler için %35’dir. Derse giderken yanında “hiçbir zaman” sözlük götürmeyen “tecrübeli” öğretmenlerin oranı %26,1 iken “daha az tecrübeli” öğretmenlerin oranı %15,8’dir.

Tablo 31: Mesleki Tecrübe Durumu ve 8. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 8: Derse giderken yanımda okul sözlüğü götürürüm.						
Mesleki Tecrübe Durumu		Her Zaman	Çoğu Zaman	Nadiren	Hiçbir Zaman	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	4	5	8	6	23
	Yüzde	17,4	21,7	34,8	26,1	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	10	10	28	9	57
	Yüzde	17,5	17,5	49,1	15,8	100,0
Toplam	Sayı	15	36	15	14	80
	Yüzde	18,8	45,0	18,8	17,5	100,0

Tablo 32’de mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 9. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %43,5’i bir hafta boyunca derslerde hiç sözlüğe bakmadığını belirtirken aynı oran “daha az tecrübeli” öğretmenler için %7’dir. “Tecrübeli” öğretmenlerin %39,1’i bir hafta boyunca derslerde ortalama 1-2 kez sözlüğe baktığını belirtirken aynı oran “daha az tecrübeli” öğretmenler için

%45,6'dır. Bir hafta boyunca derslerde ortalama 3 kez veya daha fazla sözlüğe bakan “tecrübeli” öğretmenlerin oranı %17,4 iken “daha az tecrübeli” öğretmenlerin oranı %47,4'tür.

Tablo 32: Mesleki Tecrübe Durumu ve 9. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 9: Ders içinde sözlüğe ortalama olarak kaç kere bakma gereği duyuyorsunuz? (Bir hafta boyunca)							
Mesleki Tecrübe Durumu		7 kez ve üzeri	5-6 Kez	3-4 Kez	1-2 Kez	Hiç	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	2	0	2	9	10	23
	Yüzde	8,7	0	8,7	39,1	43,5	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	8	5	14	26	4	57
	Yüzde	14,0	8,8	24,6	45,6	7,0	100,0
Toplam	Sayı	10	5	16	35	14	80
	Yüzde	12,5	6,3	20,0	43,8	17,5	100,0

Tablo 33'te mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 10. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %82,6'sı kitap okurken sözlük kullanmanın gerekli olduğunu düşünmektedir. Aynı oran “daha az tecrübeli” öğretmenler için %86'dır.

Tablo 33: Mesleki Tecrübe Durumu ve 10. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 10: Kitap okurken sözlük kullanmak gereklidir.							
Mesleki Tecrübe Durumu		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	8	11	0	4	0	23
	Yüzde	34,8	47,8	0	17,4	0	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	18	31	3	5	0	57
	Yüzde	31,6	54,4	5,3	8,8	0	100,0
Toplam	Sayı	26	42	3	9	0	80
	Yüzde	32,5	52,5	3,8	11,3	0	100,0

Tablo 34'te mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 29. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %56,5'i sözlüğe ihtiyaç duymadan tanımlama yapabileceğini belirtirken aynı oran “daha az tecrübeli”

öğretmenler için %77,2'dir. "Tecrübeli" öğretmenlerin %26,1'i sözlüğe bakmadan tanımlama yapamayacağını belirtirken aynı oran "daha az tecrübeli" öğretmenler için %8,8'dir.

Tablo 34: Mesleki Tecrübe Durumu ve 29. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 29: Sözlüğe ihtiyaç duymadan tanımlama yapabilirim.							
Mesleki Tecrübe Durumu		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	5	8	4	6	0	23
	Yüzde	21,7	34,8	17,4	26,1	0	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	8	36	8	4	1	57
	Yüzde	14,0	63,2	14,0	7,0	1,8	100,0
Toplam	Sayı	13	44	12	10	1	80
	Yüzde	16,3	55,0	15,0	12,5	1,3	100,0

Tablo 35'de mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 30. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. "Tecrübeli" öğretmenlerin %47,8'i piyasadaki okul sözlükleri hakkında yeterince bilgiye sahip olduğunu belirtirken aynı oran "daha az tecrübeli" öğretmenler için %36,8'dir. "Tecrübeli" öğretmenlerin %26,1'i yeterince bilgi sahibi olmadığını belirtirken aynı oran "daha az tecrübeli" öğretmenler için %21,1'dir.

Tablo 35: Mesleki Tecrübe Durumu ve 30. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 30: Piyasadaki okul sözlükleri hakkında yeterince bilgiye sahibim.							
Mesleki Tecrübe Durumu		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	3	8	6	6	0	23
	Yüzde	13,0	34,8	26,1	26,1	0	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	2	19	24	9	3	57
	Yüzde	3,5	33,3	42,1	15,8	5,3	100,0
Toplam	Sayı	5	27	30	15	3	80
	Yüzde	6,3	33,8	37,5	18,8	3,8	100,0

Tablo 36’da mesleki tecrübelerine göre Türkçe öğretmenlerinin 32. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. “Tecrübeli” öğretmenlerin %60,8’i TDK’nin hazırladığı okul sözlüğünü yeni müfredata uygun görürken aynı oran “daha az tecrübeli” öğretmenler için %71,9’dur.

Tablo 36: Mesleki Tecrübe Durumu ve 32. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 32: TDK’nin hazırladığı okul sözlüğü yeni müfredata uygundur.							
Mesleki Tecrübe Durumu		Tamamen Katılıyor	Katılıyor	Karasızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	3	11	6	3	0	23
	Yüzde	13,0	47,8	26,1	13,0	0	100,0
Daha Az Tecrübeli Öğretmenler	Sayı	9	32	10	6	0	57
	Yüzde	15,8	56,1	17,5	10,5	0	100,0
Toplam	Sayı	12	43	16	9	0	80
	Yüzde	15,0	53,8	20,0	11,3	0	100,0

Tablo 37’de derse girdiği sınıflardaki ortalama öğrenci sayısına göre Türkçe öğretmenlerinin 18. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. Derse girdiği sınıflarda ortalama öğrenci sayısı 31 veya daha fazla olan öğretmenlerin %54,7’si kalabalık sınıflarda sözlük kullanımının zorlaştığını düşünmezken girdiği sınıflarda ortalama öğrenci sayısı 30 veya daha az olan öğretmenlerin %69,8’i sınıf mevcudu arttıkça sözlük kullanımının zorlaşacağını düşünmektedir.

Tablo 37: Ortalama Öğrenci Sayısı ve 18. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 18: Sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması sözlük kullanımını zorlaştırmaktadır.							
Ortalama Öğrenci Sayısı		Tamamen Katılıyor	Katılıyor	Karasızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
31 veya daha fazla	Sayı	9	14	6	32	3	
	Yüzde	14,1	21,9	9,4	50,0	4,7	100,0
30 veya daha az	Sayı	1	10	0	3	2	
	Yüzde	6,3	62,5	0	18,8	12,5	100,0
Toplam	Sayı	10	24	6	35	5	80
	Yüzde	12,5	30,0	7,5	43,8	6,3	100,0

Tablo 38’de derste sözlük kullanma durumuna göre Türkçe öğretmenlerinin 36. soruya verdiği cevaplar yer almaktadır. Bir hafta boyunca derste en az bir kez sözlük kullanan öğretmenlerin %93,9’u, ilgi çekici ve öğretici resimler içeren okul sözlüklerinin, sözlük kullanımını özendirceğini düşünürken bir hafta boyunca hiç sözlük kullanmayanlar için bu oran, %57,2’dir. Hiç sözlüğe bakmayanların %28,6’sı ise bu düşünceye katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 38: Derste Sözlük Kullanma Durumu ve 36. Soruya Ait Çapraz Tablo

Soru 36: İlgi çekici ve öğretici resimler içeren okul sözlükleri, sözlük kullanımını özendirir.							
Derste Sözlük Kullanma Durumu		Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Haftada en az bir kez kullananlar	Sayı	35	27	1	2	1	66
	Yüzde	53,0	40,9	1,5	3,0	1,5	100,0
Hiç kullanmayanlar	Sayı	2	6	2	4	0	14
	Yüzde	14,3	42,9	14,3	28,6	0	100,0
Toplam	Sayı	37	33	3	6	1	80
	Yüzde	46,3	41,3	3,8	7,5	1,3	100,0

5. DEĞERLENDİRME

Türkçe öğretmenlerinin okul sözlüğü kullanma konusundaki tutum ve görüşlerini ölçmeye yönelik 39 sorudan oluşan anket, Afyonkarahisar merkez ilköğretim okullarında görev yapan (araştırma evrenini oluşturan) 80 Türkçe öğretmenine uygulanmıştır. Ankete katılan öğretmenlerin %65’i 32 yaşın altındadır. Öğretmenlerin %72,5’i kadınlardan; %27,5’i ise erkeklerden oluşmaktadır. Türkçe öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğunun kadın olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin %71,25’i 10 yıldan daha az mesleki tecrübeye sahiptir.

Anket sonucuna göre bilinmeyen kelimelerle karşılaşıldığında Türkçe öğretmenlerinin ilk olarak başvurduğu kaynak basılı sözlüklerdir. (%46,25) Basılı sözlüklerin ardından en çok başvurulan kaynak ise internet arama motorlarıdır. (%30) Bu durum basılı sözlüklerin yaygınca kullanımının devam ettiğini göstermektedir. Fakat öğretmenlerin yarısından fazlasının ilk kaynak olarak basılı sözlüklere başvurmadığını

göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca bu sonuçlar eğitim alanında, hızla yayılan teknolojik araçlar ve internetten de büyük oranda yararlanıldığını göstermektedir. Ayrıca bilinmeyen kelimelerle karşılaşıldığında akıl yürütme yolunu seçenlerin oranı (%20) da azımsanmayacak kadar büyüktür. Bu sonuç, Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma alışkanlığına ilişkin bir ipucu niteliğindedir.

Herhangi bir okul sözlüğüne sahip Türkçe öğretmenlerinin oranı (%87,5) oldukça yüksektir. Ancak Türkçe öğretmenlerinin %12,5'inin okul sözlüğüne sahip olmaması dikkat çekicidir. Bu öğretmenlerin çoğu okul dolabında veya sınıf kitaplıklarında bulunan okul sözlüklerini kullandığını belirtmiştir. Bu durum göz önüne alınsa dahi Türkçe öğretmenlerinin kendilerine ait bir okul sözlüklerinin bulunmaması, sözlük kullanma alışkanlığını olumsuz etkiler.

Türkçe öğretmenlerinin büyük bir kısmının (%68,75) okul sözlüğü olarak TDK tarafından yayınlanan İlköğretim Okulları için Türkçe Sözlük'ünü; diğerlerinin (%31,25) ise farklı yayınevlerince hazırlanan sözlükleri tercih ettiği görülmektedir. Bu sonuç, öğretmenlerin öncelikle TDK tarafından hazırlanan sözlükleri tercih ettiklerini göstermektedir.

Ankette yer alan 7 ve 8. sorular Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma alışkanlığını belirlemeye yönelik doğrudan sorulardır. Derse hazırlık aşamasında sözlük kullanma sıklığını gösteren 7. sorunun sonuçlarına göre derse hazırlık çalışmasında sözlük kullanan öğretmenlerin oranı (%72,5), nadiren kullanan veya hiç kullanmayanların oranından (27,5) yüksektir. Derse giderken yanında sözlük bulundurma durumunu gösteren 8. sorunun sonuçlarına göre derse sözlük götürülen öğretmenlerin oranı (%36,25), nadiren götürülen veya hiç götürmeyenlerin oranından (63,75) düşüktür. Bu iki sorunun cevaplarına bakıldığında öğretmenlerin derse hazırlık çalışmasında sözlük kullanması olumlu; derse giderken yanında sözlük götürmemesi ise olumsuz bir göstergedir. En iyimser bakış açısıyla Türkçe öğretmenlerinin derse giderken sözlük götürmemesinin nedeni sınıf kitaplığında veya öğrencilerde sözlük bulunacağı düşüncesidir. Oysa Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma konusunda öğrencilerine örnek olabilmesi için yanında her zaman sözlük götürmesi ve ders içinde çeşitli sebeplerle kullanması gerekir.

Türkçe öğretmenlerinin büyük bir çoğunluğu (%82,50) bir hafta boyunca girdiği derslerde en az bir kez sözlük kullanmaktadır. Ancak bir hafta boyunca girdiği derslerde hiç sözlük kullanmayan öğretmenler (%17,50) de bulunmaktadır. Ders içinde sözlük kullanan öğretmenlerin oranının yüksek olması sözlük kullanma alışkanlığı bakımından olumlu bir göstergedir. Ancak bir hafta boyunca girdiği derslerde en az bir ya da iki kez sözlük kullanan öğretmenlerin oranı (%43,75) önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Türkçe derslerinin haftada 5 saat olduğu ve en az 3 farklı günde verildiği düşünüldüğünde öğretmenlerin çoğunluğunun her ders veya her gün sözlük kullanmadığı görülmektedir.

Çalışmanın hipotezlerinin test edilmesiyle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Tecrübeli öğretmenlere (10 yıl veya daha fazla çalışma süresi) nazaran daha az tecrübeli öğretmenlerin (10 yıldan daha az çalışma süresi) sözlük kullanma tutumu daha yüksektir. Bu durumun en önemli nedeninin mesleki tecrübesi yüksek öğretmenlerin sözlük kullanmaya ihtiyaç duymaması olduğu düşünülebilir.
- Sözlük kullanma tutumu açısından kadın öğretmenlerle erkek öğretmenler arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Cinsiyetin sözlük kullanma tutumu üzerinde herhangi bir etkisi yoktur.
- Sınıflardaki öğrenci sayısının az ya da çok olması öğretmenlerin ders içinde sözlük kullanma tutumları üzerinde etkili değildir. Genel olarak düşünüldüğünde sınıflardaki öğrenci sayısının çok olması sözlük kullanmanın ayrıca zaman kaybına neden olacağını akla getirmektedir. Ancak Türkçe öğretmenleri bu düşünceye katılmamaktadır.
- Bilinmeyen kelimelerle karşılaştığında ilk kaynak olarak basılı sözlükleri tercih eden öğretmenlerin sözlük kullanma konusundaki tutumları diğer kaynakları tercih edenlerden farklı değildir.
- Derse hazırlık çalışmalarında sözlük kullanan öğretmenler, sözlük kullanma konusunda daha yüksek bir tutuma sahiptir.
- Derse giderken yanında okul sözlüğü götürün öğretmenler, sözlük kullanma konusunda daha yüksek bir tutuma sahiptir.

- Ders içinde sözlük kullanma oranı yüksek olan öğretmenlerin sözlük kullanma konusundaki tutumu daha yüksektir.

Öğretmenlerin sözlük kullanmaktaki asıl amacı kelime anlamını öğrenmektir. Bu gerçeğin yanında öğretmenler sözlük kullanımının anlama gücünü geliştirme, sözcük dağarcığını zenginleştirme, kendini daha iyi ifade etme işlevlerine de katkıda bulunduğunu düşünmektedir.

Öğretmenlerin sözlük kullanmama nedenlerinin başında ders kitaplarındaki metinlerde bilinmeyen sözcük sayısının az olması gelmektedir. Öğretmenler bu durumun sözlüğe duyulan ihtiyacı azalttığını düşünmektedir. Diğer önemli bir neden ise öğretmenlerin okul sözlüklerini ihtiyaçları karşılamada yetersiz görmesidir. Öğretmenler okul sözlüklerinin biçimsel özelliklerini sözlük kullanmama nedeni olarak görmemektedir. Bununla birlikte öğretmenlere göre sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması sözlük kullanımını zorlaştırmamaktadır. Öğretmenler, ders içinde sözlük kullanmak gerektiğinde öğrencilerin istekli davrandıklarını belirtmektedir.

Öğretmenler, çalışma kitaplarında bulunan sözcük anlamıyla ilgili etkinliklerin sözlük kullanımını özendirdiğini düşünmektedir. Öğretmenler bu tür etkinliklerde yer alan bilinmeyen kelimelerin metinlerin hemen altında verilmesini uygun görmezken ders ve çalışma kitaplarının arkasında sözlük bulunması gerektiğini düşünmektedir.

Öğretmenlerin çoğunluğu (%60), sözlükten bulunan anlamların öğrenciler için yeterli olduğunu ve ayrıca açıklama gerektirmediğini düşünmektedir. Bu sonuç, okul sözlüklerinin yetersiz olduğuna dair soruya verilen cevap ile çelişkili görünmektedir. Bu soruya öğretmenlerin çoğu (%48,75) okul sözlüklerinin ihtiyacı karşılamada yetersiz olduğu yönünde cevap vermiştir. Buradan hareketle öğretmenlerin, okul sözlüklerinde verilen tanımları öğrenciler için yeterli gördüğü fakat okul sözlüklerini içerik bakımından yeterli görmedikleri sonucu çıkarılabilir.

Türkçe öğretmenlerinin çok büyük bir kısmı (%93,75), öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı kazanması için anlamı bilinen kelimelerde dahi sözlük kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Bu durum öğretmenlerin sözlük kullanma konusunda model olması gerektiği görüşünü desteklemektedir. Ancak öğretmenlerin derse hazırlık çalışmasında sözlük kullanma, derse giderken yanında sözlük götürme ve ders içinde

sözlük kullanma oranları göz önüne alındığında bu düşünceyle paralel hareket etmedikleri görülmektedir.

Öğretmenlerin büyük bir kısmı (%96,25) öğrencilerin bilgiye kendi çabasıyla ulaşmasını sağlamak için sözlük kullanmaya yönlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Sözlük kullanma alışkanlığının kazanılmasında öğrencinin çabası önemlidir. Benzer bir biçimde öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu (96,25), bilinmeyen sözcüklerin öncelikle bağlamdan hareketle öğrencilere buldurulması gerektiğini, daha sonra sözlüğe bakılmasının faydalı olacağını düşünmektedir. Yukarıda yer alan her iki görüş de yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak öğrencinin bilgiye kendisinin ulaşması gerektiği düşüncesini desteklemektedir.

Türkçe öğretilerinin büyük bir kısmı (%81,25) derslerde sözlük kullanımının vakit kaybına neden olmadığını düşünmektedir. Öğretmenlerin çoğunluğu (%80) öğretmenlerin derste sözlüğe bakmasının öğrencilerin gözündeki itibarını zedeleyeceğini düşünmemektedir. Öğretmenlerin küçük bir bölümü (%10) ise derste sözlük kullanımının öğretmenin itibarını zedeleyeceğini düşünmektedir. Öğretmenlerin çoğunluğu (%71,25) sözlüğe ihtiyaç duymadan tanımlama yapabileceğini belirtmektedir. Öğretmenlerin bilinmeyen kelimelerle karşılaştığında sözlüğe bakmadan tanımlama yapması, sözlük kullanma alışkanlığını olumsuz etkileyecektir. Ne kadar mesleki tecrübeye sahip olursa olsun bir öğretmenin sözcüklerin gerçek anlamlarını, bir sözlük niteliğinde açıklaması oldukça güçtür.

Öğretmenlerin çoğunluğu (%56,25), öğrencilerin internet sözlüklerine yönlendirilmesinin sözlük kullanma alışkanlıklarını geliştireceğini düşünmektedir. Günümüzde her alanda büyük kolaylık sağlayan internetin sözlük kullanma alışkanlığı kazandırmada etkili olacağını düşünenler yanında öğretmenlerin bir kısmı (18,75) bu görüşü desteklememekte ve dikkate değer bir kısmı (%25) da kararsızlığını dile getirmektedir. Teknolojinin sağladığı yararlar yanında bireyi tembelleştirdiği kanısının, internet sözlükleri konusunda öğretmenlerin olumsuz düşünmesine veya kararsız kalmasına neden olduğu düşünülebilir.

Öğretmenlerin sözlüklerde bulunması gereken özellikler konusunda düşündüklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu okul sözlüklerinde tanımların ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak netlikte olması

gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte okul sözlüklerinde sözcük anlamı yanında seviyeye uygun temel derslere ait okul bilgilerine, örnek tümcelere, ilgi çekici ve öğretici resimlere yer verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Öğretmenlere göre okul sözlükleri, biçimsel açıdan kolay taşınabilir ve pratik bir kullanıma sahip olmalıdır. Öğretmenler ayrıca dijital Türkçe sözlükler üretilmesini ve öğrencilere bu araçları kullanma alışkanlığının kazandırılması gerektiğini düşünmektedir.

Yukarıda yapılan tespitlerin yanında sözlük kullanma tutumuna ilişkin sorularla ilgili çapraz tabloların özeti şu şekildedir:

- Daha az tecrübeli öğretmenler, bilinmeyen sözcüklerle karşılaştığında tecrübeli öğretmenler gibi en çok basılı sözlükleri tercih etmektedir. Bununla birlikte bilinmeyen kelimelerle karşılaşan daha az tecrübeli öğretmenler internet arama motorlarına tecrübeli öğretmenlere göre daha fazla başvurmaktadır. Benzer biçimde daha az tecrübeli öğretmenler, akıl yürütme yöntemine tecrübeli öğretmenlere göre daha çok başvurmaktadır.
- Tecrübeli öğretmenler, daha az tecrübeli öğretmenlere göre derse hazırlık çalışmalarında daha çok sözlük kullanmaktadır.
- Daha az tecrübeli öğretmenlerin derse giderken yanında sözlük götürme oranı, tecrübeli öğretmenlere göre daha yüksektir.
- Bir hafta boyunca girdiği derslerde hiç sözlüğe bakmayan tecrübeli öğretmenlerin oranı, daha az tecrübeli öğretmenlere göre oldukça yüksektir.
- Hem tecrübeli hem de daha az tecrübeli öğretmenler kitap okurken sözlük kullanılması gerektiğini düşünmektedir.
- Sözlüğe ihtiyaç duymadan tanımlama yapabileceğini belirten daha az tecrübeli öğretmenlerin oranı, tecrübeli öğretmenlere göre oldukça yüksektir.
- Piyasadaki okul sözlükleri hakkında yeterince bilgiye sahip olduğunu belirten tecrübeli öğretmenlerin oranı daha az tecrübeli öğretmenlere göre yüksektir.

- Öğretmenlerin büyük bir bölümü TDK tarafından hazırlanan okul sözlüğünü yeni müfredata uygun görmektedir.
- Derse girdiği sınıflardaki ortalama öğrenci sayısı 31 veya daha fazla olan öğretmenler, kalabalık sınıflarda sözlük kullanımının zorlaştığını düşünmemektedir. Buna karşılık derse girdiği sınıflardaki ortalama öğrenci sayısı 30 veya daha az olan öğretmenler, sınıf mevcudu arttıkça sözlük kullanımının zorlaşacağını düşünmektedir.
- İlgi çekici ve öğretici resimler içeren okul sözlüklerinin, sözlük kullanımını özendirceği konusunda ders içinde sözlük kullanan öğretmenler, hiç sözlük kullanmayanlara göre daha olumlu düşünmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, ilköğretim Türkçe öğretmenlerinin okul sözlüğü kullanma konusundaki tutum ve görüşlerini araştırmaktır. Araştırma yapılırken sözlük kullanımı konusunda öğretmenlerin öğrencilere model olduğu gerçeği göz ardı edilmemiştir. *Araştırmanın evrenini*, Afyonkarahisar il merkezindeki ilköğretim okullarında çalışan ilköğretim Türkçe öğretmenlerinin tamamı oluşturmaktadır. Bu amaçla anket formu, 80 Türkçe öğretmenine uygulanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma konusunda olumlu görüşlere sahip olduğu ancak bu görüşleri davranışa dönüştürmede zayıf bir tutum sergiledikleri görülmüştür.

Türkçe öğretmenleri, kitap okurken, sözcük dağarcığının zenginleştirilmesinde, kendini daha iyi ifade etmede, anlama gücünün geliştirilmesinde, etkili konuşma ve yazma davranışlarının oluşturulmasında sözlüklerin olumlu katkıları sağlayacağı düşüncesindedir. Öğretmenler, bir sözcüğün anlamını bilse dahi örnek olmak için sözlüğe bakılması gerektiğini ve hatta öğretmenin sözlüğe derste sözlük kullanmasının öğrencinin gözündeki itibarını zedelemeyeceğini düşünmektedir. Ayrıca öğretmenler, sözlük kullanmanın öğrencilerin bilgiye kendi çabasıyla ulaşmasında etkili olacağını belirtmektedir. Öğretmenler, okul sözlüklerinde bulunması gereken özelliklerle ilgili de olumlu görüşlere sahiptir. Türkçe öğretmenlerine göre iyi bir okul sözlüğü, kolay taşınabilir ve pratik bir kullanıma sahip olmalı, içeriğinde ilgi çekici ve öğretici resimlere yer verilmeli, tanımlar ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak netlikte verilerek örnek cümlelerle desteklenmelidir. Dijital sözlükler ve internet sözlükleri konusunda da öğretmenlerin destekleyici bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Bu durum, Türkçe öğretmenlerinin, sözlük kullanmanın gerekliliğini ve bunun alışkanlık hâline getirilmesini önemsediklerini göstermektedir.

Yukarıda belirtilen olumlu görüşlerin yanında öğretmenlerin, sözlük kullanma konusunda hassas davranmadıkları görülmektedir. Kendine ait bir okul sözlüğü bulunmayan veya bilinmeyen kelimelerle karşılaştığında akıl yürütme davranışı sergileyen Türkçe öğretmenlerinin olması dikkat çekicidir. Bunun yanında Türkçe öğretmenlerinin büyük bir bölümü piyasadaki okul sözlükleri hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Ayrıca bazı öğretmenlerin derse hazırlık çalışmalarında sözlük kullanmaması, derse giderken yanında okul sözlüğü götürmemesi, ders içinde

sözlüğe hiç ihtiyaç duymaması öğretmenlerin sözlük kullanma davranışı konusundaki eksiklerini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çıkarımlardan hareketle sözlüklerimizin durumları da göz önünde bulundurulduğunda hem sözlük kullanımının öneminin kavranması ve alışkanlık hâline getirilmesinde hem de ana dili eğitiminde etkili olan bu yardımcı kaynakların geliştirilmesinde MEB'e, sözlük hazırlayıcılarına ve öğretmenlere düşen görevler bulunmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığına düşen görevler:

- Türkiye'nin her bölgesinde sosyoekonomik ve kültürel durumların farklılığı göz önünde bulundurularak kelime sıklık haritalarının hazırlanması sağlanmalı ve okul öncesi eğitimden başlayarak hedef kitleye uygun biçimde, öncelikli öğrenilmesi gereken söz varlığına yönelik kelime listeleri düzenlenmelidir.
- Belirlenecek sıklık haritaları ve kelime listeleri, Türkçe dersi öğretim programlarında yer almalı, ders ve çalışma kitapları belirlenen listelere göre düzenlenmelidir.
- Ana dilin söz varlığını yansıtabilecek olan okul sözlüklerinin MEB tarafından belirlenen kelime listelerini, öğrenci ders ve çalışma kitaplarındaki söz varlığını esas alacak biçimde hazırlanması sağlanmalıdır.
- Ders ve çalışma kitaplarında, söz varlığını geliştirmeye yönelik metinlere, etkinliklere yer verilmelidir. Türkçe öğretmenleri, ders ve çalışma kitaplarındaki metinlerin altında bilinmeyen kelimelerin tanımlarına yer verilmemesi gerektiğini düşünmekle birlikte ders ve çalışma kitaplarının arkasında sözlük bulunabileceğini de belirtmektedir. Bu durumun sözlük kullanımını zayıflattığını ve öğrencinin kendi çabasını gerektirmeden hazır bilgiye ulaşmasına neden olduğunu göz ardı etmemek gerekir.
- Öğretim programlarında, sözlük kullanımının önemi ve bunun alışkanlığa dönüştürülmesi konusunda kazanımlara yer verilmelidir. Bu kazanımlar sadece sözlük kullanımını tavsiye etmekle kalmamalı, bir sözlüğün doğru kullanımı konusunda yapılabilecek tüm davranışları da özellikle belirtmelidir.

- Sözlük kullanma alışkanlığı kazanma ve kazandırma konusunda her şeyden önce öğretmenlerin kendi çabası gerekmektedir. Ancak tüm öğretmenlerin bu konuyu önemsemesi için öğretim programlarında sözlük kullanımının öğretimi, derslere sözlükle gidilmesi, ders içinde sözlük kullanılması gibi davranışlar kazanımlarla özellikle belirlenmeli, bu tür davranışlar öğretmenlerin seçimine bırakılmamalıdır. Böylece tüm öğretmenlerin bu konuda kendini sorumlu hissetmesi ve sözlük kullanmanın önemini gereğince kavraması sağlanacaktır.
- Öğretmen yetiştirme programlarında sözlük bilim, sözlük bilgisi ve sözlük kullanımı konularını içeren derslere yer verilmeli, öğretmen adaylarına bu konunun önemi fark ettirilmelidir.

Sözlük hazırlayıcılarına düşen görevler:

- Sözlükleri hazırlayacak ekipler uzman kişilerden oluşturulmalı; dil bilimcilerin yanında sözlük bilim ve eğitim bilimcilerle de işbirliği sağlanmalıdır. Ders kitabı hazırlayıcılarından ve çocuk edebiyatı yazarlarından da sözlüklerin hazırlanma aşamasında yararlanılmalıdır.
- Sözlüklerin biçim ve içerik özelliklerinin belirlenmesinde keyfi davranılmaması için sözlük hazırlama konusunda bilimsel ölçütler belirlenerek modern sözlük bilimin yöntem ve ilkelerinden yararlanılmalıdır.
- Okul sözlüklerinin söz varlığının belirlenmesinde, öncelikle MEB tarafından belirlenen kelime listeleri esas alınmalı, kelime sıklık haritaları yardımıyla madde başlarının düzenlenmesine dikkat edilmelidir.
- Sözlüğün hitap edeceği hedef kitlenin sınırları net bir şekilde çizilmeli; tanımlar, örnek tümceler, kullanılacak resimler belirlenen kitlenin gelişim özelliklerine uygun olarak düzenlenmelidir.
- Teknolojik gelişmelere paralel olarak öğrencilerin ilgisini çekecek, öğrenmeyi hızlı, verimli ve zevkli hâle getirecek dijital sözlükler hazırlanmalıdır. Kapasitesinin büyüklüğü, taşıma ve kullanım kolaylığı, güncelleme ve sesletim imkânına sahip olması gibi özellikleriyle dijital sözlükler, sözlük kullanma alışkanlığının kazanılmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Bu tür araçlar

yardımıyla kelime hazinesini geliştirmeye yönelik oyunlar da hazırlanıp öğrenciye ilgi çekici fırsatlar sunulabilecektir.

- Sözlüklerde ana diline yabancı dillerden geçmiş madde başlarına da yer verilmelidir. Ders ve çalışma kitaplarında bu tür sözcüklerle karşılaşan öğrencilerin ihtiyacını karşılaması bakımından, okul sözlüklerinde yabancı kökenli sözcüklerin bulunması da oldukça önemlidir.
- Sözlüklerde madde başlarının sadece temel anlamı değil, mecaz ve yan anlamları da verilmeli; seçilecek örnek tümceler, kelimenin anlamlandırılmasında doğrudan etkili olacak biçimde belirlenmelidir. Madde başlarının tanımlanmasında tek kelimelik karşılıklar ya da sadece eş anlamlıları kullanılmamalı; açık, net, anlaşılır açıklamalarla sözcükler tanımlanmalıdır.

Öğretmenlere düşen görevler:

- Öğretmenler, mutlaka kendine ait bir okul sözlüğü edinmeli ve derslere sözlük götürmeye özen göstermelidir. Böylece öğretmenler, sözlük kullanma alışkanlığını geliştirmelidir.
- Bir öğretmen, öğrencilerin kendisini model aldığı unutmadan gerektiğinde ders içinde anlamını bildiği sözcükler için de sözlük kullanmalıdır.
- Öğretmenler, öğrencileri sözlük kullanmaya yönelten etkinlikler düzenlemeli; proje ve performans görevlerinde sözlük kullanımını gerekli kılan konular da seçmelidir.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (1983). Ana dili Olarak Türkçe Öğretimi Üstüne. *Dil Öğretimi Özel Sayısı Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XLVII(379-380): 31-35.
- Akalın, Ş. H. (2010). Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCVIII(698): 162-169.
- Aksan, D. (1998a). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (No:439)
- Aksan, D. (1998b). Türklerde Sözlükçülük. Bugün Türkiye’de Sözlük, *Kebikeç*, 6: 115-118.
- Aksan, D. (2004a). Türkçe Çalışmalarında Dilbilim, D. Aksan (Ed.), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları (1.Baskı)* içinde (378-381). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Aksan, D. (2004b). Anadili Eğitimi, D. Aksan (Ed.), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları (1.Baskı)* içinde (350-351). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Aksan, D. (2004c). Anadili, D. Aksan (Ed.), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları (1.Baskı)* içinde (169-185). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Aksan, D. (2004d). Türkçe Çalışmalarında ve Öğretiminde Dilbilimin Yeri, D. Aksan (Ed.), *Dilbilim ve Türkçe Yazıları (1.Baskı)* içinde (251-257). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Aksu, B. T. (2002). Türk Dil Kurumunun Sözlük Çalışmaları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Özel Sayısı: TDK'nin 70. yılı, 2002/II(607)*: 140-174.
- Aslan-Demirtaş, A. (2009). Hachette Livre, 2008; Dictionnaire Hachette Collège, Paris (Sözlük tanıtımı). *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 1064-1067.
- Banarlı, N. S. (2007). *Türkçenin Sırları (24. Baskı)*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Bingöl, Z. (2006). Sözlük Ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, 9 (Mayıs): 197-206.
- Binyazar, A. (1983). Anadili Öğretiminde Yazınsal Alanlara Açılım. *Türk Dili Dil Öğretim Özel Sayısı*, 379-380(Temmuz-Ağustos): 57-76.

- Boz, E. (2009a). Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 172-183.
- Boz, E. (2009b). Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Madde Başlarındaki Anlamların Sıralanma Sorunu: ‘Klasik’ Örneği, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8): 146-158.
- Boz, E. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu. G. Gülsevin ve E. Boz (Ed.), *Türkçenin Çağdaş Sorunları (I. Baskı)* içinde (9-46). İstanbul: Divan Yayınları.
- Böler, T. (2006). Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük’ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 101-118.
- Cowie, A. P. (2004). Uygulamalı Bir Dil Bilim Alanı: Sözlük Bilimi. (M. Çetintaş, Çev.). *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LXXXVIII (634): 580-588.
- Çatıkkaş, A. (1986). Türk Dili Lûgatçiliği ve Bazı Türkçe Lûgatler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 41(Nisan): 207-251.
- Çelikleş, M. (2000). Dili Dillendiren İnsan. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2): 133-139.
- Çotuksöken, Y. (1999). Okul Sözlükleri Üzerine. *Kebikeç*, Sayı 7-8: 61-65.
- Demir, C. (2006). Türkçe/Edebiyat Eğitimi Ve Kişisel Kelime Serveti. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(169): 1-24.
- Demir, C. ve Yapıcı, M. (2007). Ana dili Olarak Türkçenin Öğretimi ve Sorunları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2): 177-192.
- Demiray, K. (1981). Sözlükçülüğümüzde Önemli Bir Aşama ve Kamûs-ı Türkî. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XLIII(355): 23-26.
- Emecan, Neşe (1998). *1960’tan Günümüze Türkçe Bir Sözlük Denemesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erbay, F. (2002). Türkçe Sözlük’ün İlk Ve Son Baskısındaki Batı Kökenli Kelimelere Dair. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(Bahar): 129-136.

- Erkman-Akerson, F. (2000). *Dile Genel Bir Bakış(1 Baskı)*. İstanbul: Multilingual
- Gemalmaz, E. (1989). *Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Göçer, A. (2001). Türk Dili İle İlgili Sözlüklere Genel Bir Bakış ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri. *Türk Dili*, 598(Ekim): 388-403.
- Göçer, A. (2007). Bir Öğrenme Alanı Olarak Anlama Eğitimi ve Türkçe Öğretimindeki Yeri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2007/2): 17-39.
- Göçer, A. (2009). Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri Ve Sözlük Kullanımı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 1025-1055.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*, Ankara: Gül Yayınevi.
- Göğüş, B. (1983). Ana Dili Eğitim Programlarının Niteliği. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Dil Öğretimi Özel Sayısı, XLVII(379-380): 40-48.
- Gülseren, C. ve Batur, Z. (2009). Sözlüklerin Niteliği Ve İşlevsel Özelliği Bağlamında Sözlük Okuma Alışkanlığının Anadili Becerilerine Etkisi Üzerine Kuramsal Bir Yaklaşım. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 135-147.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş, (1.Baskı)*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- İlaydın, H. (1953). Sözlüklerimize Dair. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, III(27): 128-132.
- İlhan, N. (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri, (1. Baskı)*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- İlhan, N. (2009). Sözlük Hazırlama İlkeleri, Çeşitleri ve Özellikleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 534-554.
- İşcan, A. (2007). Dil ve Ana Dil Olarak Türkçe Üzerine. *Erciyes Dergisi*, 30: 5-6.
- Kaplan, M. (1998). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Karaağaç, G. (2001). Sözlük Yapısı. *Türk Dili*, 596(Ağustos): 120-127.
- Karadüz, A. (2009). Sözlük, Sözcük Anlamı Ve Öğrenme Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 636-649.
- Karahan, A. (2009). İlk Türk Lehçeleri Sözlüğü: Dîvānu Lugāti't-Türk'te Lehçelerin Söz Varlığına Bir Bakış. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 650-691.
- Karakuş, İ. (2000). *Türkçe Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi*, Ankara: Sistem Ofset Yayınları.
- Kaya, N. (2007). *Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi (1945-2005)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kıran, Z. ve Kıran A. (2006). *Dil Bilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kocaman, A. (1998). Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük. *Kebikeç*, 6: 111-113.
- Kolaç, E. (2009a). Öğretmen Adaylarının Türkçe Sözlük ve Yazım Kılavuzu Kullanma Konusundaki Tutum ve Görüşleri. *Türk Dili*, 691: 50-59.
- Kolaç, E. (2009b). İlköğretim Odaklı Bilimsel Yayınlarda Sözlük Kullanma Durumu. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 743-760.
- Kurudayıoğlu, M. ve Karadağ, Ö. (2005). Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2): 293-307.
- Küçük, S. (2007). Dil Kirliliğinin Türkçemize Yansımaları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XCIII(699): 504-514.
- Kültüral, Z. (2009a). Dil Bilgisi Terimleri Sözlükleri ve Terimlerin Kullanımında Görülen Aksaklıklar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3): 2378-2389.
- Kültüral, Z. (2009b). Sözlük Bilimi Açısından Dîvānu Lugāti't-Türk. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 790-796.

- Levend, A. S. (1957). Türkçe Sözlük Üzerine. *Türk Dili*, VI(67): 365-367.
- Levend, A. S. (1971). Sözlüklerimiz. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXIV(235): 4-6.
- MEB, (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (6, 7, 8. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- MEB, (2009). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.
- Meriç, C. (2004). *Bu Ülke (23. Baskı)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, H. K. (2009). Türkçe Öğretiminde Sözlükçülük Tekniği Açısından Tematik Sözlükler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4): 814-822.
- Ölmez, M. (1994). Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü. (Kollektif), *Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkçenin Görünümü* içinde (88-100): Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Ölmez, M. (1998). Etimoloji Sözlükleri. *Kebikeç*, 6: 175-183.
- Ölmez, M. (1999). Günümüz Türk Dilleri ve Sözlükleri/ Ek: Halaçça ve Salarca Hakkında Birkaç Söz. *Kebikeç*, Sayı 7-8: 149-152.
- Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2008a). Türkçe Eğitiminde Kelime Hazinesinin Önemi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, V(I): 30-45.
- Özbay, M. ve Melanlıoğlu, D. (2008b). Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanü Lügat-it Türk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10): 49-58.
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-1*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özden, M. (2007). Kitap İncelemesi: Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3 (1): 143-146.
- Özer, F. (1998). Orta Türkçe Döneminin Eserleri ve Sözlükleri. *Kebikeç*, 6: 125-129.

- Öztelli, C. (1960). İlk Türkçe Sözlük Yazarı ve Eseri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, IX(100): 198-200.
- Öztoğat, E. (1979). Sözlük Üstüne Gözlemler, *Dilbilim IV*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Parlatır, İ. (1991). Yeni Baskı Türkçe Sözlük. *Türk Dili*, 1991/I(471): 129-136.
- Parlatır, İ. (1995a). Okul Sözlüğü Karşısında Tenkidin Sefaleti. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1995/I(520): 323-336.
- Parlatır, İ. (1995b). Türkçe Sözlük Çalışmaları ve Sorunlarımız. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1995/I(517): 3-19.
- Parlatır, İ. (1998). Türkçe Sözlük Bilgisayar Ortamında. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1998/I(553): 3-6.
- Parlatır, İ. (1999). Türk Dil Kurumunda Sözlük Çalışmaları. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1999/I(568): 270-284.
- Sayalı, M. (1992). Türkçe Sözlük (1988) Üzerine Genel Değerlendirme, Çağdaş Türk Dili, V(58): 32-34.
- Sayan, P. (2005). *11-14 Yaş İçin Hazırlanan Okul Sözlüklerinde Tanımlar Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sinan, A. T. (2006). Ana Dili Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler. *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi*, 4(2): 75-78.
- Selçuk, A. (2007). Sosyal Bir Davranış Biçimi Olarak Dil. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17: 503-506.
- Tosunoğlu, M. (2000). Kelime Servetinin Eğitim Öğretimdeki Yeri ve Önemi. *Millî Eğitim Dergisi*, 144.
- Usta, H. İ. (2006). Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(1): 223-242.
- Uzun, L. (1999a). 1945'ten Bu Yana Türkçe Sözlükler. *Kebikeç*, Sayı 7- 8: 53-57.
- Uzun, N. E. (1999). Dil Bilim ve Dil Bilgisine Yönelik Terim Sözlükleri. *Kebikeç*, 7-8: 45-52.

- Uzun, N. E. (2003). Modern Dilbilim Bulguları Işığında Türkçe Sözlüğe Bir Bakış. A. Ata ve M. Ölmez (Haz.), *Mustafa Canpolat Armağanı: Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (281-293). Ankara: Mehmet Ölmez Yayınları.
- Vural, H. ve Böler, T. (2008). Türkçe Sözlük (TDK)'ten Hareketle 1944'ten 2005'e Dilimizdeki Batı Kökenli Sözcükler. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36: 49-63.
- Yavuz, G. (2002). Sözlükbilim Ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1): 113-121.
- Yavuzarslan, P. (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri Ve Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî*'si. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44(2): 185-202.
- Yetiş, K. (1991). Sözlük Karşısında II. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1991/II(477): 208-211.
- Yıldırım, F. ve Tahiroğlu, T. (2006). İnternette Türkçe Kullanımı Sorunu. G. Gülsevin ve E. Boz (Ed.), *Türkçenin Çağdaş Sorunları (I. Baskı)* içinde (293-309). İstanbul: Divan Yayınları.
- Yılmaz, E. ve Koçmar, Y. (2009). İlköğretim Okulları (6., 7., 8. Sınıflar) için Hazırlanan Türkçe Sözlüklerin Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığını Yansıtması Bakımından Değerlendirilmesi, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(Aralık): 79-98.
- Zülfikar, H. (1995). Okul Sözlüğü'nün Eleştirisi Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1995/I(517): 20-24.
- Zülfikar, H. (2006). Cumhuriyet Dönemi Terim Çalışmalarına Bir Bakış ve Varılan Son Durum. G. Gülsevin ve E. Boz (Ed.), *Türkçenin Çağdaş Sorunları (I. Baskı)* içinde (311-331). İstanbul: Divan Yayınları.
- Zülfikar, H. (2008). Dünden Bugüne Türkçe/ Sözlüklerin teknik özellikleri ve dil bilgisi çalışmalarında sözlüklerden yararlanmak üzerine... *Türk Dili*, 681: 224-229.

SÖZLÜKLER

Akçağ Yayınları (2008). *Türkçe Sözlük*, (A. Doğan), Ankara.

Altın Kitaplar (2004). *İlköğretim Türkçe Altın Sözlük*, (H. Kuşçu), İstanbul.

Berk Yayın Dağıtım (2005). *İlköğretim Resimli Türkçe Sözlük*, (S. Kara ve S. Kara) Ankara.

Damla Yayınevi (2009). *Resimli Türkçe Sözlük*, İstanbul.

Evrensel İletişim Yayınları (2009). *İlköğretim Öğrencileri İçin Türkçe Sözlük*. (R. Aydoğan), Ankara.

Özgür İletim (2007). *İlköğretim Resimli Türkçe Sözlük*, (A. Aydoğan), Ankara.

Pasifik Yayınları (2005) *İlköğretim Resimli Türkçe Sözlük*, (Ü. Kabukçu ve M. Bektaş), Ankara.

TDK (1977). *Resimli Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Sayı: 435.

TDK (1981). *Resimli İlkokul Sözlüğü*, TDK yayınları, Sayı: 473.

TDK (1994). *Okul Sözlüğü*, TDK yayınları, Sayı: 549

TDK (1998). *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Sayı: 549

TDK (2005). *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Sayı: 549.

TDK (2008). *Resimli Okul Sözlüğü*, TDK yayınları, Sayı: 939.

TDK (2009). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Sayı: 857.

**TÜRKÇE ÖĞRETMENLERİNİN OKUL SÖZLÜĞÜ KULLANMA KONUSUNDAKİ
TUTUM VE DAVRANIŞLARINIBELİRLEMeye YÖNELİK ANKET FORMU**

Bu anket Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanma konusundaki tutum ve davranışlarını öğrenmek amacıyla hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasında kullanılacaktır. Doğru veya yanlış cevap yoktur. Tüm sorulara cevap verilmesi gerekmektedir. Teşekkür ederim.

**Ayşe Aslan Demirtaş
Yüksek Lisans Öğrencisi
Türkçe Eğitimi
Afyon Kocatepe Üniversitesi**

Yaşınız :

Cinsiyetiniz : () Kadın () Erkek

Öğretmenlikteki Hizmet Yılıınız :

Derse girdiğiniz sınıflardaki ortalama öğrenci sayısı kaçtır?

() 20-25 () 26-30 () 31-35 () 36-40 () 41 ve üzeri

1. Bir sözcüğün anlamını öğrenmek için aşağıdakilerden hangisine daha çok başvurursunuz?
() İnternet arama motorları () Bir kişiye sorma () Basılı sözlükler
() Akıl yürütme / Mantık () Diğer.....
2. Kendinize ait bir okul sözlüğünüz var mı?
() Evet () Hayır
3. Okuldaki dolabınızda veya sınıf kitaplığınızda bir okul sözlüğünüz var mı?
() Evet () Hayır
4. Okul sözlüklerden hangisini kullanıyorsunuz?
() TDK İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük () Diğer.....
5. Öğrencilerime okul sözlüğü aldırıyorum.
() Evet () Hayır
6. Öğrencilerime okul sözlüğü aldırılmak yerine sınıf kitaplığındaki sözlüğü kullanıyorum.
() Evet () Hayır
7. Derse hazırlık çalışmalarınızda okul sözlüğü kullanırım.
() Her zaman () Çoğu zaman () Nadiren () Hiçbir zaman
8. Derse giderken yanımda okul sözlüğü götürürüm.
() Her zaman () Çoğu zaman () Nadiren () Hiçbir zaman
9. Ders içinde sözlüğe ortalama olarak kaç kere bakma gereği duyuyorsunuz?
Bir derste _____ Bir haftada _____
Bir tema boyunca _____ Diğer _____

Lütfen arka sayfaya geçiniz...

	Tamamen Katılıyor	Katılıyor	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
10. Kitap okurken sözlük kullanmak gereklidir.					
11. Sözcük dağarcığımı zenginleştirmek için sözlük kullanırım.					
12. Sözlük kullanımı, kendini daha iyi ifade etmeye katkıda bulunur.					
13. Sözlük kullanımı anlama gücünü geliştirir.					
14. Sözcüklerin anlamlarını öğrenmek için sözlük kullanırım.					
15. Etkili konuşmak ve yazmak için sözlük kullanımı yararlıdır.					
16. Okul sözlükleri ağır ve kullanışsız bir biçime sahiptir.					
17. Okul sözlükleri ihtiyaçları karşılamada yetersizdir.					
18. Sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olması sözlük kullanımını zorlaştırmaktadır.					
19. Ders sırasında sözlük kullanmak gerektiğinde öğrenciler istekli davranmaktadır.					
20. Ders kitaplarındaki metinlerde bilinmeyen sözcük sayısının az olması, sözlüğe duyulan ihtiyacı azaltmaktadır.					
21. Öğrenciler bilinmeyen bir sözcüğün anlamına sözlükten baktığında ikna olmakta; ayrıca açıklama yapmaya gerek kalmamaktadır.					
22. Öğrenci çalışma kitaplarındaki sözcük anlamıyla ilgili etkinlikler sözlük kullanımını özendirilmektedir.					
23. Ders kitaplarındaki metinlerde yer alan bilinmeyen kelimelerin anlamı metin altında verilmelidir.					
24. Ders ve çalışma kitaplarının sonunda sözlük bulunmalıdır.					
25. Türkçe öğretmenleri bir sözcüğün anlamını bilse dahi örnek olmak için öğrencileri sözlüğe bakmaya yönlendirmelidir.					
26. Öğretmenlerin öğrencileri sözlük kullanmaya yönlendirmesi, öğrencilerin bilgiye kendi çabasıyla ulaşmasını ve sözlük kullanma alışkanlığı kazanmasını sağlar.					
27. Sözlük kullanımı derslerde vakit kaybına neden olmaktadır.					
28. Öğretmenin derste sözlüğe bakması, öğrencilerin gözündeki itibarını zedeler.					
29. Sözlüğe ihtiyaç duymadan tanımlama yapabilirim.					
30. Piyasadaki okul sözlükleri hakkında yeterince bilgiye sahibim.					
31. Okul sözlükleri, sözcük anlamı yanında seviyeye uygun temel derslere ait okul bilgileri de içermelidir.					
32. TDK'nin hazırladığı okul sözlüğü yeni müfredata uygundur.					
33. Bilinmeyen sözcükler bağlamdan hareketle buldurulmaya çalışılmalı, daha sonra sözlük kullanılmalıdır.					
34. Okul sözlüklerinde örnek cümlelere yer verilmelidir.					
35. İyi bir okul sözlüğü kolay taşınabilir ve pratik bir kullanıma sahip olmalıdır.					
36. İlgili çekici ve öğretici resimler içeren okul sözlükleri, sözlük kullanımını özendirir.					
37. İyi bir okul sözlüğünde tanımlar, ayrıca açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak netlikte verilmelidir.					
38. Dijital Türkçe sözlükler üretilmeli ve öğrencilerin bu teknolojik araçları kullanma alışkanlığı kazanması sağlanmalıdır.					
39. Öğrencilerin internet sözlüklerine yönlendirilmesi, sözlük kullanma alışkanlıklarını geliştirir.					

Lütfen, aşağıda yer alan kısma sözlükler, sözlük kullanma/ kullanmama ve ideal bir sözlüğün nasıl olması gerektiği konusundaki düşüncelerinizi yazınız
